

ТУРОПОВ И, НОМОЗОВ Х, СОДИҚОВА Г

ЕР КАДАСТРИ

(Ўқув қўлланма)

ТОШКЕНТ–2007

«Ер кадастри» фанидан ўқув қўлланмада Ер турлари ва атамалари, Шўрланган ерларни ҳисобга олиш тартиби, Суғориладиган ва лалмикор ерларни руйхатга олиш тартиби, Ер кедистри китобини юритиш бўйича кўрсатма, ягона ер солиғини ҳисоблаш ва тўлаш тартиби ер мониторинги кенг ёритилган.

Мазкур ўқув қўлланмадан агрокимё ва тупроқшунослик йўналишидаги, барча мутахассислик магистрлари, иқтисод ва бухгалтерия ҳисоби мутахассислиги бакалаврлари, илмий ходимлар ва профессор ўқитувчилар фойдаланиши мумкин.

Тақризчилар: **С.АЗИМБОЕВ** - биология фанлари доктори,
профессор.
А.АХМЕДОВ - қишлоқ хўжалиги фанлари номзоди,
катта илмий ходим.

© «ЎЗБЕКИСТОН МИЛЛИЙ ЭНЦИКЛОПЕДИЯСИ»
ДАВЛАТ ИЛМИЙ НАШРИЁТИ, Т.2007 й.

"Ер-юртимизнинг энг асосий бойлигидир..."

И.А.Каримов

КИРИШ

Ҳозирги кунда қишлоқ хўжалик аҳамиятига эга бўлган ерларни муҳофаза қилишга эътибор берилмоқда. Чунки мамлакатимизда умумхалқ мулки бўлган ерни муҳофазалаш ва ундан фойдаланиш конституцион аҳамиятга эга бўлиб, Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 55-моддасида «Ер, ер ости бойликлари, сув, ўсимликлар ва ҳайвонот дунёси ҳамда бошқа табиий заҳиралар умуммиллий бойликдир, ундан оқилона фойдаланиш зарур, чунки улар давлат муҳофазасидадир», - деб белгилаб қуйилганю

Ўзбекистон Республикаси ҳукумати томонидан олиб борилаётган жамият ҳаётининг ҳамма соҳаларини эркинлаштиришга қаратилган ижтимоий – иқтисодий қайта қуриш сиёсати, ер муносабатларини тартибга солишга ер ресурсларидан унумли фойдаланиш даражасини оширишга объектив шароитлар яратди.

Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг «Ўзбекистон ХХІ аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарор-лик шартлари ва тараққиёт кафолатлари» асарида ер заҳирала-рининг чекланганлиги ва сифат таркибининг пастлиги билан боғлиқ хавф тўхтовсиз ортиб бораётганлиги, айтилиб ўтилган вақтда ер улкан бойлик бўлибгина қолмай, балки мамлакатимизнинг келажagini белгилаб берувчи омил эканлиги, шунинг учун ҳам ерларни муҳофаза қилиш, улардан ўта самарадорлик билан ва оқилона фойдаланишни йўлга қўйиш замонамизнинг энг долзарб масаласи эканлиги алоҳида таъкидлаб ўтилган.

қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришини изчиллик билан жадаллаштириш ер фондидан оқилона фойдаланиш, суғориладиган ҳар гектарнинг ҳосилдорлигини, унинг иқтисодий самарадорлигини ошириш билан боғлиқ муаммолар ечимини ишлаб чиқиш ғоят катта аҳамият касб этади. Бу борада тупроқ унумдорлигини сақлаш, уни йил сайин мунтазам ошириб бориш қишлоқ хўжалик мутахассислари зиммасидаги муҳим вазифалардан ҳисобланади.

Республикада қишлоқ хўжалигидан фойдаланиладиган ерларни мелиорациялашга бениҳоят катта эътибор қаратилган бўлиб, ерларни лойihalаш, мелиоратив тизимларни қуриш ва фойдаланиш ҳамда мелиоратив тадбирлар ўтказишга давлатнинг катта маблағлари ажратилган.

Ўзбекистон Республикаси истиқлолга эришиши, мустақил давлат деб эълон қилиниши ва ҳуқуқий жамият қуриши, ўз худудида ер муносабатларини тартибга солишда ва ривожлантиришда тўла мустақилликка эришганлиги, унинг ерлардан оқилона фойдаланиши, мелиоратив ҳолатини яхшилаш ва муҳофаза қилиш-нинг ҳуқуқий асосини яратиш ва такомиллаштириш имконини беради. Мамлакатимиз аграр соҳасида ислохотларни ҳуқуқий

жиҳатдан таъминлаш мақсадида бир қанча қонунлар қабул қилди. Шу жумладан, ер муносабатларини ҳуқуқ асосида ривожлантириш ва тартибга солиш, ерлардан оқилона фойдаланиш, мелиоратив ҳолатини яхшилаш, унумдорлиги ошириш, ер тузиш ишларини олиб бориш, ернинг сифат баҳосини аниқлаш, хўжалик фаолиятига баҳо беришга ва ҳоказоларга қаратилган. Ўзбекистон Республикаси "Ер кодекси" ҳамда "Давлат ер кадастри" тўғри-сидаги қонун ва бошқа қишлоқ хўжаликдаги ислохотларни чуқурлаштиришга доир қонун ва меъёрий ҳужжатлар қабул қилиниши республикамызда қишлоқ хўжалигини ривожлантиришга катта хисса қўшиш билан бирга, келажак авлодларимизга соғлом, унумдор ерлар қолдириш йўлида катта қадам бўлади, негаки инсонларни тақдири кўп жиҳатдан ер, тупроқ тақдирига боғлиқдир.

Марказий Осиёда, шу жумладан, Ўзбекистонда ерларнинг яхшилашнинг асосий вазифалари – тупроқ шўрланиши ва ботқоқланишини олдини олиш жараёнларга қарши курашиш, кўрик ерларни ўзлаштириш, сув ва шамол эрозиясига қарши курашиш, ерларни рекультивациялаш, тупроқнинг зичланиши ва гумус миқдори камайишининг (дегумификация) олдини олиш, тупроқ ифлосланиши ва саҳроланишига, шунингдек бошқа салбий жараёнларга қарши курашиш ҳисобланади. Мелиоратив тадбирлар тизимлари ҳар хил шароитдаги минтақалар учун турлича бўлиб, бу тадбирларни ишлаб чиқиш тупроқларнинг пайдо бўлиши (генезиси) ва уларнинг ҳоссалари тўғрисидаги чуқур билимга эга бўлишни тақозо этади.

Тақдим этилаётган қўлланма ҳозиги кунда долзарб бўлган Республикамызда, ерлардан оқилона фойдаланиш, Республика ер ресурслари, қишлоқ хўжалигида фойдаланиладиган ерлар тўғри-сида ва улардан фойдаланишда кадастрнинг аҳамияти, тупроқ бонитировкаси, ерларни иқтисодий баҳолаш, тупроқларнинг унумдорлигини ошириш, тупроқ мониторинги ва бошқа масалаларга қаратилган ва янги маълумотлар асосида ёритилган.

Тавсия этилаётган ушбу қўлланмада муаллиф Ўзбекистон Республикаси ер ресурслари қўмитасининг Миллий ҳисоботидан ҳамда А.З.Генусов, Х.М.Мақсудов, Л. А. Гафурова, Р.Қ.Қўзиёв, Э.Қ.Қурбонов, Ж.М.Мақсудов, Ғ.А.Толипов, А.Х.Абдуллаев, И.Акрамов, қ.Рахмонов, А.Бобожонов, А.Турсунов ва бошқаларнинг маълумотларидан кенг фойдаланилган ҳолда тузилган.

Кейинги йилларда қабул қилинган Ўзбекистон Республикасининг «Ер кодекси» ва «Фермер хўжаликлари тўғрисида», «Дехқон хўжаликлари тўғрисида» ги қонунлари ва бошқа меъёрий ҳужжатлари ердан фойдаланувчи ва ер эгаларининг ҳуқуқларини, уларга берилган ер участкаларидан мақсадли ва оқилона фойдаланишдаги жавобгарликни

оширишни ҳамда тупроқларни табиий ҳолатини сақлаш ва уларнинг унумдорлигини оширишни таъминлаб келмоқда. Амалдаги хўжалик юритишнинг янги шакллари фермер ва деҳқон хўжаликлари хусусий мулкдорлар ердорлар синфини шаклланишига имкон беради.

Айниқса ер устки унумдор қатлами бўлган тупроқ-республи-канинг базали ресурси сифатида яқин келажакда ҳам зарур киш-лоқ хўжалик маҳсулотларини етиштириш манбаи бўлиб қолади.

Ҳозирги вақтда республиканинг 44410,3 минг гектар умумий ер майдонидан қишлоқ хўжалигига мўлжалланган ерлар 22614,0 минг гектар бўлиб, умумий ер салоҳиятининг 50,9 % га тўғри келади. Аммо, интенсив деҳқончилик фақат 4278,0 минг гектар, ёки умумий майдоннинг 9,6% га тенг суғориладиган ерларда олиб борилади ҳолос. Бу ерлар ҳар хил табиий-қишлоқ хўжалик регионларида жойлашган бўлиб, турли мелиоратив, экологик шароитлар билан ҳар хил даражадаги ҳосилдорлик билан тавсифланади. Буларнинг ҳаммаси давлат томонидан ерларнинг ҳолатини ва фойдаланилишини доимий кузатиб бориш, назорат юритиш ва таҳлил қилиб боришни талаб этади.

Мутахассис ва ўқитувчиларнинг ўз фикр ва мулоҳазаларини қуйидаги манзилга юборишлари сўралади. Тошкент-140, ТошДАУ, Агрокимё ва тупроқшунослик кафедраси.

ЎЗБЕКИСТОН ЕР РЕСУРСЛАРИ. ЕРЛАРДАН ОқИЛОНА Фойдаланишни ташкил қилишда ер кадастрининг АҲАМИЯТИ

Ўзбекистон табиий-иқлим шароитларининг – иқлим, рельеф, тупроқ пайдо қилувчи жинслар, гидрологик ҳолатлари мураккаблиги бу ерда тупроқларнинг хилма-хил бўлишини ва кишлок хўжалигида фойдаланган ерларнинг ўзига хос хусусиятларини белгилайди.

Ўзбекистонда тарқалган асосий тупроқ типлари ва типчлари

Тупроқлар	Майдони, минг.га	% ҳисобда
А. Тоғ ва тоғолди тупроқлари		
1. Баланд тоғларнинг оч тусли қўнғир тупроқлари	540	1,2
2. Ўрта тоғларнинг жигарранг ва қўнғир тупроқлари	1160	3,7
3. Тўқ тусли бўз тупроқлар	1050	2,7
4. Типик бўз тупроқлар	3050	6,8
5. Оч тусли бўз тупроқлар	2590	5,8
6. Ўтлоқи – бўз ва бўз-ўтлоқи	780	1,8
7. Бўз тупроқлар минтақасининг ўтлоқи тупроқлари	670	1,5
8. Бўз тупроқлар минтақасининг ботқоқ-ўтлоқи тупроқлари	70	0,2
Жами	10410	23,4
Б. Чўл зонасининг тупроқлари		
9. Сур- қўнғир тусли тупроқлари	11025	24,8
10. қумли чўл тупроқлар	1370	3,1
11. Тақирли тупроқлар ва тақирлар	1780	4,1
12. Ўтлоқи-тақирли ва тақирли- ўтлоқи тупроқлар	460	1,0
13. Чўл зонасининг ўтлоқи тупроқлари	1790	4,1
14. Чўл зонасининг ботқоқ-ўтлоқи тупроқлари	50	0,1
15. Шўрхоқлар	1270	2,9
16. қумлар	12100	27,2
Бошқа ерлар (тоғ қоялари, сув юзаси)	4150	9,3
Жами (чўл зонаси бўйича)	33995	76,6
Республика бўйича жами	44405	100,0

Жадвалдан кўриниб турибдики, тупроқларнинг тўртдан уч қисмини (76,6%) чўл зонасида тарқалган, улар асосан сур-қўнғир тусли, чўл қумли тупроқлар ва қумлар (31,3 %). Тоғ ва тоғ олди зоналар тупроқлари 23,4 %ни ташкил қилиб, у ерда бўз тупроқлар (15 %), гидроморф тупроқлар, жигарранг, оч-тусли қўнғир баланд тоғ тупроқлар тарқалган.

Тошкент вилоятида асосан тип бўз тупроқ, тўқ тусли бўз туп-роқ, ботқоқ-ўтлоқи, ўтлоқи ботқоқ, бўз-ўтлоқи, ўтлоқи-бўз, жигарранг тупроқлар учрайди.

Тупроқларнинг кишлок хўжалигида фойдаланиши, уларнинг жойлашган худудига, рельефига, гидролик шароитига ва бошқаларга боғлиқдир.

Ўзбекистоннинг ерларидан 2000 йил 1 январь ҳисобда кишлок

хўжалигида фойдаланиладиган ерлар 25789,8 минггани, яъни республика ер фондини 58,1 % ташкил этади.

Вилоятлар	Умумий майдон, минг га	КФх да фойдал. ерлар, минг га	% ҳисобида умумий майдонига нисбатан
қорақалпоғистон Республикаси	16100,6	5294,4	32,8
Андижон	430,3	253,0	58,8
Бухоро	419,7	2914,6	69,5
Жиззах	2117,8	1241,4	58,6
қашқадарё	2856,8	2231,0	78,1
Навоий	10937,4	10140,0	92,7
Наманган	717,5	395,8	55,2
Самарқанд	1677,4	1301,3	77,6
Сурхондарё	2009,9	1185,6	59,0
Сирдарё	427,6	298,5	69,8
Тошкент	1513,2	774,9	51,2
Фарғона	715,3	319,2	44,6
Хоразм	681,6	403,7	59,2
Тошкент ш.	31,2	0,2	0,6

Ййлов ва пичанзорлар, шу жумладан суғориладиганлари 22263,4 минг.га (2000 йил 1 январь) ҳайдалмаган ерлар 4056,6 шу жумладан суғориладиганлари 3313,6 минг.га кўп йиллик дарахтзор ерлар, шу жумладан суғориладиганлари 337,1 минг.га.

қишлоқ хўжалигида фойдаланиладиган ерларни илмий асосланган тарзда ҳисобга олиш, оқилна фойдаланиш, баҳолаш имконини ер кадастри беради. Ер кадастри француз тилида “cadastre” – реестр, яъни рўйхат деган маънони билдиради, - ернинг табиий хўжалик ва ҳуқуқий ҳолати ҳақидаги зарур маълумотлар ййгиндиси тушунилади. Ер кадастри қуйидаги таркибий қисмлардан иборат: ерга эгалик қилиш ва ердан фойдланишни рўйхатдан ўтказиш, ерларнинг миқдорий ҳисоби, ерларнинг си-фат баҳоси – банитировкаси, ерларни иқтисодий баҳолаш. Тупроқларни ҳар томонлама яхшилаш, унинг унумдорлигини ва иқтисодий самарадорлигини ошириш қишлоқ хўжалиги келгусидаги ривожининг муҳим масалаларидан биридир. қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштиришни ошириш ердан тўғри ва самарали фойдаланиш билан билан боғлиқдир. Ана шу вазиятда ер кадастрининг аҳамияти каттадир. Ўзбекистон Республикасининг “Ер кодекси”, “Давлат ер кадастри тўғрисида”ги ва бошқа қонунлар меъёрий ҳужжатлар қабул қилиниши ер кадастрига бўлган муносабатни янада кучайтириб юборади. Натияжада ердан фойдаланиш ва ерга эгалик қилишда янги шакллар юзага келди, уларга ҳуқуқий асос яратилди.

Ер кадастрини тузиш давлат аҳамиятига молик тадбир бўлиб, унда тупроқ банитировкаси алоҳида ўрин тутади. Тупроқ банитировкасини

асосий мақсади, ерларни табиий барқарор хусусиятлари ва ҳўжалик шароитида фойдаланиш жараёнида олган хусусиятлари бўйича баҳолашдан иборат. Тупроқ бонитировкасининг натижалари ер майдонларини иқтисодий баҳолашда ягона асос бўлиб хизмат қилади. Тупроқ бонитировкаси натижалари республикаимиз майдонларини табиий – қишлоқ ҳўжалик кадастр районларига ажратишда, тупроқларни агрономик ишлаб чиқариш гуруҳларига ажратишда, қишлоқ ҳўжалик экинларини районлаштиришда ерни баҳолаш харитасини тузишда, кадастр китобини юритишда ва бошқаларда фойдаланилади.

Ўзбекистон Республикаси тупроқларини сифатини баҳолаш (суғориладиган к/х ерлар жами майдони гектар ҳисобида)

Вилоятлар	Ёмон ерлар		Ўртача паст.ер.		Ўртача ерлар		Яхши ерлар		Энг яхши ерлар		Жами	Ўртача балл.
	I синф	II синф	III синф	IV синф	V синф	VI синф	VII синф	VIII синф	IX синф	X синф		
	Бонитет балл											
	0-10	11-20	21-30	31-40	41-50	51-60	61-70	71-80	81-90	91-100		
1.қорақалпоғистон Рес.		1919	21528	240611	71268	49494	24912	6801			416533	41
2.Андижон		97	7780	28572	32812	42786	57101	51679	8728		229555	60
3.Бухоро		326	10844	38944	43966	24638	61265	30302	537		210822	53
4.Жиззах		105	3607	40717	143261	48533	30379	7413	2809		276824	50
5.қашқадарё			3455	71977	198976	87416	49975	24561	9019		445435	51
6.Наманган		235	13499	45776	47117	36667	32553	33383	18181	1301	228941	59
7.Навоий		3358	9618	15253	17668	18200	20423	12853	2099		99472	52
8.Самарқанд		41	2044	28836	72008	87471	57854	40197	17409	547	306419	57
9.Сурхондарё		1898	5118	48545	49845	60367	50320	35466	17675		269234	60
10.Сирдарё		144	7302	66610	94579	55203	40414	4840			269092	49
11.Тошкент			2549	37103	86240	67499	73902	45828	15887	29	329121	59
12.Фарғона		1426	8043	59139	56142	83586	67580	33001	5570	452	314939	56
13.Хоразм		1856	9174	32812	40968	36989	58138	20451	4378	952	205718	54
Республика бўйича		11405	104561	754895	954850	698849	624816	346775	102292	3281	3602105	55

ЕР ТУРЛАРИНИНГ АТАМАЛАРИ ВА ТУРКУМЛАР

- қишлоқ ҳўжалик маҳсулотларини олиш учун фойдаланиладиган экин турлари. қишлоқ ҳўжалик экин турларига шудгор, бўз, кўп йиллик кўчатлар, пичанзор ва яйлов ерлар қиради.
қишлоқ ҳўжалик экин турларини ишлаб чиқаришда қайта ишлаб бериб, экин турларини экиб, бунда кўп йиллик ўсимлик бор ерлар ва экин йиғиб териб олинган хайдалган ерлар қиради. Пичанзор ва яйлов ерларнинг олдиндан экин экилган (икки йил давомида) ерлари, унумдорлигини ошириш мақсадида хайдалган ерлар, шунингдек боғ ораликларидаги экин экиш учун фойдаланган ерлар шудгор
- Шудгор

- ерларга кирмайди.
- Сунъий равишда дарахт, бутазорлар ёки кўп йиллик ўтсимон кўчатлардан мева олиш мақсадида ва доривор маҳсулотлар олиш учун мўлжаллаган кишлок хўжалик ерлари. Кўп йиллик кўчатларга боғ узумзор, олулар, хосилдор кўчатхона ва плантациялар киради.
3. Кўп йиллик кўчатлар
4. Боғ
5. Узумзор
6. Мевали (узумли) кўчатхона
7. Плантация
8. Бўз ерлар
9. Сувли пичанзор
10. Тоза пичанзор
11. Буталашган ёки сийраклаш-ган пичанзор
12. Яйлов
13. Ўзлаштирилган яйлов
14. Маданий яйловлар
15. Тоғ яйлови
16. Чорва учун
- Мевалар олиш учун экилган кўп йиллик экинлар.
- Узум етиштириш экилган топзорлар.
- Мевали экин кўчатларни етиштириш учун мўлжалланган кўчатхона ерлар. Кўчатхона ер майдонлари куйидагилардан иборат: уруғ олиш, экин экиш бўлими, мактаб, қаламчалар бўлими ва қаламчалардан кўчат тайёрлаш.
- Махсус техник, доривор, озук овқат гуллар ва маданий экинларни етиштиришга мўлжалланган ер майдонлари.
- Плантация тут, эфир – мой экинлари, чой, гул ва бошқа кўчатлар билан боир бўлиши мумкин.
- Аввал шудгор қилиниб, бир неча йил давомида хайдалмай, кишлок хўжалик экинларини ўтган куздан бери экилмай қолган ер майдонлари.
- Текислик, қияликларда ва сув ирмоқлари жойлашган тепа-пастликларда ёгингарчилик ҳисобига сув йиғиладиган ерлар.
- Сувли пичанзорларга шунингдек дарёларнинг қирғол бўйидаги қиска муддатга сув қуйиладиган ерлар киради.
- Бунга 10% гача ер майдонини бута, дарахт, тош, кумлик эгаллаган ерлар.
- Бутазор ва дарахт симон ўсимликлар билан қопланган шунингдек ер майдонинг 10-30 т. гача эгаллаган.
- кишлоқ хўжалигида чорво молларини ўтнатишда асос оған фойдаланиладиган ер, шунингдек бўз бўлмаган ва ўриб олиш учун мўлжалланган ерлар.
- Ботқоклаш олдини олиб, ўсимлик ўтларни яхши ривожланишини таъминланган ер. Дарё бўйи ерларда ва юқори эрозияга учраши мумкин бўлган ерларда ботқоклашиш ҳолати кўпроқ. Чўл ва ярим қўл зоналарда яйловларни яхшилаш мақсадида бута ва ярим бутазорлар экилган яйловлар ўзлаштирилган яйловга киради.
- Бунда керакли чора тадбирлар ўтказиш натижасида, (юзани ёки чуқур) ишлов беришда яхши ўтлоқлар етиши, тартиб билан ишлов бериб туриш, ўғит солиш ва чорвани маълум вақтда ўлатиш.
- Тоғ тизмалари бошлангандан ва ундан юқори, баландлигидан катъий назар рельефининг жойлашганлигининг ахомиятисиз яйловлар Тоғ тизмаларига Помир, Тянь-Шань (бунда Фарғона водийси мустасно).
- Мавсумий чорва моллари хайдаб боқиладиган яйлов (ёз, куз,

- мўлжалланган
ййлов киш ва бахор).
17. Сувли ййлов Сув иншоотлари ўтиб (кўл, дарё, сой, ховуз, суғориш ёки канал, сув қувурлари ёки кудук), боқиладиган чорва молларини сув билан таъминлаб, чорва молларини бемолол суғориш жойларининг яхши жойлашиши мумкин бўлган ерлар. Дарё, кўл ва канал қирғоқлари атрофида жойлашиб, уларга чорва молларининг келишини қулайлиги ва мавсум давомида сув билан тўлиқ таъминлай олиши сувли ййловлар дейилади.
18. Тоза ййловлар Бу ййловларда бутазор, тўккалар, дарахт ва тошлардан холи ёки 10% ер майдонини қопланган ерлар.
19. Тўлиқ
ййловлар Бу ййловларда ўтларнинг бир неча йил давомида тегилмаслиги оқибатида хар хил ўтлар ўсиб кетиш ва сифатини бузилиш мумкин бўлган ер майдонлари. Ўрмон билан қопланган ва ўз ичига ўрмон дарахтлари, ва жар олди дарахтзорлар, ботқоқ олди, қиялик олди, дарё, сув хавзалари, қумликларда, ноқулай ерларда, ўрмон боғларида, ўрмон ниҳолхоналари, шунингдек кесилган, ёнган ўрмон дарахт (сийрак) қуриб ёлган ўрмон дарахтзорлари.
20. Ўрмон ерлари Дарахт ва бутазор ўсимиклари билан экилиш тўлиқлиги 0,3 дан 1 гача бўлган ўрмон ер майдонлари.
21. Ўрмон билан
қопланган ерлар Сунъий равишда етиштирилган (кўчатлар) ниҳоллар
22. Ўрмон
маданий
ўсимликлари Ўрмон ер майдонларига ўтказилмаган сунъий равишда етиштирилган (кўчатлар) ниҳоллар.
23. қўшилмаган
ўрмон маданий
ўсимликлари Ёнгин оқибатида, сув остида кўп қолиш, касалланиб ёки қушондлар таъсирида ўрмон кўчатларининг нобуд бўлиши.
24. Ёнган ва
нобуд бўлган
ўрмон кўчатлари Ўрмон маданий кўчатларини етиштирадиган ер майдонлари. Ўрмон ниҳолхонаси кўчатхона ер майдонига: қуйидагилар киради: уруғ олиш плантацияси, экиш бўлим, мактаб, кўкарган қаламчалдар бўлими ва қаламга кўчатхоналар.
25. Ўрмон
кўчатхонаси Далалардаги алмашлаб экиш экин ер майдонларини химоя қилиш ихота дарахтзорлари, ва сув ва шомол эрозиясидан сақлаш учун экилган ўрмон дарахтзорлари, шунингдек ўра ноқулай оби-хаво шароитларидан химоя қилиш учун экилган дарахтзорлар.
26. Далаларни
химоя қилувчи
прмон
дарахтзорлари Жарлик ёки зовур олдида экилган ихота дарахтзорлари.
27. Жар олди
ўрмон дарахт-
лари Дарё, кўл, сув хавзалари олдида сув таъминотини сақлаш, қирғоқларни ювимидан сақлаш, сув хавзаларини ифлосланишидан химоя қилиш ва ниҳоят атроф мухитни
28. қирғоқ олди
ихота дарахт-лари

- яхшилаш мақсадида экилган дарахтлар.
29. Химоя кумликларда бир қторда тартиб билан экилган, қиялик, каңчиликларда шамол эрозиясидан сақлаш мақсадида ўтказилган дарахтзорлар.
30. Жарлик Ер рельефини эрозия оқибатида 1 метрдан чуқур бўлган ёки тупроқ қатламининг яхши эмаслигидан ва тупроқ қатлами горизонтининг пастки генетик қисмларининг очилиб қолиш.

ЕР МИҚДОРНИНГ ҲИСОБИНИ ОЛИБ БОРИШ.

Ерни ҳар томонлама яхшилаш, унинг ҳосилдорлиги ва иқти-содий самарадорлигини ошириш қишлоқ хўжалиги келгусидаги ривожининг муҳим масалаларидан биридир. қишлоқ хўжалик маҳсулотлари етиштиришни кўпайтириш ердан тўғри ва самарали фойдаланиш билан беvosита боғлиқдир. У ўз навбатида қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришни илмий тизимини такозо этади.

Ерни унумдорлигини ва иқтисодий самарадорлигини ҳар томонлама ошириб бориш қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришини юрийтишнинг илмий тизими асослари ва ердан юқори маҳсулдор-лик билан фойдаланишидир.

Ердан тўғри фойдаланиш, замон ва маконда ҳар хил ўсимлик турларининг илмий асосланган кетма- кетлиги, тупроққа экологик тоза ишлов бериш усуллари, ўғитлаш, қулай агротехника муддатларидан муайян технолгик кетма - кетликда фойдаланиш, ўсимликларни касаллик ва зараркунандалардан ҳимоя қилиш, тупроқ эрозиясига қарши кураш каби муайян элементлар аниқ йўл билан бошқаришни талаб қилади. Ердан муайян фойдаланувчилар ва ҳисоб ҳужжатлари туман миқёсида қайд қилинади.

Ерларни баҳолаш учун (кадастр) районларига ажратиш, Республика, вилоят ва туманларда шу жойларнинг тупроқлари, иқ-лими, технологияси ва бошқа фарқлари, шунингдек, хўжалик-нинг ихтисослашганлиги ҳисобга олинган ҳолда мамлакатнинг умумий табиий - қишлоқ хўжалик районларига ажратиш схемаси бўйича бажарилади. Умумий табиий қишлоқ хўжалик районларига ажратиш схемасига мос равишда Ўзбекистон Республикасининг кадастр районларга ажратилади.

Ерларни баҳолаш мақсадида табиий текислик провинциялар ва тоғли вилоятлар мамлакатининг умумий районлаштириш схемасига асосан табиий округ ва ер баҳолаш районларига ажратилади.

Табиий округлар асосан агроиқлим, геоморфологияси ва туп-роқ мелиоратив белгилари ўхшаш бўлгани учун ажратилдилар. Текислик провинцияси доирасида округларнинг характерли белгилари шулардан иборатки, қишлоқ хўжалик ер турларининг контурлари маълум миқдорини белгиловчи ва ернинг бошқа табиий технология хусусиятларини кўрсатувчи геоморфологик шароитлари бир хиллигидир.

Республика қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришида фойдаланиладиган ер майдони 28 млн. гектардан ошиқроқ. Биринчи қарашда ер майдони кўпга ўхшаб кўринсада, аслида қишлоқ хўжалигида интенсив фойдаланиладиган ерлар, асосан, суғорила-диган майдонлар бўлиб-4,28 млн. гектарга тенг. Бу ерлар ҳақиқаттан ҳам республикамизнинг «олтин фонди»ни ташкил этади ва уларда ялпи қишлоқ хўжалик маҳсулотларининг 95 фоизидан ошиқроғи етиштирилади.

Ўрта Осиё, жумладан Ўзбекистон қадим замонлардан бери дунёда суғорма деҳқончиликнинг марказларидан бири бўлган. Узок йиллар давомида бу тупроқлар ўз унумдорлигини йўқот-маган, аксинча деҳқон фаолияти натижасида ҳосилдорлик ошиб борган. Лекин биз яшаётган асрнинг ўрталарига келиб, айниқса кейинги 30-40 йил давомида, ерларни бир томонлама эксплуатация қилиш – қандай бўлмасин фақат асосий экиндан юқори ҳосил олиш учун уриниш бир қатор нохуш ҳолларга олиб келди. Энг аввало, уларнинг мелиоратив ҳолати ёмонлашди. Кейинги йигирма йил давомида шўрланган ерлар миқдори 850 минг гектарга кўпайди ва умумий майдони 2 млн. гектардан ошди, бу суғориладиган ерларнинг ярми демакдир. Тузлар тўпланиши ва ерларнинг шўрланиши чўл минтақаси ва оч тусли бўз тупроқлар поясида, яъни қорақалпоғистон Республикаси, Хоразм, Бухоро, Сирдарё вилоятларида, қашқадарё, Сурхондарё, Навоий, Самарқанд, Фарғона вилоятларининг бир қисмида кучайиб кетган. Бундан ташқари гипсли тупроқларнинг ўзлаштирилиши ерларнинг чўкишига ва тезда қишлоқ хўжалик оборотидан чиқиб кетишига сабаб бўлмоқда.

Тупроқларнинг иккиламчи шўрланишини келтириб чиқара-диган сабаб - минерализациялашган грунт сувларининг ер юзасига яқинлигидир. Суғориш сувларининг катта меъёردа ишлатилиши грунт сувлари сатҳининг кўтарилишига сабаб бўлди. Бугунги кунда грунт сувлари кам минерализациялашган (1-3 г/л) майдон 1,5 млн.гектарни, ўртача минерализациялашган (3-5 г/л) - 0,7 млн.гектарни ва кучли минерализациялашган (5 г/л) - 0,5 млн. гектарни ташкил этади.

Тупроқларнинг унумдорлигига шамол ва сув эрозиялари катта таъсир кўрсатади. Бугунги кунда 2 млн. гектардан ошиқроқ ер дефляцияга, жумладан 0,7 млн. гектар ер кучли дефляцияга учраган, 0,5 млн. гектар ерда ирригация эрозияси юз бериш хавфи бор. Бундай ерлар тоғ олдида жойлашган вилоятлар, айниқса, Фарғона водийси адирларида кўплаб учрайди. Эрозия натижасида гектаридан 0,5-0,8 тонна гумус, 100-120 кг азот, 75-100 кг фосфор ювиб олиб кетилиши мумкин.

Республика тупроқларининг асосий қисми ҳар хил пестицидлар, захарли кимёвий моддаларнинг қолдиқлари билан ҳар хил даражада ифлосланган. Улар етиштирилаётган қишлоқ хўжалик маҳсулотларининг

сифатини ёмонлаштириши билан бир қаторда фойдали тупроқ микроорганизмларининг фаолиятига ҳам салбий таъсир кўрсатади.

Ўзбекистон тупроқларида макроструктура кам, лекин улар кучли микроструктурага эга. Лекин, резина ғилдиракли тракторларда бир неча бор ишлов бериш натижасида тупроқларнинг микроструктураси ҳам парчаланиб кетади, зичлиги, айникса, ҳайдов ости қатламининг кескин зичлашуви кузатилмоқда. Бу ҳол ўз навбатида тупроқ унумдорлигининг асосий кўрсаткичлари-дан бири, сув ва ҳаво режимларининг бузилишига олиб келади.

Суғориладиган тупроқларда гумус моддасининг камайиб кетиши кузатилмоқда. Озуқа элементларининг асосий қисми ўсимлик биомассаси билан тупроқдан олиб чиқилиб кетмоқда ва тупроққа қайтиб тушадиган ёки сунъий ўғит сифатида бериладиган миқдори сезиларли даражада кам, демак деҳқончиликнинг асосий қонуниятларидан бири - ерга «қайтариш» қонуни бузилган. Натижада суғориладиган ерлар камбағаллашиб кетган, уларнинг физикавий - кимёвий хусусиятлари ёмонлашган. Шуни таъкидаш лозимки, бунга алмашлаб экишга эътиборсизлик, пахта якка хокимлиги ҳам катта сабабчи бўлади.

Юқоридагилардан кўриниб турибдики, қишлоқ хўжалигида фойдаланилаётган ерларимизнинг мелиоратив - экологик ҳолати ёмон, демак унумдорлик даражаси юқори эмас. Лекин ҳамма жойда ҳам шундай дейиш хато. Илму-фаннинг асосли тавсияларига, минглаб йиллик деҳқончилик тажрибаларига таяниб ишлаётган деҳқон, фермер, ширкат хўжаликларида тупроқ унумдорлиги камаймасдан, балки ошганлиги кузатилмоқда. Демак, тупроқларнинг ишлаб чиқариш потенциали юқори, масала уни қандай қилиб самарали унумдорликка айлантиришда. Бунга қандай эришиш мумкин?

ТУПРОҚ ХАРИТАЛАРИДАН ФЙДАЛАНИШ.

Тупроқ хариталари ва картограммаларидан ишлов бериш ва ўғитлаш системаларини, тупроқларни мелиорациялаш ҳамда бонитировкалаш турларини аниқлашда фойдаланилади. Тупроқни далада текшириш иши, асосан, текширилмоқчи бўлган жойнинг табиий шароити ва тупроғи ҳақидаги адабиётларни тўла ўрганиб чиқишдан иборат. Шунингдек, шу жойнинг топографик асоси, плани, ва тупроқларнинг схематик рўйхати ўрганиб чиқилади. Тупроқни далада текшириш учун қуйидагиларни тайёрлаш керак: топографик асос, дала кундалик дафтари, тупроқ айирмаси, чуқурни ёзиш учун махсус дафтар, рангли ва оддий (қора) қалам, ўчирғич, намуна олиш учун қоп ёки қоғоз, канопо ёки йўғон ип, рулетка ёки пўлат метр, ўткир белкурак, ўткир қалин пичоқ, чарм ёки брезент сумка, рюкзак ёки қоп, компас, блокнот, монолит (100*20*8) ва

оддий яшик, бурама ва оддий мих, отвёрка, болгача, дала соябони, реактивли яшик (HCl , BaCl_2 , AgNO_3 ларнинг 10% ли эритмаси, фенолфталеин), пробирка, воронка, фильтр ва дистилланган сув, лупа, эклиметр, визирли чизгич, тупроқ пармаси (бура) гербарий учун тайёрланган симтўр. Бу кўрсатилганларни тайёрлаб, жамоа ёки ширкат хўжалик территорияси билан танишиб чиқилгандан сўнг тупроқни текшириш бошланади. Тупроқ харитасини чизиш ва анализ қилиш учун даладан намуналар олинади. Хўжаликларда ерлардан тўғри ва самарали фойдаланиш тупроқ хариталари, тупроқ ва агрокимёвий харитаграммалари асосида олиб борилиши лозим.

Тупроқ харитаси-маълум территория (хўжалик, туман, вилоят каби) тупроқ қопламани маълум масштабда кичрайтирилган ҳолда қоғозга акс эттириш демакдир.

қандай масштабда чизилганига қараб тупроқ хариталарининг куйидаги хиллари ажратилади;

Кичик масштабли хариталарда (1:300000 дан кичик) вилоятлар, ўлкалар, республикалар ва шунингдек бутун мамлакат тупроқ- қоплами акс эттирилади. Улардан ер фондларини ҳисобга олиб бориш (тупроқ географик районлаштириш ва ҳоказо) учун фойдаланилади.

Ўртача масштабли хариталар (1:300000-1:100000) асосан йиғма ва обзор тарзида бўлади, улар агротупроқ райолаштиришни ўз ичига олади ва планлаштирувчи ҳамда раҳбар органларга мўлжалланади.

Йирик масштабли хариталар (1:50000; 1:25000; 1:10000) ширкат хўжаликлар учун тузилади.

Мукамал хариталар (1:5000-1:200) илмий текшириш муассасалари (тажриба станциялари, институтлар ва бошқалар)нинг экин майдонларида тузилади. Улар асосида хўжаликларда айрим участкаларнинг захини қочириш ва суғориш, боғлар, тоқзорлар барпо қилиш, тажриба ва нав синаш участкаларини ташкил этиш кабилар лойиҳаланади.

Хўжаликлар (жамоа, фермер) тупроқ қоплами харитасини тузиш учун масштаб (1:50000 дан 1:10000 гача) текшириладиган худуднинг рельефини, тупроқ қопламани, хўжаликнинг ихтисослашувини ҳисобга олиб танланади. Ўзбекистон пахтачилик хўжалиklarининг одатда рельефи текисроқ бўлган шароитда 1:10000 масштабли тупроқ хариталари тузилади. (1см да 100м).

Харитаграмма-қишлоқ хўжалик экинлар майдонларининг тупроқ харитаси масштабида чизилган схема тарзидаги тасвири. Харитаграммалар тупроқнинг айрим хоссалари таърифини тўлдириш учун (чириндили қатлам қалинлиги, механик таркиби, эрозияланганлик даражаси, шўрланганлиги ва таъминланганлиги каби) ҳамда тупроқлардан фойдаланишга доир тавсияларни аниқлаштириш, мужассамлари учун

мўлжалланган. Бундан ташқари тупроқ таркибидаги калий ва фосфорнинг ҳаракатчан формасини кўрсатувчи агрохимёвий харитаграммалар ҳам тузилади.

Умумий харитаграммалар жумласига тупроқларни агроишлаб чиқариш гуруҳларга бирлаштириш ва улардан фойдаланишга доир тавсиялар берувчи харитограммалар, ҳаракатчан шаклдаги фосфор ва калийнинг миқдорини кўрсатувчи харитограммалар ҳамда тупроқлар бонитировкасига доир картограммалар киради.

Худудий харитаграммалар тупроқларнинг эрозияланганлик, кислоталилик, шўрланганлик даражаси ва бошқа кўрсаткичлари бўйича тузилади. Тупроқ хариталарига уқтириш китоби ёки тупроқ очерки, харитаграммаларга эса тушунтириш хати албатта илова қилинади.

Тупроқ очерки ёки тушунтириш хатида барча ўтказилган ишнинг натижалари ёзиб қўйилади, уларда хўжаликнинг табиий шароити, тупроқ қоплами, тупроқ хусусиятларининг морфологик ва аналитик таърифи, тупроқларнинг агроишлаб чиқариш гуруҳлаштириш ва тупроқлардан фойдаланишга доир тавсиялар, уларнинг унумдорлиги ошириш юзасидан чора-тадбирлар кўрсатилади.

Тупроқларнинг агроишлаб чиқариш гуруҳлаштириш деганда генезиси, хоссалари, фойдаланиши ва тавсия этиладиган чора-тадбирлар бўйича бир-бирига яқин бўлган бир неча хил тупроқ айирмаларини бирлаштириши тушунилади.

Тупроқни текширишга оид маълумотлардан ички хўжалик ер тузиш ишларида алмашлаб экиладиган майдонларни тўғри белгилаш учун, шунингдек экин майдонларининг трансформацияси ёки улардан фойдаланишни ўзгартириш учун қўлланилади. Хўжалик тупроқларини текшириш ишлари ер тузиш ишларидан олдин ўтказилиши керак. Тупроқ хариталари ва харитаграммаларидан тупроққа ишлов бериш ва ўғитлаш тизимини, тупроқларни мелиорациялаш ҳамда бонитировкалаш турларини аниқлашда фойдаланилади.

Тупроқни далада текшириш иши, асосан, текширилмоқчи бўлган жойнинг табиий шароити ва тупроғи ҳақидаги адабиётларни тўла ўрганиб чиқишдан иборат. Шунингдек, шу жойнинг топографик асоси, режаси, ва тупроқларнинг тарқалиши жойлашини ўрганиб чиқилади.

Тупроқни далада текшириш учун қуйидагиларни тайёрлаш керак: топографик асос, дала кундалик дафтари, тупроқ айирмаси, чуқурни ёзиш учун махсус дафтар, рангли ва оддий (қора) қалам, ўчирғич, намуна олиш учун қоп ёки қоғоз, қано ёки йўғон ип, рулетка ёки пўлат ўлчагич, ўткир белкурак, ўткир қалин пичоқ, чарм ёки брезент сумка, рюкзак ёки қоп, компас, блокнот, монолит (100*20*8) ва оддий яшик, бурма ва оддий миҳ, отвёрка, болғача, дала соябони, реактивли яшик (HCl , BaCl_2 , AgNO_3

ларнинг 10% ли эритмаси, фенолфталеин), пробирка, воронка, фильтр ва дистилланган сув, лупа, эклиметр, визирли чизғич, тупроқ пармаси (бура) гербарий учун тайёрланган сим тўр.

Бу кўрсатилганларни тайёрлаб, жамоа ёки ширкат хўжалик худуди билан танишиб чиқилгандан сўнг тупроқни текшириш бошланади. Тупроқ харитасини чизиш ва анализ қилиш учун даладан намуналар олинади.

ШЎР ЕРЛАР МИҚДОРИ ВА СИФАТИНИ ҲИСОБГА ОЛИШ ТАРТИБИ

Тупроқ шўрланганлигини аниқлашдан мақсад, суғориладиган ерларда шўрланган ерларнинг контурларини ва майдонларини ажратишдир, чунки бу майдонларда шўр ювиш ишларини бажариш лозим бўлади. Шўрланиш аниқлаш ишлари натижасида тузилган туз миқдорининг картограммаси асосида шўр ювиш меъёри ва муддати белгиланади.

Шўрланишнинг аниқлаш ишлари шўрланган ва шўрланишга учраган ерларда шўрланганлик миқдори ва унинг сифат баҳоси билан таъминлаш керак.

Суғориладиган деҳқончилигимизнинг асосий қисми - шўр ювиш ишлари билан боғлиқ бўлган тупроқ шароитида олиб борилади.

Сирдарё, Жиззах, Бухоро, қашқадарё, Сурхандарё, Хоразм вилоятларида ва Фарғона водийси, қорақалпоғистон Республикасида шўрланган ерлар мавжуд.

Бирок, мазкур вилоятларда суғориладиган тупроқларнинг шўрланиш даражаси ҳамда тупроқ қатламидаги (2 м гача) туз захираси турличадир. Айниқса, бу ўринда Амударё куйи оқимида жойлашган Хоразм вилояти ва қорақалпоғистон республикаси ерлари кучли даражада шўрланишга дучор бўлмоқда. Бунинг асосий сабаби Орол денгизида сув сатҳининг кескин пасайиши, миллионлаб гектар майдонни ташкил қилган шўр денгиз ётқи-зиклари тузларининг шамол ёрдамида экин майдонларига келиб тушиши ҳисобланади. Йилига ҳар гектар ерга 450-500 дан 700 киллограммгача тузлар келиб қўшилади.

Маълумки, ҳозирги пайтда Республикамиз суғориладиган ер майдонларининг 60-65% ва ўзлаштиришга мўлжалланган кўрик ер майдонларининг 75-80% ҳар хил даражадаги шўр тупроқлардан иборат.

М.А. Панков маълумотига кўра, кучсиз шўрланган майдонларда пахта ҳосилдорлиги 25-30%, ўртача шўрланган майдонларда 40-60%, кучли шўрланган майдонларда эса 80% гача камаяди. ўта кучли шўрланган майдонларда экин иқтисодий жиҳатдан ўзини оқламайди. Суғориладиган ерлардаги “доғ” шаклидаги шўрланиш ҳам катта зарар келтиради. Айрим ҳолларда кам ёки ўрта шўрланган экин майдонларидаги шўрхокли доғлар 20-40% ни ташкил қилади. Натижада бу доғни жойлардаги ҳосил бор йўғи

7-10 центнерни ташкил қилади. Ваҳоланки, шўрланмаган бундай ерлардан 32-35 ва ундан ортиқ центнер ҳосил олиш мумкин.

Ҳисоб - китоблар яна шуни кўрсатдики, ерларнинг шўрланганлиги оқибатида Республикамизда йилига 500-600 минг тоннагача пахта ва бошқа озиқ-овқат маҳсулотларидан кам ҳосил етиштирилади. олимларнинг фикрига кўра тузларнинг концентрацияси маълум даражага етганда уларнинг захарлигига қараб ўсимликнинг қуриш даври башланади. Бу даврда туп роқ эритмасидаги осмотик босимнинг ошиб кетиши натижасида сув ва озуқа моддалар ўсимликлар томонидан қийин шимилади. Яъни ўсимлик танаси кучли концентрацияли тузлар таъсирида захарланиб, хлорофил дончаларининг бузилиши, фотосинтезнинг секинланиши, нафас олиш ёмонлашиши, углеводлар оқимининг бузилиши каби ўзгаришлар пайдо бўлади. Булар ўсимликни ўсишдан тўхтатиб, “ўлишга” олиб келади.

Олинган маълумотлар асосида ҳар хил шўрланганлик бўйича унумдорликни аниқлаш учун тузилган пасайтириш коэффиценти 20 - жадвалда кўрсатилган.

Шўрланиш бўйича пасайтириш коэффиценти

	% мгҒэкв	курук қолдиқ,%	Пасайтириш коэф
Шўрланмаган	0,02	0,3	1,0
Бироз шўрланган	1,0		
	0,02-0,07	0,3-1,0	0,9
	1,3		
Ўрта ”	0,07-0,14	1,0-2,0	0,8
	3,6		
Кучли ”	0,4-0,27	2,0-3,0	0,5
Жуда кучли ”	0,27-0,64	3,0	0,4
Умуман кучли	12-28		
	0,64		
	28	”	0,3

Республиканинг 66% га яқин суғориладиган ерларни шўр босган. Хоразм, Бухоро, Сирдарё, Навоий, Жиззах, Фарғона ва қорақалпоғистон Республикаларининг қарийиб ҳамма жойларини шўр босган. Шу сабабли қайд этилганидек Республика ҳар йили умумий йиғиб олиниши керак бўлган пахта ҳос ашёсини 20-25 % ни йўқотади.

Ўсимликларни ўсиш ва ривожланиш фазаларида тузга чидамлик даражаси ҳар хил бўлиши мана шу сабаблардан бири ҳисобланади. Тузларни ғўзага зарарли таъсири ниҳол 3-4 баргли фазагача кўпроқ сезиларли бўлади. Вегетация даврини охирида эса тупроқ таркибида туз юқори концентрацияда бўлиши ғўзада сезиларли ўзгариш бермайди. Ғўзанинг кўпчилик районлаштирилган навлари учун Республикада тупроқ таркибидаги туз концентрацияси 2,5-3 % дан ошмаслиги керак, ундан ошадиган бўлса ўсимликлар қуриб қолади.

Маълумки, тузларнинг захарлилиги уларнинг ион таркибига боғлиқ. Марказий Осиёнинг суғориладиган дехқончилигида хлоридлар тупроқдаги 0,01 % дан ортиги гўза ўсишига салбий таъсир этади. Кўпчилик изланувчиларнинг берган маълумотига кўра сульфатларнинг энг паст захарлилиги тупроқ оғирлигини 0,2-0,3 % ни ташкил этади.

Шўрланганлик даражаси тупроқдаги захарли сувда осон эрувчан тузларнинг умумий миқдорини кўрсатади. Республикада мелиоратив ҳолати ёмон ерларнинг кўп қисми тупроқнинг шўрланиши билан боғлиқ. Тупроқнинг шўрланиши - асосан майдонлардан ер ости сувининг оқиб чиқиб кетмаслиги ва ариқ - зовурларнинг ишламаслигидан келиб чиқади.

Тупроқнинг шўрланиши (21-жадвал) унинг шўрланиш даражаси, тузлар химизми, тузли горизонтнинг чуқурлиги ва ер ости суви чуқурлиги билан фарқланади.

**Тузларнинг химизми (химиявий таркиби) ни ҳисобга олган
тупроқ шўрланганлик даражаларини аниқлаш классификацияси**

Шўрланганлик Даражаси	Сульфат ли	Хлорид-сульфатли		Сульфат-хлоридли		Хлоридли
	курук қолдиқ	курук - қолдиқ	Хлор	курук - қолдиқ	хлор	хлор
Шўрланмаган	<0.3	<0.1	<0.01	<0.1	<0.01	<0.001
Кучсиз шўрланган	0.3-1.0	0.1-0.3	0.01-0.05	0.1-0.3	0.01-0.04	0.01-0.03
Ўртача шўрланган	1.0-2.0	0.3-1.0	0.05-0.20	0.3-0.6	0.04-0.20	0.03-0.10
Кучли шўрланган	2.0-3.0	1.0-2.0	0.2-0.3	0.6-1.0	0.2-0.3	0.1-0.2
Жуда кучли шўр- ланган	>3.0	>2.0	>0.3	>1.0	>0.3	>0.2

х) маданий ўсимликларни нормал ўсиш ва риволаниши учун нафақат тупроқдаги тузларнинг умумий миқдори, балки тузларнинг кимёвий таркиби (сифат таркиби) муҳим рол ўйнайди. Шу боис шўрланганлик даражаларини тузларнинг кимёвий тартибига қараб аниқлаш жуда муҳим.

Катионлар бўйича тупроқ шўрланиши химизми

(Базилевич, Панков 1970)

Анионлар бўйича типи (Н.И. Базилевич, Е.Н. Панков бўйича).

№	Шўрланиш типлари	Катионларнинг нисбати (мг/экв)		
		Na ⁺ Na	Na Ca	Mg ²⁺ Ca ²⁺
1.	Натрийли	>1	>1	-
2.	Магний-натрийли	>1	>1	>1
3.	Кальций-натрийли	>1	>1	<1
4.	Кальций-магнийли	<1	<1	>1
5.	Натрий-магнийли	<1	>1	>1
6.	Натрий-кальцийли	>1	<1	<1
7.	Магний-кальцийли	<1	<1	<1
8.	Магнийли	<1	-	>1

1. Хлоридли

2. Сульфат хлоридли

Cl : SO₄²⁻ > 2,5

Cl : SO₄²⁻ қ2,5 - 10

3. Хлорид сульфатли
4. Сульфатли
5. Сульфатли (хлоридли)
гидрокарбонатли

$Cl : SO_4^{2-} \text{ қ} 1,0 - 0,2$

$Cl : SO_4^{2-} < 0,2$

$HCO_3 : SO_4^{2-} > 1;$

Катионлар бўйича шўрланиш типлари
(Ю.П. Лебедев классификацияси)

$\frac{Na}{CaMg}$	$\frac{Ca^2Mg^2}{NaK}$	$\frac{Mg^2}{Ca^2}$	Шўрланиш типлари
>2	<0.5	-	Натрийли
1-2	0.5-1.0	>1	Магний-натрийли
1-2	0.5-1.0	<1	Кальций-натрийли
<1	>1	>1	Кальций-магнийли
<	>1	<1	Магний-кальцийли

Хўжаликнинг тупроқ харитасида суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини тавсифловчи ҳамма кўрсаткичлар келтирилади. Мана шу кўрсаткичлар асосида тупроқнинг шўрланиш хусусиятига қараб, маҳаллий шароитни ҳисобга олиб бажариладиган мелиоратив ишлар режалаштирилади ва тақсимланади. Шундай қилиб, тупроқ харитаси - хўжаликда мелиоратив тадбирларни ишлаб чиқишда бирламчи асос бўлиб, ҳар қайси суғориладиган участкаларда шўрланишга қарши кураш усулларини самарали ва мақбул томонларини танлаб олишга имкон беради.

Шўрланган ерларнинг мелиорацияси бўйича қилинадиган мажбурий тадбирлар куйидагилардан иборат:

1. Ҳар бир хўжаликни табиий ва ирригацион - хўжалик шароитига боғлиқ ҳолда сувдан фойдаланиш нормаларини режалаштириш. Республиканинг кўпгина суғориш тармоқлари учун, қаерда пахта ва беда етиштирилса, йил давомида оладиган жами сув миқдори 10 -12 минг м³Ғга дан ошмаслиги яхшилаш.

2. Суғориш техникасини яхшилаш.

Пушта олиб суғоришни жорий қилиш зарур, чунки бу усулда суғориладиган тупроқнинг бир меъёрда намланиши таъминланиб, кам сув сарфланиб, суғориладиган участкалардан сув исрофгарчилигига йўл қўйилмайди. Суғориш пушталари майдонларнинг оптимал нишаблигини ҳисобга олиб, тортилиши зарур, чунки тупроқ ювилиб кетмайди ва ортиқча сув пушта охирида тўпланиб қолинишини олди олинади.

3. Тупроқнинг ғовакли-кесакча ҳолатини тикловчи ва унда намлигини ушлаб қолишни таъминлаш учун далаларни ўз вақти-да ва яхшилаб қайта ишлаш зарур.

4. Суғориладиган майдонларнинг юзасини текислаш.

Тупроқнинг шўрланиши ва шўрланишининг пайдо бўлиши ер ости суви чуқурлиги ва уларнинг минераллашганлиги ва туп-роқнинг капиллярлигига боғлиқ бўлади. Мелиоратив ишлар муваффақияти

ерларнинг мелиоратив ҳолатини аниқловчи ҳамма омиллар ҳисобга олинишига боғлиқ бўлади. Шўрланган тупроқ-ларда агротехник тадбирларни ўтказишда асосий диққат эътиборни қайта ишлов бериш, алмашлаб экиш пахта суғориш ва шўр ювиш ишларини бажаришга қаратилиши лозим бўлади (24-жад-вал).

Ёмғирли куз ойларида шўрланган тупроқларни чуқур кузги шудгорлаш тупроқнинг даврий шўрсизланишига олиб келади.

Тупроққа суғорилган сўнг чуқур култивация қилиш тупроқ юзасидан парланишни 20-30% камайтиради ва суғорилгандан сўнг шўрланишини анча камайтиради.

Тупроқнинг қайта ишлов орқали шўрланишни бошқариш кучсиз шўрланган тупроқларда самара беради.

Беда алмашлаб экиш суғориладиган шароитларда кучсиз ва ўртача шўрланган тупроқларни шўрсизланиш режимига яхши таъсир қилади.

Ер ости сувининг сатҳини 50-100 см. га пасайтирилганда тупроқ юзасидан парланиши анча камайиб, тупроқнинг сув-физик хусусияти яхшилаб, икки-уч йил ичида илдиз озикланади-ган қатламдан тузларнинг пастки қатламга тушишига имкон беради. Шўрланган суғориладиган тупроқларда бир йиллик суғо-риш сони шу тумандаги шўрланмаган тупроқлар учун режалаштирилган суғориш сонидан 2-3 марта кўп бўлиши керак. Шўр-ланган тупроқларда июл ва август ойларида яъни парланиш транспирацияси ва туз тўпланиш максимал даражага етганда суғоришлар ўртасидаги вақт 10-12 кундан ошмаслиги зарур, чунки вегетацион суғориш ҳисобига шўрсизланиш далаларда йилнинг бу даврида 5-6 кун билан чегарланади.

Илдиз озикланадиган қатламда осон эрувчи тузларнинг ишқорсизланиши учун қишда ювиш амалга оширилади, бу профилактика ишлари дейилади. Ўзбекистон шроитида бундай суғоришлар кузги-қишки атмосфера ёғинлари билан табиий шўрсизланишни тезлаштиради. қишки профилактик суғориш натижасида ҳайдов қатлами ва ҳайдов ости қатламида қониқарли шўрсизланишга эришиш мумкин.

Илмий текшириш ташкилотларининг маълумотлари бўйича қишки профилактик суғоришлар нормаси 1500-3000 м³Ға бўл-ганда яхши самара беради.

**Суғориладиган ерларда шўр ювишнинг тахминий муддатлари
ва микдорлари (зовурлар мавжуд бўлганда)**

Тупроқ грунтларининг аэрация зонасида тузилиши ва жойлашиш характери, механик таркиби	0-100 см қатламдаги хлориднинг даст лабки микдори	Умумий шўр ювиш мёбёри	Неча марта ювиш зарурлиги	Ювиш муддати ойлар
---	---	------------------------	---------------------------	--------------------

МИРЗАЧЎЛДА				
Бир хилдаги ўрта ва энгил кумоқли тупроқ грунтлар	0,01-0,04 0,04-0,10	3000-3500 3500-5000	1 2	X-XII _тм_
ҳар хил механик таркибли қатламли тупроқ грунтлар	0,01-0,04 0,04-0,10	4000-5000 5000-6500	2 3	X-I _тм_
ФАРҒОНА ВОДИЙСИДА				
Механик таркиби энгил қатламли	0,01-0,04 0,04-0,10	2000-2500 2500-4000	1 2	II-III _тм_
Тупроқ грунтлари ўрта кумоқли ҳар хил механик таркибли	0,01-0,04 0,04-0,10	3000-3500 3500-5000	1 2	I-III _тм_
Тупроқ грунтлари лойли ва оғир кумоқли, бир жинсли ва қатлам.	0,01-0,04 0,04-0,10	4000-5000 5000-6500	2 3	XII-II _тм_
БУҲОРО ВИЛОЯТИДА				
Тупроқ грунтлари энгил механик таркибли қатламли	0,01-0,04 0,04-0,10	2000-2500 2500-4000	1 2	III III
Тупроқ грунтлари ўрта кумоқли, қатламли механик таркиби ҳар хил	0,01-0,04 0,04-0,10	4000-5000 5000-6500	1 2	XII-II _тм_
Тупроқ грунтлари лойли ва оғир кумоқли, бир хил жинсли ва қатламли	0,01-0,04 0,04-0,10	3000-3500 3500-5000	2 3	_тм_ III
ҚОРАҚАЛПОҒИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ВА ХОРАЗМ ВИЛОЯТИДА				
Тупроқ грунтлари энгил механик таркибли, қавтли	0,01-0,04 0,04-0,10	3000-3500 3500-5000	2 3	III III
Тупроқ грунтлари ўрта кумоқли, қавтли ҳар хил механик таркибли	0,01-0,04 0,04-0,10	4000-5000 6000-7500	3 5	X-XII (2F3 кузда, 1F3 бахорда берилади)
ҚАРШИ ВА ШЕРОБОД ЧЎЛЛАРИДА				
Тупроқ грунтлари энгил механик таркибли, қатламли	0,01-0,04 0,04-0,10	3000-3500 3500-5000	2 3	III III
Тупроқ грунтлари ўрта кумоқли, қатламли қар хил механик таркибли	0,01-0,04 0,04-0,10	4000-5000 6000-7500	3 5	X-XII (2F3 кузда, бахорда берилади)
Тупроқ грунтлари ўрта кумоқли, қатламли ҳар хил механик таркибли	0,01-0,04 0,04-0,10	5000-6000 6000-7000	3	март ойида бериб ювилади

Шўрланган тупроқлар ичида таркибида гипс (калций сульфат - $\text{CaSO}_4 \cdot 2\text{H}_2\text{O}$) мавжуд бўлган тупроқлар алоҳида ўрин тутади. Тупроқ профили бўйича гипснинг тўпланиши ва унинг миқдори кишлок хўжалик ўсимликларини етиштиришда ва тупроқни суғо-ришда бу омилни ҳисобга олишни тақозо этади. Ишлаб чиқариш қобилияти жиҳатидан гипсли тупроқларнинг сифати юқори эмас, шу билан бирга улар қийин шўрсизланади. Бундай тупроқлар-нинг коникарсиз физик хусусияти, гипс миқдори, тури ва унинг жойлашган чуқурлиги билан боғлиқ бўлиб тупроқнинг унумдорлигини анчагина пасайтиради. Агар 60 см гача

чуқурликда гипс бўлиб, унинг миқдори 30-40% дан кўп бўлса, бундай тупроқлар кўпгина ўсимликлар учун суғоришга яроқли эмас.

Тупроқ хариталарида гипслашган тупроқлар ва гипснинг жойлашган чуқурлигига қараб тупроқ айирмалари ажратилади. Чуқурлик бўйича юқори чегарасидан бошлаб, унинг жойлашиш чуқурлиги 30 см гача юза гипслашган; 30 см дан 50 см гача саёз гипслашган 50 см дан 100 см гача чуқур гипслашган; 100 см дан 200 см гача жуда чуқур гипслашган тупроқлар гуруҳига ажратилади.

Гипс миқдорига қараб 10% гача гипслашмаган 10% дан 20% гача кучсиз гипслашган; 20% дан 40% гача ўртача гипслашган; 40% дан юқориси кучли гипслашган тупроқларга ажратилади. Тупроқ таркибидаги гипс миқдори жойлашиш чуқурлигини ҳисобга олиб мелиорация тадбирлари ўтказилади.

Гипс юза жойлашган (50 см гача) ва миқдори юқори 20-25% дан кўп бўлган тупроқлар мелиорацияси анчагина қийин бўлади. Бундай тупроқлардан фойдаланиш учун жуда кўп марта капитал ювиш ишларини ва туб мелиорация тадбирларини ўтказиш лозим, шунингдек чуқур (100 см гача) юмшатиш, органик ўғитлар шарбати солиш зарур бўлади.

Айрим ҳолларда гипс ва кальций, магний карбонат тузлари биргаликда “арзик” ёки алоҳида “шоҳ” қатламларини ҳосил қилади. Бу қатламлар жуда қаттиқ бўлиб, сув, ҳаво, шунингдек ўсимлик илдизини қуйи қатламларга ўтишига тўсқинлик қилади.

СУҒОРИЛАДИГАН ЕРЛАРНИ РУЙХАТГА ОЛИШ ТАРТИБИ

Республика умумий ер майдонининг 10% га яқин ерлари суғориладиган ерлар жумласига киради. Республикада суғоришга яроқли, унумдорлиги нисбатан юқори бўлган тупроқлар (типик ва оч тусли бўз; ўтлоки)нинг деярли ҳаммаси ўзлаштирилиб бўлинган. Кейинги йилларда ўзлаштирилган ва яқин йилларда ўзлаштирилиши мумкин бўлган тупроқлар унумдорлиги паст, шўрланган, гипсли, тошлоқли қийин ўзлаштириладиган тупроқлар категориясига мансубдир. Уларни ўзлаштириш жуда мукамал, ҳар томонлама чуқур ўйлаб амалга оширилиши лозим. қорақалпоғистон Республикаси, қашқадарё, Бухоро, Навоий, Сирдарё, Жиззах вилоятларида янги ерлар ўзлаштирилганда ерларни текислаш мақсадида туп роқнинг энг унумдор, чириндили юза қисми олиб ташланган. Очилиб қолган она жинслар унумдорлик қобилиятига эга эмас. Тажрибаларимиз шуни кўрсатдики 3 м чуқурликдан олинган лёсс 25 йил давомида ҳам, бўз тупроқларнинг юқори қатламларига хос бўлган хусусиятларга эга бўла олмади. Шунинг учун ҳам туп роқнинг юқори қатлами - унинг ҳимоя қобилигини - авайлаб асраш деҳқончиликнинг биринчи вазифаси, тупроқ унумдорлигини сақлашнинг

асосидир. Бу ўринда ерларни чуқур ва ўта чуқур (60 см ағдариб) ҳайдаш, унумсиз жинсларни юқорига олиб чиқиш мақсадга мувофиқ эмаслигини таъкидлаш лозим. Бундай ҳайдаш, эҳтимол, қадимдан суғориладиган агроирригация қатлами қалин тупроқлардагина мумкин.

Юқорида таъкидланганидек, кейинги йилларда қишлоқ хўжалик оборотига киритилган ерларнинг кўп қисми қийин мелиорациялаштириладиган ва кам унумдор тупроқлардир. Улар асосан тақирли, тақир, сур тусли кўнғир тупроқлар ва кумлар комплексидан иборат. Уларнинг унумдорлигини ошириш учун ўзлаштириш даври белгиланиши керак. Тажрибалар бу давр 10 йил атрофида эканлигини кўрсатади. Бу даврда ўтлар, дуккакли, бошоқли, оралиқ экинлар экилиши керак. Шу вақт ичида маданийлашган, чириндили ҳайдалган қатлам вужудга келади. Акс ҳолда ғўза ҳосилдорлиги узок йиллар давомида пастлигича қолади. Ерга ишлатилган ўғит, сув, меҳнат қопланмайди.

Янги ўзлаштирилган ерлар ҳам, қадимдан суғориладиган ерлар ҳам тупроқ унумдорлигини қайта, тақрорий ишлаб чиқиш тизимини, унинг ҳамма компонентлари - алмашлаб экиш, сидератлар, оралиқ экинларни экиш, минерал, органик, ноанъанавий маъданларни меъёрланган нисбатда қўллашни талаб этади.

Суғориладиган тупроқларнинг унумдорлик даражаси ва мелиоратив ҳолати

Ҳозирги пайтда ердан тўғри ва самарали фойдаланиги масаласи ниҳоятда долзарб масала бўлиб турган бир пайтда, ернинг ҳисоб–китобини такомиллаштириш, ер унумдорлигини аниқлаш учун унинг синфини ишлаб чиқиш мақсадга мувофиқдир.

Ер ҳақидаги тушунча тупроқ тўғрисидаги тушунчага нисбатан кенгроқ мазмунни ифодалайди, аммо тупроқ ернинг асосий унумдор устки қисми бўлиб, ернинг имконияти ва хоссаларини ифода этади.

Ҳозир Ўзбекистонда қабул қилинган услубга кўра ер – тупроқларнинг сифати 100 баллик шкала билан аниқланади ва улар 10 та синфга (синфга) бўлиниб, бешта кадастр тоифага (гуруҳга) бирлаштирилган. Суғориладиган ер – тупроқларнинг сифати бўйича баҳолаш Тошкент вилояти бўйича 328492 гектар майдонда бажарилган бўлиб, бу 278 қишлоқ хўжалик корхоналарини ўз ичига олади.

Биринчи кадастр тоифага (гуруҳга) янги ўзлаштирилган ерлар киритилган бўлиб, бу гуруҳ тупроқлар ўта кам унумли, шўрланган, деҳқончиликда имкониятлари чекланган, суғоришга шартли ярқли ҳисобланади. Бу гуруҳга 1–2 синфдаги 0–20 бонитет балли ерлар киритилган бўлиб, улар Тошкент вилоятида учрамайди.

Иккинчи кадастр тоифа (гуруҳ)га 3 ва 4 синфга мансуб ерлар киритилган. Бу ерлар янги суғориладиган ерларнинг катта қис-мини

ташкил этиб, қишлоқ хўжалигининг фаол ўзлаштирилаётган ва маданийлаштирилаётган ерлари ҳисобланади. Бу тоифага кирувчи ерларнинг тупроқ хоссалари нисбатан турғун ва суғоришга яроқли, лекин экиладиган экин турлари чекланган. Бу гуруҳ ерларнинг тупроқлари шўрланган, шамол эрозиясига мойил, тупроқлари сифати бўйича ўртачадан паст бўлиб, 21 – 40 балли ташкил этади. Бу гуруҳ ерларда норматив ҳосилдорлик ўртача гектарига 12 ц ни ташкил этади, лекин бу ҳосилдорлик маълум бир йилларда ўзгариб туради. Бу ерларда тупроқ унумдорлигини ва экинлар ҳосилдорлигини кўтариш учун ерларни планировка қилиш (текислаш) , шўрини ювиш, органик ўғитлар солиш, сидератлар экиш, тошли ва шағалли ерларни қолматлаш қилиш (лой, тупроқ солиш) ва бошқа агромелиоратив тадбирлар ўтказиш талаб этилади. 3 ва 4 синфга мансуб ерларнинг умумий майдони 39128 га бўлиб, суғориладиган ерларнинг 11,9% ни ташкил қилади. Бу тоифа тупроқлар вилоятнинг барча туманларида тарқалган.

Учинчи кадастр тоифасига 5 ва 6 синфдаги ерлар киритилган. Бу ерлар етарли даражада маданийлаштирилган янги суғориладиган ва қисман эскидан суғориладиган ерлардан иборат. Сифати бўйича бу ерлар тупроқлари ўртача бўлиб, бонитет балли 41 – 60 га тенг. Бу тоифага кирувчи тупроқларда мелиоратив тадбирлар ўз вақтида ўтказиб турилса кўп вақтлар давомида унумдорлик қобилятини сақлаб қолиш мумкин ва аксинча, нотўғри фойдаланилса тупроқ деградацияси (бузилиши) бошланиб, гумус ва озуқа элементларининг миқдори пасайиб кетиши, нишобли ерларда тупроқ эрозияси жараёнлари содир бўлиши мумкин. Бу синфга кирувчи тупроқлар ирригацион эрозияга ва шўрланишга кам учраган. 5 ва 6 синф ерларининг умумий майдони 153497 гектар бўлиб, суғориладиган қишлоқ хўжалик ерларининг 46,7% ни ташкил этади. Бу тоифа ерларда Тошкент вилоятининг ўртача норматив ҳосилдорлиги гектарига 20ц, бироқ барча туманларда бу кўрсаткич турғун эмас.

Тўртинчи кадастр тоифа (гуруҳ) га 61 – 80 баллда баҳоланган яхши маданийлашган воҳа, эскидан ва янги суғориладиган, сифати бўйича яхши ва яхшидан юқори ерлар киритилган. Бу тоифа ерлар узок муддатлардан бери суғориладиганлиги ва маданийлаш-тирилаётгани туфайли унумли тупроқлар ҳисобланади. Бу ерларда далалар яхши текисланган, механизацияларини юриш учун қулай, ирригацион эрозия ва иккиламчи шўрланишнинг таъсири янада кам. Агротехника ва мелиоратив тадбирларга риоя қилинса қишлоқ хўжалик экинларининг барча турларидан юқори ҳосил олиш мумкин. Пахтанинг норматив ўртача ҳосилдорлиги 28 ц/га, қилинган ҳаражатлар ўз самарасини тезда кўрсатади. Бу гуруҳга кирувчи 7 ва 8 синф ерларининг майдони 119994 га, ёки суғориладиган қишлоқ хўжалик ерларининг 34,7% ни ташкил этади.

Бу ерлар вилоят туманларининг қадимдан суғориладиган ерларида жойлашган.

Бешинчи кадастр тоифа (гурух) ерларга қадимий шаҳар ва қишлоқлар атрофидаги воҳа тупроқлари киритилган, Бу ерлар энг юқори унумдорликка эга бўлиб, ҳосилдорлиги барқарор, тупроқ сифатига салбий омиллар деярли таъсир кўрсатмайди. Бу кадастр тоифага (гурухга) 9 ва 10 синфдаги ерлар киритилган бўлиб, бонитет балли 81 – 100 гача. Пахтанинг ўртача норматив ҳосилдорлиги 32 ц/га. 9 ва 10 синфдаги ерларнинг майдони 15873 га, ёки суғориладиган қишлоқ хўжалиги ерларининг 4,83% ни ташкил этади. Бу тоифа ерлар вилоятнинг қадимий шаҳарлари, қишлоқ ва поселкалари яқинида жойлашганлиги боис энг маҳсулдор тупроқлар сифатида фақат қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришида фойдаланиш мақсадга мувофиқ.

Юқорида баён этилган рақамлар ва фикр - мулоҳазалар якуни сифатида қуйидаги жадвал рақамларини солиштирайлик. Бу жадвалда тупроқларнинг ўртача бонитет балли икки сана, яъни 1991 ва 1999 йиллар учун туманлар ва вилоят миқёсида келтирилган. 1991 йилда вилоят бўйича ўртача балл 66 га тенг бўлган бўлса, бу фақат 1999 йилда 7 баллга камайиб, 59 баллни ташкил этади. Яъни кейинги 8 – 9 йил мобайнида тупроқларнинг сифати анча пасайган. Бу ҳолат ўз навбатида тупроқ унумдорлигини оширишга қаратилган чора-тадбирларни ўтказишни тақозо этади.

Тошкент вилояти туманларида фермер хўжалиқларига ажратилган ер майдонларининг балл бонитетлари тўғрисида

М А Ъ Л У М О Т

№	Туманлар номи	Фермер Хўжалиқлари сони	Ажратилган ер майдони га	Шу жумладан: тупроқ балл бонитети бўйича																
				0 - 10	10 - 20	20 - 30	30 - 40	40 - 50	50 - 60	60 - 70	70 - 80	80 - 90	90 - 100							

1.	Оққўрғон	328	3920				250	355	2050	265			
2.	Охангарон	210	4283					1600	1860	823			
3.	Бекобод	321	3851				580	1388	773	1110			
4.	Бўстонлик	45	1376					585	688	103			
5.	Бўка	243	6536				980	1880	2650	900	126		
6.	қуйичирчик	230	4095				125	1915	1855	200			
7.	Зангиота	72	1291					260	620	210	201		
8.	Юқори чирчик	281	2321					380	1250	530	161		
9.	кибрай	79	836					210	365	190	71		
10.	Паркент	193	4082				210	110	2955	807			
11.	Пскент	616	4094					780	2600	650	64		
12.	Ўрта чирчик	75	2808					350	1800	658			
13.	Тошкент	47	370						180	150	40		
14.	Чиноз	174	2231					430	1120	591	90		
15.	Янгийўл	315	2152				210	580	1080	282			
	Жами	3229	44246				2355	11823	21846	7469	753		

Вилоятнинг суғориладиган ерларида шўрланган тупроқлар асосан йўқ, типик, оч сур тусли бўз тупроқлар, бўз – ўтлоки, ўтлоки, – ботқоқ ва ботқоқ тупроқлар кенг тарқалган. Бу тупроқлар ўзaro шўрланиш даражаси, механик таркиби, сув – физик ва агрохимёвий ҳоссалари, мелиоратив ва гумус ҳолатлари, эрозия жараёнларининг даражаси билан фарқланади,

Тупроқ мелиоратив ҳолатининг ёмонлашувига ва унумдорлигининг пасайишига сабаб бўлувчи шўрланиш жараёнлари Тошкент вилоятида республиканинг бошқа вилоятларига қараганда анча кам, айрим туманларда умуман учрамайди. Бу борада вилоят бир мунча афзалликларга эга. Кучли шўрланган тупроқлар асосан Бекобод (3187га), Бўка (1123га), Оққўрғон(719га) ва қисман Зангиота (146га) ва Чиноз (113га) туманларида учрайди. Кучли шўрланган ерларнинг умумий майдони 5335 гектар ёки жами шўрланган ерларнинг 6,2%ни ташкил этади. ўртача даражада шўрланган ерлар майдони 13107га ҳамда кучсиз шўрланган ерлар майдони 67580га ёки 78,6%ни ташкил этади.

Суғориладиган тупроқларнинг шўрланганлиги бўйича тавсифи (%)

№	Туманлар	Шўрланиш даражаси				
		Жами (га)	шўри ювилган	Кучсиз	Ўртача	Кучли
1.	Оққўрғон	15361	-	83,22	12,10	4,68
2.	Охангарон	2380	-	99,16	0,84	-
3.	Бекобод	25153	-	75,70	11,62	12,67
4.	Бўстонлик	126	-	100	-	-
5.	Бўка	23088	-	76,57	18,56	4,86
6.	қуйичирчик	809	-	100	-	-
7.	Зангиота	1744	-	8079	23,36	8,37
8.	Юқоричирчик	14	-	-	-	100
9.	кибрай	261	-	100	-	-

10.	Паркент	0	-	-	-	-
11.	Пскент	5853	-	80,03	19,97	-
12.	Ўртачирчик	1800	-	95,67	4,11	0,22
13.	Тошкент	1449	-	95,17	4,83	-
14.	Чиноз	5074	-	53,69	44,09	2,23
15.	Янгийўл	2910	-	89,38	9,62	0,10
	Вилоят бўйича	86022	-	78,56	15,24	6,20

Тупроқ мелиоратив ҳолати ва унинг унумдорлиги шу туп-роқларнинг механик таркибларига боғлиқ. Вилоятдаги суғори-ладиган ерларининг 329037га (55,5%) ўрта ва енгил механик таркибли тупроқлардан иборат бўлиб, қишлоқ хўжалик ишларини юритишда қулай ҳисобланади. Оғир механик таркибли тупроқлар 12,2% майдонларни (138879га) эгаллаб, ўсимликларнинг жадал ўсиши ва ривожланишига ҳамда ишлов бериш механизмига салбий таъсир кўрсатади. Шамол эрозияси жараёналари асосан енгил механик тупроқларда содир бўлиб, уларнинг майдонлари бор – йўғи 5,8% (22304га) ташкил этади ва шамол эрозиясига қарши тадбирлар қўлланишини тақозо этади.

Тупроқ унумдорлигига таъсир кўрсатувчи яна бир салбий омил тупроқлардаги дегумификация жараёни ҳисобланади. Органик моддаларнинг тупроқда камайиши унинг агрокимёвий хоссаларининг кўп ижобий томонлари йўқолишига олиб келади. Вилоят суғориладиган тупроқларидаги гумус (чиринди) миқдори-нинг камайишини алмашлаб экиш яхши йўлга қуйилмаганлиги ва органик ўғитлардан фойдаланмаслик оқибати деб қараш мумкин.

Маълумки, барча салбий омиллар ер сифатига биргаликда ва бир вақтда таъсир этиши мумкин. Шу боис бу салбий омилларнинг тупроққа таъсир доирасини ҳисобга олган ҳолда унумдорликни сақлаб қолиш ва ошириш чора – тадбирларини ишлаб чиқиш ва уни амалда қўллаш ниҳоятда зарур ва долзарб масала. Тошкент вилояти учун ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш ва тупроқ унумдорлигини оширишнинг асосий тадбирлари куйидагилардан иборат бўлади:

Суғориладиган тупроқларнинг механик таркиби бўйича тавсифи (%)

№	Туманлар	Жами (га)	Механик таркиби					
			Соз	Оғир	Ўрта	Енгил	кумок	кумли
1.	Оқкўргон	26170	-	36,34	61,24	2,24	-	-
2.	Оҳангарон	19331	-	45,58	46,50	7,79	0,13	-
3.	Бекобод	39624	2,69	34,15	41,60	16,87	5,23	-
4.	Бўстонлик	10038	-	53,25	37,73	8,39	0,64	-
5.	Бўка	35182	-	26,54	67,81	5,64	-	-
6.	куйичирчик	36221	-	60,20	31,57	7,88	0,36	-
7.	Зангиота	10101	2,47	21,59	72,99	2,25	0,70	-
8.	Юқоричирчик	22654	0,06	60,93	34,60	4,41	-	-
9.	қибрай	15718	-	47,11	46,60	6,30	-	-

10	Паркент	12317	-	93,39	6,61	-	-	-
11	Пскент	21172	-	40,82	58,17	1,01	-	-
12	Ўргачирчик	28562	1,76	62,01	35,12	1,11		-
13	Тошкент	8724	0,023	30,34	68,01	0,78	0,46	-
14	Чиноз	19082	0,11	14,97	79,24	5,58	0,10	-
15	Янгийўл	24141	1,03	15,59	76,97	5,80	0,61	-
	Вилоят бўйича	329037	0,64	42,21	50,37	5,10	0,78	-

Мелиоратив тадбирлар комплекси: коллектор - дренаж тармоқларидан тўғри фойдаланиш, шўр ювиш ишларини ўз муддатида ва сифатли ўтказиш, далаларни илмий асосланган ҳолда капитал текислаш, ер ости зах сувларни қочириш;

- агротехник тадбирлар комплекси: қишлоқ хўжалик экинлари агротехникасига қатъий риоя қилиш; ҳамма экин ерларга органик ва минерал ўғитларни солиш, алмашлаб экишни тадбиқ этиш, фақат сифатли уруғлар экишни амалга ошириш, маҳаллий шароитга мослаштирилган қишлоқ хўжалик экинларини экиш, суғориш сувларини тежаш технологияларини қўллаш, пленка остига экиш, мульчалаш ва бошқалар;

- эрозияга қарши тадбирлар комплекси: шамол йўлларида кўндаланг равишда пушталар олиш, эхотазорлар яратиш, структура ҳосил қилувчиларни қўллаш, суғориладиган ерларда контур усулида суғориш, органик ва маъдан ўғитларни табақалаштириб солиш, кўп йиллик ўтлар экиш, алмашлаб экиш, террасаларни жорий қилиш, сув ташлайдиган пастликларга чим бостириш, суғориш техникасини тартибга солиш ва бошқалар.

ЛАЛМИКОР ВА ЯЙЛОВ ЕРЛАРНИ РЎЙЎХАТГА ОЛИШ ТАРТИБИ

Лалмикор ерлар. 2003 йил 1 январ ҳолатига республика бўйича лалмикор ерлар майдони 2003 йил 1 январ ҳолатига 745,3 минг гектарни ташкил қилади. Лалмикор ерларда қишлоқ хўжалик экинларини ўстириш фақат ёгинлар ҳисобига тупроқ қатламларида йиғилган намлик туфайли етиштирилишини ҳисобга олиб, лалмикор экинлар йиллик ўртача ёгин 200 мм дан ошадиган ерларда жойлаштирилади. Лалмикор ерлар ёгинлар билан таъминланган ва таъминланмаганга бўлинади. Бу бўлиниш тупроқ минтақаларини жойлашишига мос келади. Жигарранг ва қорамтир бўз тупроқли баланд минтақага ёгинлар билан таъминланган, типик бўз тупроқли ўрта минтақа нимтаъминланган ва оч ранг бўз тупроқли, қуйи минтақага-таъминланмаган лалмикор ерлар тўғри келади. Лалмикор ҳайдалма ерлар майдоннинг вилоятлар бўйича тақсимланиши 7-жадвалда берилди.

Республика вилоятлари бўйича лалмикор ерлар майдони минг га

Вилоятлар	Ер майдони
-----------	------------

Жиззах	218,6
қашқадарё	249,4
Навой	20,3
Самарқанд	183,0
Сурхандарё	38,7
Тошкент	35,3
Жами	745,3

Пичанзор ва яйловлар. Республика худуди катта қисмини яйловлар ташкил қилади ва улар қўйчиликни асосий озуқа базаси ҳисобланади. Республикада 2003 йил 1 январ ҳолатига 21367,0 минг гектар табиий яйловлар мавжуд бўлиб, шундан пичанзорлар 101,3 минг гектар, яйловлар 21265,7 минг гектарни ташкил этади. Сув билан таъминланган яйловлар майдони 18834,3 минг гектар, ёки яйловлар умумий майдонининг 47,8 %ни ташкил қилади. Табиий шароитларига қараб яйловлар чўл-текислик (чўл минтақаси), текислик-тепалик (адир минтақаси) ва тоғ олди-тоғ (тоғ минтақаси) ларга бўлинади. Чўл-текислик яйловлари республиканинг шимолий - ғарбий қисмида, денгиз сатҳидан 500 м гача баландликда жойлашган. Улар йил давомида фойдаланиладиган яйловлар бўлиб, қорақўлчиликнинг асосий районлари ҳисоблана-ди.

Шарқда чўл-текислик яйловлари аста-секин текислик-тепалик яйловларига ўтади. Бу ерларда денгиз сатҳига нисбатан баландлик 1000-1200 м гача этади. Адир минтақаси яйловлари асосан кузги ва баҳорги яйловлардир. Бу фасларда улардан йирик қорамолларни ўтлатишда фойдаланилади. қўй ва эчкилар эса бу яйловларда йил давомида боқилади.

Тоғ минтақасидаги тоғ олди-тоғ яйловлар ғарбий Тяншан тизмаларида, денгиз сатҳидан 2500 м баландликкача жойлашган. Тоғ минтақаси яйловлари ёзги ҳисобланиб барча турдаги ҳайвонларни боқишга яроқли.

Яйловларни қорақалпоғистон Республикаси ва вилоятлар бўйича тақсимланиши жадвалда берилади.

**қорақалпоғистон Республикаси ва вилоятлар бўйича пичанзор
ва яйловларнинг тақсимланиши.**

минг га

Вилоятлар	Пичанзорлар	Яйловлар
қорақалпоғистон Республикаси	68,7	4787,3
Андижон	-	22,1
Бухоро	-	2670,4
Жиззах	14,8	722,8
қашқадарё	-	1487,8
Навой	-	9137,6
Наманган	-	153,3
Самарқанд	0,3	795,8
Сурхондарё	-	861,7

Сирдарё	-	23,6
Тошкент	8,1	416,0
Фарғона	-	24,5
Хоразм	9,4	162,8
Жами	101,3	21265,7

СУҒОРИЛАДИГАН ЕРЛАРНИ УНУМДОРЛИГИ БЎЙИЧА БАҲОЛАШ (БОНИТИРОВКА ҚИЛИШ ТАРТИБИ).

Ернинг сифатини баҳолашда асоси бўлиб, унинг унумдорлиги ҳисобланади ва у бонитет балли бўйича аниқланади.

Тупроқ бонитировкаси–тупроқ сифатининг солиштирма қиймати бўлиб, ернинг ўртача агротехник ва деҳқончиликдаги ишлаб чиқариш қобилиятини кўрсатади. Бонитировка тупроқни табиий ҳолда ҳамда маданийлаштириш жараенида вужудга келган хоссаларини ҳисобга олиб бажарилади ва қишлоқ хўжалик экинларини ҳосилдорлиги билан боғлиқ.

Тупроқлар бонитировкаси “Суғориладиган тупроқларда бонитировка ўтказиш услубий қўлланма”си асосида, уларда экиладиган қишлоқ хўжалик экинлари турлари ҳисобга олиниб бажарилади.

Ўзбекистон суғориладиган деҳқончилик шароити учун бонитировка пахтачиликда қабул қилинган. ғўза талабини ҳисобга олиб аниқланган бонитет баллари пахтачилик мажмуасидаги бошқа барча қишлоқ хўжалик экинлари экиладиган суғорила-диган тупроқларга ҳам яроқли. Бонитировкада тупроқнинг асосий хоссалари ва табиий шароитлари: тип ва кичик типлар, суғорилиш даври, маданийлашгани, ҳарорат захиралари билан таъминланганлиги, механик таркиби, тупроқ ҳосил қилувчи жинс, қатламлар ости сув ўтказувчанлиги, шўрланганлик даражаси, тошлоқлиги ва гипсланганлиги ҳисобга олинади.

Баҳолаш ёпиқ юз балли шкала бўйича амалга оширилади. Энг юқори 100 балл билан энг яхши, юқори ҳосилдор тупроқлар баҳоланади. У ҳозирги қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришининг ривожланиш даражасига қараб 40 ц 1 гектар ердан пахта ҳосил-дорлиги учун, еки 0,4 ц 1 гектарга бир балл баҳо учун қабул қилинган.

Асосий хоссалари ҳар хиллиги билан тавсифланадиган туп-роқлар турли кўринишларини баҳолашда шўрланиши, механик таркиби, гипслангани ва бошқалар учун пасайтирувчи тегишли коэффициентлар қабул қилинади.

Тупроқнинг табиий унумдорлигини ҳисобга олиб, суғорила-диган ерларнинг ҳосилдорлиги ва уларнинг қишлоқ хўжалигида фойдаланишга яроқлилиги потенциал имкониятларига қараб республика суғориладиган ерлари бонитет баллари бўйича 10 та синфларга ва 5 та кадастр зоналар (гуруҳлар)га бirkитилган.

Биринчи кадастр зонасига янги ўзлаштирилган ерларни кичик қисми,

суғориладиган қишлоқ хўжалиги ерлари туридан 0,2% ни ташкил қиладиган қисми киритилган. Улар кам қувват, кучли гипслашган ва эрозияга учраган. Шунинг учун бу гуруҳ ерлари шартли суғоришга яроқли ерлар ҳисобланади. Бу зона ерларининг табиий шароитлари емон ҳисобланиб I ва II синф ерларига киритилади ва балл бонитети 20гача бўлади.

Бу ерларда туб мелиоратив ишларни бажармасдан уларнинг табиий ҳосилдорлиги асосида қишлоқ хўжалиги экинлари экиш мумкин эмас. Бу тупроқларнинг кам ҳосилдорлиги асосий фондлар билан, техника, иш яроқлари билан яхши таъминлашни, кўшимча ишлов беришни, маданий – техник мелиорацияни (масалан тошларини теришни) талаб этади, бу эса оқибатда маҳсулот ишлаб чиқариш учун вақт ва меҳнат сарфини ошишига олиб келади.

Потенциал паст ҳосилдорлиги туфайли бу ерларда ўғит-лардан фойдаланиш нисбатан юқори, амалда эса унумсиздир.

Биринчи кадастр зонаси ерлари Жиззах, Бухоро, Навоий, Наманган, Сурхондаре, Фарғона ва Хоразм вилоятларида кичик локал участкалар тариқасида жойлашган.

Иккинчи кадастр зонасига III ва IV синф ерлар киритилган. Улар майдони суғориладиган қишлоқ хўжалик ер турларини 23,1% ни ташкил қилади. Булар янги ўзлаштрилган ва янги суғориладиган ерларни катта қисми бўлиб, қишлоқ хўжалик ўзлаштириши ва маданийлаштиришни актив стадиясида ҳисобланади. Бу ерлар тупроқларни икки ва ундан ортиқ салбий омиллари таъсири остида кам ҳосилли ҳисобланади.

Бу кадастр зонаси тупроқлари ўрта даража шўрланишга, грунтлар намлигини ошишига ва ирригация (сув) эрозиясига учраган. Тупроқлар ўртадан паст сифатли бўлиб 21-40 бонитет балли билан белгиланган. Меъерий ҳосилдорлик 12 ц 1 гектарга ташкил этгани ҳолда ўзгарувчандир. Бу ерларни ишлаб чиқариш қобилятини ошириш мақсадида планировка ўтказиш (текислаш), шўр ювиш, органик ўғитлар билан бойитиш, кўп йиллик ўтлар ва сидератлар экиш, тошли-шағалли ерларни кальмотаж қилиш, лой кўшиш ва бошқа қиммат турувчи агромелиорация ишларни бажаришни талаб қилади.

Биринчи зонага қараганда қишлоқ хўжалигига мўлжалланган асосий фондларга талаб камроқ, меҳнат ва минерал ўғитларни маҳсулот ишлаб чиқариш учун сарфи бир мунчи камроқ.

Бу ерлар асосан қорақалпоғистон Республикаси, Бухоро, Жиззах, қашқадарё, Наманган, Сурхондарё, Сирдарё ва Фарғона вилоятларида кўпроқ жойлашган.

Учинчи кадастр зонасига V ва VI синфдаги ерлар киритилган, бу янги ва эски суғориладиган ва етарли маданийлашган ерларни анча катта

худудларидир. Бу зонани майдони қишлоқ хўжалиги суғориладиган ерлари турининг 43% ни ташкил қилади. Тупроқлар сифати бўйича ўртачага киритилган ва 41-60 бонитет балли билан белгиланган. Пахтанинг ўртача меъерий ҳосилдорлиги 20 ц 1 гектарга бўлиб у 16-24 ц 1 гектарга орасида ўзгариб туради. Бу зона тупроқлари ирригация эрозиясига, иккаламчи шўрланишга ва бошқа салбий ҳодисаларга кучсиз ва ўртача даражада чалинган. Бу ерларни хўжалик юритишда нотўғри фойдаланилса тупроқлар деградацияси: иккаламчи тўрланиши, гумусни ва озуқа моддаларнинг камайиши ва қияликларда ювилиш рўй бериши мумкин. Бу зона яхши ўзлаштирилган, аҳоли зичлиги юқори. Бу ерларда 1 ц маҳсулот ҳисобига меҳнат ва ўғитлар харажати нисбатан кам. Пахта, дон ва чорва озуқаларини етиштиришдан ташқари бу ерларда мевачилик ва қишлоқ хўжалигини бошқа соҳаларини ривожлантириш мумкин. Бу ерлар асосан қорақалпоғистон Республикаси, Жиззақ, қашқадарё, Самарқанд, Сирдарё ва Тошкент вилоятларида тарқалган.

Тўртинчи кадастр зонасига VII ва VIII синф ерлари киритилган, бу яхши сифатли маданий-воҳа (эски суғориладиган, янги суғориладиган) ерлари, 61-80 бонитет балли билан баҳоланган. Узоқ муддат суғориш жараёнида ва маданийлаштиришда ўзгарган тупроқлар, ижобий хоссали ва турғун ҳосилдорлик билан тавсифланади. Бу ерлар суғориладиган қишлоқ хўжалиги ерларини 26,1%ни ташкил қилади.

Тупроқ унумдорлигини ва ишлаб чиқариш қобилятини пасайтирувчи омилларнинг, яъни гумус миқдорини пастлиги, озуқа моддаларини камлиги, ирригация эрозияси ва иккаламчи тўр-ланишни таъсири жуда кам. Агротехник тадбирлар ва мелиорация талабига риоя қилинганда бу ерлар ҳеч қандай чеклашсиз қишлоқ хўжалик экинларининг ҳамма турига яроқли. Бу ерларнинг катта қисмини жуда қимматли ерлар деб ҳисоблаш мумкин. Ерлар сарфланган харажатларни қоплашга яроқли.

Пахтанинг ўртача меъерий ҳосилдорлиги бонитет балли бўйича 28 ц 1 гектарга бўлиб, 24 дан 32 ц 1 гектар бача ўзгариб туради, экинларни парвариши учун меҳнат ва маблағ сарфи кичик.

Бу ерларни катта қисми эски суғориладиган зоналарда-Андижон, Бухоро, Наманган, қашқадаре, Самарқанд, Тошкент, Фарғона ва Хоразм вилоятларида жойлашган.

Бешинчи кадастр зонасига қадимий шаҳарлар ва турар жойлар атрофида жойлашган воҳа тупроқлари киритилган. Улар ўзига хос устивор ва юқори ҳосилдорликка эга. Салбий омиллар ерларнинг сифатига таъсир этмайди. қишлоқ хўжалик экинлари ҳосилдорлиги кам ўзгаради.

Бу кадастр зонасига IX ва X синф, бонитет балли 81 дан юқори бўлган ерлар киритилган. Пахтани бонитет баллар бўйича меъерий ҳосилдорлиги 32 ц 1 гектардан ортиқ. Бунда 1ц маҳсулот етиштириш учун меҳнат сарфи

республика бўйича ўртачадан 30-35% га паст. Бундай ерлар суғориладиган қишлоқ хўжалик ерлари турини 2,9% ни ташкил қилади.

Бу зона ерларини баланд қийматли эканини, юқори потенциал резервлари ва ҳосилдорлигини, маҳсулот бирлигини ишлаб чиқариш учун кам харажат талаб қилишини ҳисобга олиб уларни юқори биологик активлигини сақлаш учун агротехника даражасини кўтариш, экологик тозаллигини таъминлаш ва фақат қишлоқ хўжалик ишлаб чиқариши учун фойдаланиш керак.

Тупроқ карталарини тузатиш (корректировка қилиш) ва тупроқ бонитировкаси натижалари кейинги йилларда ерлар сифатини емонлаштириш, давом этаётган шўрланиши, ер ости сувлари сатҳини кўтарилиши, сув ва шамол эрозиясини ўсиши, чўлга айланиши ва дегрессияланишини кўрсатмоқда. 1990 йилдан 1999 йиллар оралиғида ҳар хил сифатли ерлар майдонида катта ўзгаришлар рўй берди.

Тўртинчи ва бешинчи кадастр зоналаридаги 60 баллдан юқори бўлган, ўртача ҳосилдорлиги 32 цга га тенг қимматли ер майдонлари 10,4% камайди, шу жумладан тўртинчи зона – 4,9 ва бешинчи зона – 5,5 % га. Бу ерлар майдонини камайиши, асосан томарқа ерларни ажратиш ва хўжалик ички қурилиш ҳисобига 260 минг гектарга қискарди. Шу даврда сифати бўйича ўрта ва ўртадан паст бўлган иккинчи ва учинчи кадастр зоналари ери 14,0% га ошди. Бундай ерлар майдонини ошиши улар мелиоратив ҳолатини умумий емонлашгани ҳамда 165 минг га майдонга эга кам ҳосилли тупроқлар қишлоқ хўжалиги оборотига киритилгани (ўзлаштирилгани) билан боғлиқ.

Республика аҳолисини катта қисми қишлоқ жойларида, асосан қишлоқ хўжалик ишлаб чиқариши билан боғлиқ ҳолда яшайди. Шундай экан қишлоқ жойлари аҳолисини яшаш даражаси тупроқнинг ҳосилдорлиги имконияти билан боғлиқ. Шунинг учун қишлоқ хўжалик ер манбааларидан туғри фойдаланиш, суғориладиган тупроқлар унумдорлигини тиклаш дастурини ишлаб чиқиш ва амалга тадбиқ этиш долзарб масала бўлиб, тез ҳал қилинишини талаб этади.

Салбий ҳодисалар билан курашишнинг тўғри йўналишини аниқлаш ва улар таркибини тўғри асослаш муҳим вазифадир.

Ўзбекистон Республикаси суғориладиган ва лалмикор ерларининг йирик масштабли тупроқ сьемкаси материаллари келгусида ер фондини рационал ва унумли фойдаланиш бир қатор масалаларини ҳал этишга имкон беради, шу жумладан тупроқларни сув ва шамол эрозиясидан ҳимоялаш, алмашлаб экишни жойлаштириш, қишлоқ хўжалик экинларининг янги ва истиқболли навларини таркиби ва районлаштириш, агротехник ишларни бажариш ва минерал ўғитларни қўллашни янги хусусиятларни аниқлаш, суғориладиган ва лалми қишлоқ хўжалиги ер

турларини бонитет балларида баҳолаш ва бошқалар.

Вўза ва бошқа қишлоқ хўжалик экинлари ҳосилдорлигини бонитет кўрсаткичлари асосида аниқлаш.

Тупроқларни бонитировкалаш – тупроқ унумдорлигини белгиловчи хусусиятларга қараб ерни сифат жаҳатдан аниқ баҳолаш усуллари билан бири. Уни унумдорлиги бўйича баҳолаш (бонитировка қилиш), яъни ернинг энг муҳим агрономик хусусиятларига кўра унга балл билан баҳо қўйиш бўлиб, бу давлат кадастрида муҳим ўрин тутди. Тупроқни унумдорлик бўйича баҳолаш - агротехникани ва деҳқончиликни жадаллаштиришнинг ўртача даражасини ҳисобга олган ҳолда бажарилади. Унумдорлик бўйича баҳолаш муайян ердаги қишлоқ хўжалик экинларининг талаблари ҳисобга олинган ҳолда ўтказилади. Ўзбекистоннинг суғорила-диган ерлари шароитида ўзанинг талаблари ҳисобга олингани назар - эътиборда тутилади. ўзанининг талаблари ҳисобга олинган ҳолда аниқланган унумдорлик кўрсаткичлари (бонитетлари) пахта комплексига кирувчи бошқа ҳамма экинлар экиладиган суғориладиган ерларни баҳолаш учун ярайверади. Ерларни баҳолашда тупроқнинг асосий хусусиятлари ва табиий шароитлари, генетик белгилари, ҳарорат ресурслари таъминланганлиги, механик таркиби, тупроқ ҳосил қиладиган жинслар генезиси, тупроқ қатламининг сув ўтказувчанлиги, шўрланиш даражаси, эрозияга учрагани, сертошлиги, гипслашгани ва ҳоказолар ҳисобга олинади ва бу хусусиятлар хўжаликларнинг тупроқ хариталарида ўз аксини топган. Кенг маънода бонитировкани тупроқларнинг унумдорлиги бўйича синфификациялаш деб ҳисоблаш мумкин. Баҳолаш 100 балли шкала бўйича ўтказилади. Энг яхши хусусиятларга эга бўлган ва энг юқори унум берадиган тупроқларга 100 балл қўйилади.

Тупроқ унумдорлиги бўйича синфлаш.

Синфлар	Номи	Бонитет балли
X	Энг яхши	91-100
IX	Энг яхши	81-90
VIII	Яхши	71-80
VII	Яхши	61-70
VI	Ўртача	51-60
V	Ўртача	41-50
IV	Ўртачадан паст	31-40
III	Ўртачадан паст	21-30
II	Ёмон ерлар	11-20
I	Ёмон ерлар	0-10

Вўза ва бошқа қишлоқ хўжалик экинлари ҳосилдорлигини тупроқ бонитет балли асосида ҳисоблашда тупроқнинг бонитет баллини ҳар бир

экин учун балл баҳосига кўпайтириш керак. (м-н, 41б х 0,4 (ғўза учун) к 16,4ц/га) ва шу йўл билан ҳосил режаси аниқланади.

қишлоқ хўжалик экинларининг ҳосилдорлиги ва бонитет балл.

қишлоқ хўжалик экинлари	100 балл баҳода ҳосилдорлик, ц/га	1 балл баҳоси, ц/га
ғўза	40	0,40
Беда - 1 йил(пичан учун)	100	1,00
Беда--қоплама экин тариқасида	75	0,75
Маккажўхори (дон учун)	75	0,75
Беда - 2-3 йиллик(пичан)	200	2,00
Маккажўхори силоста	650	6,50
Бошокли донли экинлар (соф холда)	60	0,60
қоплама экин тариқасида	25	0,25
Озуқабоп илдизмевали экинлар	950	9,50
Бир йиллик ўтлар(кўк масса)	300	3,00
Оралик экинлар(кўк масса)	250	2,50

Тавсияларга кўра балл бонитети қизил сиёҳ билан ёзилади ва қизил билан ўраб қўйилади.

Харитада унумдорликни кўрсатувчи синфлар ёзилади ва қуйидагича бўялади.

- X- синф- тўқ яшил
- IX- синф- яшил
- VIII- синф- тўқ сарик
- VII- синф- сарик
- VI- синф- сарғиш
- V- синф- оч сарик
- IV- синф- тўқ бинафша
- III- синф- бинафша
- II- синф- тўқ бўз
- I- синф- бўз

Бошқача рангларни ҳам танлаш мумкин.

Баъзи илмий ишларда тупроқ харитасининг ўрнига тупроқ бонитировкаси харита- схемаларини бериш мумкин. Бунинг учун уларнинг рангларини ўрнига тегишли штрихлар берилади. қуйида помидор экини мисолида ишлаб чиқилган тупроқ- харита схемаси берилади.

БОНИТИРОВКА ХАРИТА-СХЕМАСИ

Тупроқлар бонитировкаси ўтказишда бонитировкасининг асосий шкаласидан балларни тўғри қўйиш ва тузатиш коэффициентларини ушбу минтақа учун мосларини танлаш муҳим аҳамиятга эга. Ҳозирги амалдаги услубий қўлланмада тупроқнинг генетик гуруҳи ва механик таркиби асосида асосий шкаладан балл танланади.

ЕР КАДАСТРИ КИТОБИНИ ЮРИТИШ БЎЙИЧА К Ў Р С А Т М А

Ўзбекистон Республикаси «Давлат ер кадастри тўғрисида»ги қонунга асосан ердан фойдаланишнинг Давлат рўйхати, ерларни давлат ҳисоботи ва ер кадастрини юритиш ягона тизимда юритилади.

Низомга асосан Давлат ер кадастри ердан фойдаланувчиларнинг барчасини рўйхатга олишни бошқариш, давлат ер ҳисоботи ва давлат ер кадастрининг бошқа ишларини юритиш Ўзбекистон Республикаси Ер ресурслари Давлат қўмитаси зиммасига юклатилган.

Давлат ер кадастрини бошқариш Ўзбекистон Республикаси Ер ресурслари Давлат қўмитаси томонидан бажарилади.

Ердан фойдаланишни рўйхатга олиш ва ерларнинг давлат ҳисоби туман ҳокимиятлари томонидан, вилоят ва республика миқёсидаги шаҳарларда шаҳар ҳокимиятлари томонидан амалга оширилади.

Вилоятлардаги ер ресурслари бошқармаларида туман (шаҳар) ер кадастри китоблари, яъни ердан фойдаланувчиларнинг рўйхати, уларнинг

ҳисоби, ерларнинг сифати ва қиймати тўғрисидаги маълумотлар олиб борилади.

Бу китоблар туманларда туман ер ресурслари хизмати, шаҳарларда шаҳар ер ресурслари хизмати томонидан бажарилади. Ушбу Давлат ер ресурслари хизмати томонидан берилган маълумотларнинг тўғрилигига ва улардан олинадиган кўчирма нусхаларга туман шаҳар) ер ресурслари хизмати бошлиқлари жавоб берадилар.

Давлат ер кадастри китоби тўрт бўлимдан иборат.

Биринчи бўлимда - ер майдонларидан фойдаланиш ҳуқуқига эгалигини рўйхатга олиш, туман(шаҳар)даги барча ердан фойдаланувчиларнинг номи ва эгаси, эгалик қилиш ҳуқуқи ва ижараси, ундан фойдаланиш муддати ва мақсади, унга нима мақсадда фойдаланишга берилганлиги, унинг жойлашган ўрни ва ва майдони, ер майдонининг кадастр рақами, шунингдек ердан фойдаланиш ҳуқуқини берувчи ҳужжатнинг номи, ўртача тупроқ бонитет бали ва унинг кадастр баҳоси қайд этилади. Ер майдонларидан фойдаланиш ҳуқуқининг чекланганлиги.

қайта фойдаланиш учун берилган ерлар бошқатдан рўйхатга олинмайди.

Иккинчи бўлим – барча ер майдонлари турлари бўйича сони, барча ердан фойдаланувчилардан суғориладиган экин майдонларининг алоҳида ҳисоби, шунингдек шаҳар ерларининг туман таркибига кириши, давлат заҳира ерларига кирувчи шаҳар туридаги кўрғонлар қайд этилади.

Учинчи бўлимда – маданий-техник озуқа экин турларининг ҳосилдорлиги ва ерларнинг тупроқ унумдорлигига асосан тавсифи ҳисобга олинади.

Тўртинчи бўлимда – ер майдонларининг турлари кўрсатилади.

1- БЎЛИМ.

ЕР МАЙДОНЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШ ҲУҚУҚИГА ЭГАЛИГИНИ РЎЙХАТГА ОЛИШ.

- 1.1. Янги тузилган ердан фойдаланувчиларни рўйхатга олишда ер майдонларини маълум йўналишда фойдаланиш учун тегишли идораларнинг қарори ва ер лойиҳа ишлари, ер майдонларини жойнинг ўзида белгилаб берилганлиги ҳақидаги ҳужжатлари асос бўлади. Янги тузилган ердан фойдаланувчиларга ер майдонини жойида ажратиб берилгандан сўнг, ўн беш кун давомида туман (шаҳар) Ер кадастри китобида қайд этилиши лозим.
- 1.2. Давлат рўйхатидан ўтгандан сўнг, ердан фойдаланиш ҳуқуқини берувчи ҳужжат берилади.

- 1.3. Давлат ер кадастри китобида аввал рўйхатга олинган ердан фойдаланувчиларнинг ер майдонлари қайта рўйхатга олиш давомида ўзгармаган бўлса, Давлат ер кадастри китобининг бошқа бўлимига рўйхатдан ўтган куни ва ердан фойдаланувчиларнинг тўлиқлиги тасдиқлангандан сўнг қайтадан белгиланади ва изоҳ берилади.
- 1.4. Ердан фойдаланувчиларни рўйхатга олиш қуйидаги тарзда олиб борилади:
- биринчи сатрда доимий ердан фойдаланувчилар;
 - иккинчи сатрда шу жумладан ижарадаги ерлар.
- Биринчи бандда - ердан фойдаланувчининг тартиб рақами кўрсатилади. Рақамлаш ҳар бир ердан фойдаланувчининг тоифасига кўра ёзилади;
- Иккинчи бандда – ер майдонининг кадастр рақами кўрсатилади;
- Учинчи бандда – ердан фойдаланувчи ва ердан фойдаланувчиларнинг номи, уларнинг Низоми ҳамда уларнинг тўғрилигини тасдиқловчи ҳужжатлар;
- Бунда барча янги ёзувлар ҳамма бандларда қайд қилинади.
- 1.5. Агарда қишлоқ хўжалик корхоналари бир нечта ер майдонларига эга бўлиб ва бу ер майдонлари бир нечта маъмурий ҳудудларда жойлашган бўлса, у ҳолда асосий ишлаб чиқарувчи хўжалик маркази қайси ҳудудда жойлашган бўлса, шу ҳудуд китобига ёзилади, сўнгги бандда қолган ер майдонлари қайси маъмурий ҳудудлар чегарасида жойлашганлиги ҳақида маълумот берилади.
- Ўзга туман қишлоқ хўжалик ширкатлари ва бошқа хўжалик ташкилотлари Давлат ер кадастри китобининг биринчи бўлим охири бандида асосий ердан фойдаланувчининг ер майдонлари ва жойлашган ўрни кўрсатилади.
- 1.6. Ўрмон хўжалиги, ўрмон ишлаб чиқариш хўжалиги, темир йўл ва катта йўллар ва х.к. бошқа бир нечта ҳудудларга жойлашга бўлса, ҳар бир туман ҳудудида жойлашганлиги ҳақида рўйхатга олинади (темир йўл ва автомобил транспорти ерлари алоҳида йўналишлари билан қайд этилади).

2-БЎЛИМ.

ЕР МАЙДОНЛАРИ ТУРЛАРИНИНГ СОНИ.

- 2.1. Туман маъмурий чегарасида жойлашган, шунингдек ушбу туманда қайд қилинган, лекин туман ҳудудидан ташқарида жойлашган жамоа (ширкат) ва бошқа қишлоқ хўжалик корхоналарининг ер майдонлари давлат рўйхатига олинади.
- 2.2. Корхона, ташкилот ва муассасалар раҳбарлари қайси идораларга тегишли бўлишларидан қатъий назар Макроиктисодиёт ва статистика

- Вазирлиги тасдиқлаган тартибда январгача ер майдонларининг ўзгаришлари ҳақида 1 январ ҳолатига ҳисобот беришлари шарт.
- 2.3. Давлат ер ҳисоботи ҳақидаги маълумотлар туман ер ресурслари хизмати бошлиғи томонидан сифатли тайёрланган харита-тарх материаллари ёки қайта текширув ўлчовларига асосан текширилади.
 - 2.4. Давлат ер ҳисоботи ер майдонларининг ҳақиқий ҳолатига кўра олиб борилади. Ҳисобот сифатли тайёрланган харита-тарх материалларига асосан, яъни ердан фойдаланувчиларнинг ўтган йилги ҳисоботига кўра, ўтган йилги тасвирлари, тузатиш ва кўшимчаларнинг, бу йилги тасвир, тузатишлари, шунингдек текширув ўлчовлари ва шу йилги ер ҳисобларининг график ўзгаришлари ҳисоботда кўрсатилади.
 - 2.5. Ҳар бир ердан фойдаланувчиларнинг ер майдонлари ҳақидаги ҳисоботига кўра барча материаллар (тарх, шу йилги ўзгаришлар ва ер майдонларининг текширув ўлчов рақамлари, қаторлардан кўчирмалар, ердан фойдаланувчиларнинг берган маълумотлари ва ҳ.к.) туман ер ресурслари бўлимининг ер тузувчиси хизматида сақланади.
 - 2.6. Ерларнинг Давлат ер ҳисоботи туман (шаҳар) Давлат ер кадастри китобининг иккинчи бўлимида олиб борилади.
 - 2.7. Иккинчи бўлим иккита жадвалдан иборат: жами ерлар миқдори, шу жумладан суғориладиган ер майдонлари алоҳида кўрсатилади. Бу бўлимда Давлат захира ерларининг барча ердан фойдаланувчилари ҳисобга олинади, шунингдек бошқа тоифадаги ҳисобга олинмаган шаҳар туридаги кўрғон, дала ҳовли ва қишлоқ хўжалик аҳоли ерлари.
 - 2.8. Иккинчи бўлимда қишлоқ хўжалик корхона ва ташкилотлари, ёрдамчи ва бошқа қишлоқ хўжалик корхоналари Давлат ер кадастри китобига 1 январ ҳолатига ҳар йили киритилади. қолган ердан фойдаланувчилар ер майдонларида ўзгариш бўлган тақдирдагина қайта ёзув ишлари бажарилади. Янги ёзувлар бўлимининг барча бандларида қайд этилади. Тартибга кўра ўрмон хўжалик ерлари уч сатрда қайд қилинади. Биринчи сатрда хўжалик томонидан доимий фойдаланишдаги майдони ёзилади, иккинчи сатрда узоқ муддатга фойдаланиш учун жамоа хўжаликлари, ширкат ва бошқа қишлоқ хўжалик корхоналари ерлари, учинчи сатрда узоқ муддатга ўрмон ишлаб чиқариш хўжаликлари ва бошқалар ерлари ёзилади. Агарда ердан фойдаланувчи ҳудудида аҳоли яшаш жойлари бўлса, у ҳолда яна бир сатр ажратилади.

Агарда корхона, ташкилот ва муассаса ер майдонлари доимий фойдаланишда бўлиб, уларнинг худудида аҳоли яшаш жойлари бўлмаса, у ҳолда бундай ердан фойдаланувчиларни битта сатр билан кўрсатилади. Бу ҳолларда китобнинг бир varaғига бир нечта ердан фойдаланувчиларни ёзиш мақсадга мувофиқдир.

Ширкат ва кишлок хўжалик корхоналарини ҳар йили ёзиб бериш учун иккита сатр ажратилган.

Биринчи – доимий фойдаланишдаги барча ер майдонлари ёзилади, иккинчи – ижарадаги ерлар.

а) «Жами ерлар» жадвалини тўлдириш.

- 2.9. 4-қаторда шудгор ерлар ҳисобга олинади. Шудгор ерларга иссиқхона ерлари ҳам киради ва 5-устунда шу жумладан деб берилади.

Боғ ва бошқа кўп йиллик кўчатлар оралиғидаги кишлок хўжалик экинлари учун фойдаланаётган ер майдонлари 4-устунга кўшилмайди, бу ерлар 6-устунда кўп йиллик кўчатлар майдонига киради.

- 2.10. 6-10 қаторларда барча кўп йиллик кўчатлар террасалар билан биргаликда ҳисобга олинади, шунинг билан бирга барча террасалар остидаги барча ер майдонлари киради. Ушбу устунларнинг суратида террасаларда жойлашган кўп йиллик кўчатлар кўрсатилади.

Бир тартибда экилган шамолга чидамсиз кўчатлардан ташқари йўллар, иншоотлар, далаларни ҳимоя қилувчи ўрмон дарахтлари остидаги майдонлар кўп йиллик кўчатларга кирмайди ва тегишли турлар белгилайди.

- 2.11. 11-устунда бўз ерлар

- 2.12. 12 –устунда пичанзорлар

- 2.13. 13,14-устунларда яйловлар, 14-устунда шу жумладан сув остидаги яйловлар ҳисобга олинади.

- 2.14. 15-устунда кишлок хўжалик ерлари турлари (шудгор ер, кўп йиллик кўчатлар, пичанзор, яйлов ва бўз ерлар)нинг умумий майдони берилади.

- 2.15. 16-20-устунларда деҳқон хўжаликлари, хизматчи ва бошқа фуқароларнинг шахсий фойдаланиш учун берилган, шу ердан фойдаланувчи хўжалик худудидаги ер майдонлари ҳисобга олинади.

18-устунда шудгор ерларнинг майдони, дала ва томорқа ерлари ҳисобга олинади. Суратида шу жумладан суғориладиган томорқа ерлари.

21-22 - устунларда жамоат боғ ва томорқалари (дала ҳовлилар) ҳисобга олинади.

- 2.16. 23-қаторда мелиоратив ҳолатини тайёрлаш босқичидаги ерлар ҳисобга олинади. Бу ерларга фақат мелиоратив ҳолатини тайёрлаш босқичидаги қишлоқ хўжалик ерлари, шунингдек ҳали ҳайдалмаган, лекин кесиб ташланган боғлар, қишлоқ хўжалик экин ерларининг далаларни ҳимоя қилиш учун экиладиган ўрмон кўчатлари учун ажратилиб, ҳали кўчатлар ўтказилмаган ер майдонлари киради.
- Агар янги мелиоратив ҳолатини тайёрлаш ишлари, суғориш ишларисиз фойдаланиб бўлса, каналлар, дренаж, йўллар, қурилиш билан банд ерларни 23 – устунга фақат майдонлари ёзилади.
- Агар мелиоратив ҳолатини тайёрлаш ноқишлоқ хўжалик экин ерлари тегишли бўлса, у ҳолда яхшилаш ишлари тугагунга қадар, аввалги турдаги ҳисобда сақланиб қолади.
- 2.17. 24-26-устунларда Давлат ўрмон фонди ўрмон ерлари майдони ҳисобга олинади. Бунга ўрмон хўжалик корхонаси ерларидаги ўрмон хўжалик давлат органи ерлари, шаҳар ўрмон ерлари, қайсики ўрмонлар ва ўрмон кўрикхоналари томонидан бириктирилган ерлар, шунингдек қишлоқ хўжалик ширкатлар ўрмонлари, янги қишлоқ хўжалик ширкатларнинг ўрмон ерларига узоқ муддатга бириктирилган, белгиланган тартибда ер ҳисобот ҳужжатларида қайд этилган ерлар киради.
- 2.18. 27-устунда давлат ўрмон фондига кирмайдиган бутазор кўчатлари остидаги қишлоқ хўжалик ширкат ерларидаги далаларни ҳимоя қилиш дарахтзорлари майдонлари ва бошқа ҳимоя ёки кўкаламзорлаштириш бутазор кўчатлари, дарахт ва дарахтзорлар, шунингдек бошқа бир бутазор ўсимликларининг қишлоқ хўжалик экин ерлари учун ажратилган, ҳимоя кўчатларининг темир йўллар, автомобил йўллари ва канал олди жойларда битта ёки тўп-тўп дарахтзорлар, шунингдек шаҳар ва аҳоли яшаш жойларидаги кўкаламзорлаштириш кўчатларининг шаҳар ўрмонзорлари банд бўлмаган ерларда ўсиши, битта ёки тўп-тўп дарахтларнинг дала ҳовлилар ҳудудида жойлашиши ҳисобга олинади.
- 2.19. 28-30-устунларда сув остидаги ерлар ҳисобга олинади.
- 2.20. 31-устунда йўл остидаги ерлар ҳисобга олинади.
- 2.21. 32-устунда жамоат бинолари, кўчалар ва майдонлар остидаги майдонлари.
- 2.22. 33-устунда жамоат қурилишлари остидаги ер майдонлари ҳисобга олинади.
- 2.23. 34-устунда бошқа ерлар.
- б) «суғориладиган ерлар» жадвалини тўлдириш.
- 2.24. Суғориладиган ерлар ҳисоботи давлат ер фонди ҳисоботининг ташкилий қисмидир. Суғориладиган ерлар ҳисоботида ер майдонларининг синф турлари ер майдонлари ҳисоботида ўзгармай

сақланиб қолади. Демак, устун ва сатрларни тўлдириш учун тушунча бериш шарт эмас.

- 2.25. Суғориладиган ерлар ҳисоботи уларнинг ҳақиқий ҳолати бўйича олиб борилади. Ер майдонларини у ёки бу турга тегишлилиги улардан фойдаланиш ҳолатига кўра ажратилади. Ҳисобга олишда янги фойдаланиш учун ажратилган (суғориладиган) ерлар киради. Бунда лойиҳа ҳужжатларига асосан мелиоратив тайёргарлик ҳолатидаги ерлар, булар хўжаликларга белгиланган тартибда давлат назорати далолатномаларига ёки корхоналарнинг хўжалик тузумининг ишлари далолатномаларига асосан, у ерларда экиш ишлари бажарилган ёки бажарилмаганлигидан қатъий назар ҳисоботга киритилади.

1 январь ҳолатига қабул қилинган суғориладиган ер майдонларининг далолатномалари, экиш ишларининг бажарилмаганлиги, агарда ҳисоботнинг кеч топширилганлиги ҳисобга олинса, бу ерларни суғориладиган ерлар ҳисобида далолатномада кўрсатилган экин турлари ҳисобида қабул қилинади.

Мелиоратив тайёргарлик ҳолатидаги объектларни фойдаланишга ўтказиш комиссиясининг қарори, қурилиш ташкилотининг бажарган чизмалари, янги тасвир ёки текширув-ўлчов ишларини жойнинг ўзида ўтказиш оқибатида суғориладиган экин майдонларининг кўпайиши аниқланади. Агар янги мелиоратив тайёргарлик ҳолатидаги ер майдонида аввал суғориладиган ер бўлиб, бор майдон таъмирлаш ишлари бошланган бўлса, бу ерлар янги ишланадиган мелиоратив ҳолатидаги ерларга киритилмайди. Агар аввалдан суғориб келинаётган экин ерларда, бошқатдан янги суғориш тизимлари қурилганда, бу ер майдонлари қайта қурилган суғориладиган экин ерларига киритилади ва аввалги ер майдони янги қурилиш натижасида ёзилган ҳисобланади.

- 2.26. «Суғориладиган ерлар» жадвали суғориш шахобчалари билан бирга ҳисобланади.
- 2.27. Суғориш шахобчаларига эга ерларга суғориладиган ерлар киради, шунингдек суғориш шахобчалари бор ва суғориш шахобчаларининг таъмирлаш мумкин бўлган сувга эга суғориш шахобчаларига эга бўлган ер майдонлари киради.
- 2.28. Суғориладиган ерлар, булар кишлоқ хўжаликгида фойдаланиладиган ва суғориш мумкин бўлган, уларда доимий ёки вўқтинча суғориш учун суғориш шахобчалари бўлган, сувга эга ва бу ер майдонларини сув ресурслари билан таъминлаш имкони бўлган ерлар. Суғориладиган ерларга, мелиоратив тайёргарлик ҳолатидаги ва суғориш тизими таъмирлашга муҳтож ер майдонлари ҳам киради.

Суғориш тартиби ва суғориладиган ер майдонининг сув билан таъминланиши 75% ҳисобида (сув омборларини ҳисобга олганда) олинади. Шунинг учун суғориладиган ер фонди қайси йил шароитига тўғри келишидан қатъий назар доимий суғориладиган ерлар қиради.

Суғориладиган ер майдонларининг чегаралари жойнинг ўзида ер турларининг сифати ва суғориш тартибига кўра белгиланади, шунингдек хўжалик юритиш шакли, бошқа шарт-шароитларни ҳисобга олган ҳолда аниқланади ҳамда ердан фойдаланувчининг тархида кўрсатилади.

- 2.29. Суғориладиган ер майдонларида мелиоратив тайёргарлик ҳолати ўтказилаётган даврда (таъмирлаш, суғориш шахобчаларини тиклаш ва ҳ.к.) қуйидагилар ҳисобга олинади. Булар аввалги экин ерининг мелиоратив ҳолати, шудгор ерларидан ташқари, мелиоратив тайёргарлик ишларининг бир йилдан ошганда (қуздан ҳисоблаганда), қишлоқ хўжалик экин турлари экилмаганда. Бу ерларни бўз ерлар деб ҳисоб қилинади.

3-БЎЛИМ.

ЕР ТУРЛАРИНИНГ СИФАТИ

- 3.1. Ер майдонлари турларининг тавсифи барча ер майдонларида ўтказилади. Бунда қишлоқ хўжалик ишлаб чиқариши унумдорлигини аниқлашда, бонитет синфи, механик таркиби ва туридан фойдаланилади. Асосан сифатли маълумот олишда тупроқ ва геоботаник текширувлар, харита-тарх ва бошқа маълумотлар керак бўлади.
- 3.2. Ерларнинг аниқ ва тўғри табиий тафсилотини аниқлашда, табиий қишлоқ хўжалик ҳудуди, мамлакатни табиий шароит хусусиятига мос равишда ҳудудларни тўғри тизимда бўлиниши катта аҳамиятга эга.
- 3.3. Ер турларининг тафсилоти иккита жадвалдан иборат:
- ерларнинг сифатли тафсилоти;
 - қишлоқ хўжалик ер турларининг бонитет бали бўйича кадастр баҳоси.
- «Ерларнинг сифатли тафсилоти» жадвалини тўлдириш тартиби
- 3.4. Бу жадвални тўлдиришда тупроқ баҳоси ва тупроқ қидирув ишларининг хўжалик тупроқ тархидаги экспликациясидан олинади. қишлоқ хўжалик экин турларининг майдонлари ер кадастри китобининг 2-бўлимидан олинади.
- 3.5. Юқори сатрларда туман хўжаликларининг номлари ёзилади.
- 3.6. «Тупроқ» сатрида тупроқ турларининг номлари ёзилади.
- 3.7. Пастки сатрларда тупроқнинг механик таркибларига кўра майдонлари ёзилади.

Тупроқлар механик таркибига кўра 4 гуруҳга бўлинади: ўта лойли, ўрта лойли, кам лойли ва кумоқ. Шуларга асосан кумоқ физик таркиби қуйидагини ташкил этади.

Гуруҳ сони	Тупроқнинг механик таркиби	кумоқнинг физик ҳолати
1	Лойли ва ўта лойли	45% дан юқори
2	Ўртача лойли	30-45%
3	Кам лойли	20-30%
4	кумоқ ва кумли	10% дан кам

3.8. Кейинги сатрда тупроқнинг сув эрозиясига учраганлиги даражаси кўрсатилади.

Ювилган (сув эрозиясига учраган) тупроқлар асосан тоғ олди ва тоғли мавзеларда учрайди. Ювилганлик даражасига кўра тупроқлар қуйидагиларга бўлинади.

Ювилиш даражаси	Жойнинг нишаблиги, градус	Жойлашган ери
Ювилмаган	0,5 ⁰ гача	Сувнинг тақсимланиш ери
Кам ювилган	0,5 – 2 ⁰	Сувнинг тақсимланиш ерининг 1/3 қисмида
Ўртача ювилган	2 – 5 ⁰	2/3 қисмида
Ўта ювилган	5 ⁰ кўп	3/3 қисмида

3.9. Шўрланганлигини аниқлаш учун В.В.Егоров ва Н.Минашиналарнинг ишлаб чиққан табақалаш жадвали қўлланилади.

Шўрланиш даражаси	Тузларнинг таркибий ҳолати, %			
	HCO ₃	Cl	Na	SO ₄
Шўрланмаган	0,061дан кам	0,01 дан кам	0,023 дан кам	0,08 дан кам
Кам шўрланган	0,061-0,122	0,01-0,035	0,023-0,046	0,08-0,17
Ўрта шўрланган	0,122-0,244	0,035-0,070	0,046-0,092	0,17-0,34
Кучли шўрланган	0,244-0,488	0,070-0,140	0,092-0,184	0,34-0,86
Ўта кучли шўрланган	0,488 дан юқори	0,140 дан юқори	0,184 дан юқори	0,86 дан юқори

3.10. Тупроқда тош кўплиги физик-сув хусусиятини аниқлайди ва унинг сув ўтказувчанлигига таъсир этади. Тупроқдаги тошлоқ қисмининг чуқур жойлашишига кўра қуйидаги қатламларга бўлинади:

- юза тошлоқ - 0-30 см;
- унча чуқур бўлмаган тошлоқ - 30-50 см;
- ўртача чуқур тошлоқ - 50-100 см;
- чуқур тошлоқ - 100 см чуқурда.

Тупроқлар тошлоқлигига қараб қуйидагиларга бўлинади:

Тошлоқлик даражаси	Тош таркиби, %
--------------------	----------------

Кам тошлоқ	0 – 10
Ўрта тошлоқ	10-20
Ўта тошлоқ	20 дан юкори

3.11. Тупроқлар гипс даражаси куйидагиларга бўлинади:

Гипс даражаси	Гипс таркиби, %
Кам гипсли	11-20
Ўрта гипсли	21-40
Ўта гипсли	41 дан юкори

Гипс қатламининг жойлашганлигига қараб куйидаги шкалага бўлинади:

Гипс қатламининг жойлашганлиги, см	Гипс даражаси
0-30	Гипс юза қисмида
30-60	Тупроқнинг устки қисмида
60-100	Тупроқ қатламининг ўртасида
100-200	Таг қисмида гипслашган
200 чуқурроқ	Энг остки қисми гипслашган

3.12. Гумус даражаси 0-50 см қатламда бўлиниш куйидаги тартибда олинади:

Гумус таркиби, тГга	Гумус билан таъминланганлиги
30 гача	жуда оз
31-60	оз
61-90	ўртача

3.13. Фосфор билан таъминланиши куйидагича табақаланади:

Фосфор таркиби, мг/кг ҳисобида	Фосфор билан таъминланганлиги
15 гача	жуда паст
15-30	паст
30-45	ўртача
45-60	юкори
60 дан юкори	жуда юкори

3.14. Калий билан таъминланиш табақаси:

Калий таркиби, мг/кг ҳисобида	Калий билан таъминланганлиги
100 гача	жуда паст
100-200	паст
200-300	ўртача
300-400	юкори
400 дан юкори	жуда юкори

Юкорида қайд этилганларга асосан куйидагилар ҳисобланади ва уларнинг туман бўйича ўртача аҳамияти белгилаб олинади.

«қишлоқ хўжалик ерларининг тупроқ бонитет балига асосан кадастр баҳоси» жадвалини тўлдириш тартиби.

Ушбу жадвал хўжалик учун ишлаб чиқилган тупроқ тархи экспликациясида келтирилган маълумотларга кўра тўлдирилади. Тўлдириш тартиби куйидагича:

- 3.15. 1 - қаторда хўжалик тартиб рақами ёзилади.
- 3.16. 2-қаторда хўжалик номи;
- 3.17. 3-қаторда ер балансидан олинган суғориладиган кишлок хўжалик ер майдони ёзилади.
- 3.18. 4-қаторда тупроқ тархи экспликациясидан олинган ўртача бонитет бали ёзилади.
- 3.19. 15-қаторни тўлдириш учун кишлок хўжалик ер турларидан (3-қатор) 5-14 қаторларда келтирилган майдон айирилади (3-(5к14);
- 3.20. 16-қаторда лалми ерлардаги шудгор майдони ёзилади.
- 3.21. 17-қаторда лалми ерлардаги бўз ерлар майдони ёзилади.
- 3.22. 18-қаторда лалми ерлардаги боғ майдони ёзилади.
- 3.23. 19-қаторда жами лалми ерлар ёзилади (16к17к18)
- 3.24. 20-қаторда ёғин сувлар билан таъминланмаган лалми ерлар майдони ёзилади.
- 3.25. 21-қаторда ярим ёғин сувлар билан таъминланган лалми ерлар майдони ёзилади.
- 3.26. 22-қаторда ёғин сувлар билан таъминланган ер майдонлари ёзилади.
- 3.27. 23-қаторда охирги йил ер баланси бўйича суғориладиган пичанзорлар ер майдонлари ёзилади.
- 3.28. 24-қаторда охирги йил ер баланси бўйича суғорилмайдиган яйловлар ер майдонлари ёзилади.
- 3.29. 25-қаторда пичанзор ва яйлов ерларнинг майдонлари ёзилади (23к24)
- 3.30. 26-қаторда чўл зонасида жойлашган суғорилмайдиган пичанзор ва яйлов ерлар майдони ёзилади.
- 3.31. 27-қаторда адир зонасида жойлашган суғорилмайдиган пичанзор ва яйлов ерлар майдони ёзилади.
- 3.32. 28-қаторда тоғ зонасида жойлашган суғорилмайдиган пичанзор ва яйлов ерлар майдони ёзилади.

4-БЎЛИМ.

ЕР БАҲОЛАШ КЎРСАТКИЧЛАРИ

- 4.1. Туман (шаҳар) Давлат ер кадастри китоби тўртинчи бўлими 2 та жадвалдан иборат. Булар белгиланган тартибда бажарилган ер баҳоси ишларининг якунида тўлдирилади.
- 4.2. Биринчи жадвалга ерларнинг умумий баҳолаш натижалари ёзилади (барча ер майдони баҳоси, алоҳида суғориладиган ва суғорилмайдиган), иккинчи жадвалда, аввалги тартибда шудгор ерларнинг хўжалик тизимида унумли бўлишини таъминлаш баҳоси.

- 4.3. Ҳар бир жадвалда барча туман хўжаликларининг ер баҳоси кўрсатилади. Бу қуйидаги тартибда ерларни баҳоланади:
- жами ширкат хўжаликлари;
 - хўжаликлараро кишлоқ хўжалик корхона ва ташкилотлари;
 - илмий-синов, синовчи-ишлаб чиқарувчи ва бошқа кишлоқ хўжалик олий ва ўрта махсус ўқув юртлари;
 - ёрдамчи кишлоқ хўжалик корхоналари;
 - бошқа кишлоқ хўжалик ишлаб чиқариш корхоналари.
- 4.4. Ерларни баҳолаш маълумотлари ерларни умумий баҳолаш жадвалида ҳар бир хўжалик бўйича шудгор ерлар, кўп йиллик кўчатзорлар, пичанзорлар, яйловлар ва бошқа кишлоқ хўжалик экин турлари бўйича ёзилади.

ДАВЛАТ ЕР КАДАСТРИ КИТОБИНИ ТЎЛДИРИШ ҚОИДАСИ

- 5.1.** Китоб ип билан тикилади ва ҳар бир сатри рақамлар билан белгилаб чиқилади. Охирида ип билан тикилган сатрлар сони кўрсатилади. Китобни туман (шаҳар) ҳокими ва туман ер тузиш хизмати бошлиғи имзолари билан тасдиқлайди. Бош ер тузувчи муҳандисни алмаштирилган тақдирда, янги қабул қилинаётган (мутахассис) ер тузувчи муҳандис далолатнома орқали қабул қилиб, қабул қилган кунини ва ўз имзосини билан тасдиқлайди.
- 5.2. Ер тузувчи муҳандис бир вақтда Ер кадастри китоби билан бирга туманнинг ердан фойдаланиш тарҳини олиб боради.
- 5.3. Давлат ер кадастри китобида ёзувлар тушда ёки сиёҳ билан ёзилади, ҳеч қандай ўзгартириш, ўчириш мумкин эмас. Агар хато бўлса, нотўғри ёзилган рақамни чизиб қўйилади ва тўғри рақамни юқорисига ёзилади, бу ҳақда китоб охирида изоҳ берилади.
- 5.4. Ер кадастри китоби бош ер тузувчи муҳандис томонидан ёнмас шкафада сақланади.

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ЕР ФОНДИ.

Ўзбекистон Республикасининг чегаралари доирасидаги ерлар майдони 44896,9 минг гектарни ташкил қилади. Республиканинг 505,5 минг гектар ерларидан қўшни Марказий Осиё давлатларининг корхона ва ташкилотлари қўшни давлатларнинг 18,9 минг гектар ерларидан эса Республиканинг корхона ва ташкилотлари фойдаланади. Шундай қилиб, 2003 йил 1 январь ҳолатига Ўзбекистон Республикаси корхона, ташкилот, муассаса ва фуқаролари фойдаланишида жами 44410,3 минг гектар ер (заҳира ерлар билан ҳисобланганда) мавжуд. Вилоятлар бўйича ер фондининг тақсимланиши 1-жадвалда келтирилган.

Фойдаланиш мақсадига қараб, Республика ер фонди 8 та тоифага бўлинади:

- *кишлоқ хўжалигига мўлжалланган ерлар;*

- *аҳоли пунктларининг ерлари;*
- *саноат, транспорт, алоқа, мудофаа ва бошқа мақсадларга мўлжалланган ерлар;*
- *табиатни муҳофаза қилиш, соғломлаштириш, рекреация мақсадларига мўлжалланган ерлар;*
- *тарихий-маданий аҳамиятга молик ерлар;*
- *ўрмон фонди ерлари;*
- *сув фонди ерлари;*
- *захира ерлар.*

ЕР ФОНДИНИНГ ТИПЛАРИ БЎЙИЧА ТАВСИФИ.

қишлоқ хўжалигига мўлжалланган ерлар. Бу типга қишлоқ хўжалик маҳсулотларини етиштириш билан шуғулланадиган, ёки шу мақсадга мўлжаллаб қишлоқ хўжалик корхона, ташкилот, муассаса ва фуқароларга берилган ерлар киритилган. қишлоқ хўжалигига мўлжалланган ерларнинг 2003 йил 1 январ ҳолатига қўра умумий майдони 22614 минг гектар, ёки республика ер фондининг 50,9% ини ташкил қилади. қишлоқ хўжалигига мўлжалланган ерлар республика учун энг қимматли ерлар фондига киритилиб, кўп функциялидир. Бу эса нафақат уларнинг қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришини таъминлаш билан, балки агроландшафт ҳамда қулай табиий муҳит яратиш билан ҳам боғлиқдир.

2003 йил 1 январ ҳолатига республика бўйича жами қишлоқ хўжалик ишлаб чиқариши билан шуғулланадиган 2330 та қишлоқ хўжалик кооперативи (ширкати) ва 2574 та бошқа турдаги корхона, ташкилот ва муассасалар мавжуд. Уларнинг фойдаланишида бўлган қишлоқ хўжалигига мўлжалланган ер типлари майдони 17418,2 минг гектар бўлиб, булардан 3293,4 минг гектар суғориладиган экин ерлардир.

Республика ҳудудида қишлоқ хўжалигига мўлжалланган ерларнинг тақсимланиши табиий омиллар билан белгиланади. Уларнинг майдони қорақалпоғистон Республикаси ва вилоятлар бўйича 2-жадвалда илова этилади.

Ўзбекистон Республикаси бўйича жами ерлар
2003 йил 1 январ ҳолатига

Вилоятлар номи	Умумий майдон		Экин ерлар		Кўп йиллик дарахтзор-лар		Бўз ерлар		Пичанзор ва яйловлар		кишлоқ хўжалик ер турлари		Томорка ерлар		Мелиоратив куришиш ҳолатидаги ерлар	Ўрмонзорлар		Богдор ва сабзавотчилик участкалари ерлар	Бугазорлар	Бошқа ерлар
	Жами	Шундан сугориладигани	Жами	Шундан сугориладигани	Жами	Шундан сугориладигани	Жами	Шундан сугориладигани	Жами	Шундан сугориладигани	Жами	Шундан сугориладигани	Жами	Шундан сугориладигани		Жами	Шундан сугориладигани			
қорақалпоғистон Республикаси	16100,6	500,2	419,9	419,9	8,6	8,6	9,3	9,3	4856	27,2	5293,8	465	46,6	34,4	26,9	501,8	0,7	0,1	67,3	10164,1
Андижон	430,3	271,1	196,8	196,8	28,3	28,3	4,2	1,1	22,1	0,8	251,4	227	52,1	40,1	1,9	3,7	3,7	0,3		120,9
Бухоро	4193,7	274	199,4	199,4	23,4	23,4	5,7	5,7	2670,4		2898,9	228,5	57,3	43,5	4,3	205,6	1,8	0,3	45,4	981,9
Жиззах	2117,8	301,3	478,4	259,8	15,3	14,3	8,3	0,5	737,6		1239,6	274,6	32,9	22,1	6,9	173,2	4,6			665,2
Қашқадарё	2856,8	504,9	667,8	418,4	31,8	29,4	23,9	5,1	1487,8	0,1	2211,3	453	75	46,1	20,3	112,6	5,5	0,3		437,3
Навоий	10937,4	124,8	111,6	91,3	10,2	10,2	6,9	6,7	9137,6		9266,3	108,2	20,1	14,5	2,8	872,4	1,3	1,3		774,5
Наманган	718,1	279,5	197,2	197,2	36,2	36,2	3,1	3,1	153,3		389,8	236,5	46,3	37,8	1	25	5,1	0,3		255,7
Самарқанд	1677,4	376,7	444,1	261,1	53,7	50,1	6		795,8		1299,6	311,2	83,4	60,7	4,4	12,1	4,4	0,7		277,2
Сурхондарё	2009,9	326,6	281,5	242,8	33,3	31,8	0,3		862		1177,1	274,6	61	49,1	1,1	193,6	2,9		0,3	576,8
Сирдарё	427,6	292,9	256,3	256,3	6	6	11,3	11,3	23,6		297,2	273,6	19,1	15,7	5,2	3,4	3,4	0,1		102,6
Тошкент	1526,2	386,3	335,2	299,8	37,9	33,1	0,8	0,4	424,1	1,5	798	334,8	55,2	45,1	1,5	81,7	2,7	3,7	2,6	583,5
Фарғона	700,6	357,4	253,8	253,8	38	38			24,5	4,9	316,3	296,7	67,5	50,4	1,6	14,9	9,4	0,9		299,4
Хоразм	681,6	276,3	210,2	210,2	13,6	13,6	5,2	5,2	172,2	9,4	401,2	238,4	45,5	37,2	1,6	58,4	0,6	0,1		174,8
Тошкент. Ш	32,3	5,9	0,5	0,5	0,1	0,1					0,6	0,6	5,3	4,2		1,4	1,1			25
Жами	44410,3	4277,9	4052,7	3307,3	336,4	323,1	85	48,4	21367	43,9	25841,1	3722,7	667,3	500,9	79,5	2259,8	47,2	8,1	115,6	15438,9

Аҳоли пунктларининг ерлари (шаҳар ва шаҳар туридаги қишлоқлар). Бу тоифадаги ерларга шаҳар ва шаҳарчалар маъмурий чегараларида бўлган ҳамда қишлоқ ва овуллар ҳудудида жойлашган аҳоли пунктларининг ерлари киритилган. 2003 йил 1 январ ҳолатига аҳоли пунктларининг ер майдони 235,5 минг гектар, ёки жами ерларнинг 0,5%ни ташкил қилади. Бу майдонга қишлоқ ва ўрмон хўжалиги корхона, ташкилот ва муассасалари ҳудудида жойлашган аҳоли пунктлари ерлари киритилмаган. Бу ерлар ушбу корхона, ташкилот ва муассасалар ер баланси таркибида томорқа ерлари сифатида кўрсатилган. Буларнинг майдони 601,2 минг гектар ни ташкил қилади.

Саноат, транспорт, алоқа, мудофаа ва бошқа мақсадларга мўлжалланган ерлар. Саноат, транспорт, алоқа, мудофаа ва бошқа мақсадларга мўлжалланган ерларга кўрсатилган мақсадларда фойдаланиш учун юридик шахсларга берилган ерлар киради. Бу тоифадаги ерлар ташкилотларга юкланган вазифаларни бажариш учун белгиланган тартибда меъёрий ёки лойиҳа-техникавий ҳужжатлар асосида берилади. 2003 йил 1 январ ҳолатига кўра саноат, транспорт, алоқа, мудофаа ва бошқа мақсадларга мўлжалланган ерларнинг майдони 1885,9 минг гектар, ёки жами ерларнинг 4,2 % ни ташкил қилади.

Табиатни муҳофаза қилиш, соғломлаштириш, рекреация мақсадларига мўлжалланган ерлар.

Табиатни муҳофаза қилиш, соғломлаштириш, рекреация мақсадларига мўлжалланган ерларнинг умумий майдони 72,3 минг гектарни ташкил қилади. Бу ерларга алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудлар эгаллаган, табиий-даволаш омилларига эга бўлган, шунингдек оммавий дам олиш ва туризм мақсадларида фойдаланадиган ерлар киради. Бу тоифадаги ерлар майдонининг асосий қисмини қўриқхоналар ва миллий боғлар эгаллаган. Булар Давлат табиий қўриқхоналари табиатни муҳофаза қилиш, илмий-тадқиқот ва экологик-маориф муассасалари бўлиб, мақсади-табиий жараён ва ҳодисаларни, ўсимлик ва ҳайвонот дунёси генетик фондиди, ўсимлик ва ҳайвонларнинг айрим тур ва туркумлари, типик ва ноёб экологик тизимларини табиий ҳолатда сақлаб қолиш ва ўрганишдан иборатдир.

Тарихий-маданий аҳамиятга молик ерлар. Тарихий-маданий аҳамиятга молик ерлар-тарихий маданий ёдгорликлар билан банд ерлардир. 2003 йил 1 январ ҳолатига табиатни муҳофаза қилиш, соғломлаштириш, рекреация ва тарихий-маданий мақсадларда фойдаланадиган ерларнинг умумий майдони 0,2 минг гектарни ташкил қилади.

Ўрмон фонди ерлари. Ўрмон фонди ерларига ўрмон билан қопланган ҳамда қопланмаган, лекин ўрмон хўжалиги эҳтиёж-лари учун берилган

ерлар киради. 2003 йил 1 январ ҳолатига бу тоифадаги ерлар майдони 8578,3 минг гектарни, ёки жами ерларнинг 19,3% ни ташкил қилади. Ўрмон ҳудудларини, табиатни муҳофаза қилиш хусусиятлари ва ўрмонзорларни қайта тиклаш жараёни узоқ кечишини ҳисобга олиб, уларни муҳофаза қилиш ва кўпайтириш муаммосига катта эътибор берилишини талаб қилади. Шу сабабдан 1991 йилдан бошлаб қишлоқ хўжалигига мўлжалланган ерлардан 871,4 минг гектар ўрмон фонди ерлари тоифасига ўтказилди, бу эса ўрмон фонди ерлари майдонини ошириш асосида тупроқлар дегрессияланишини ва хўжалик мақсадларида ўрмон дарахтларининг кесилишини олдини олишда муайян даражада қулай шароит яратди.

Сув фонди ерлари. Сув фонди ерларига гидротехник ва бошқа сув хўжалиги иншоотлари билан банд бўлган ҳамда сув хўжалиги эҳтиёжлари учун корхона, ташкилот ва муассасаларга белгиланган тартибда берилган сув иншоотлари ёқасидаги ҳимоялаш зоналари ерлари майдони киради. 2003 йил 1 январ ҳолатига кўра сув фонди ерлари майдони 822,6 минг гектар, ёки умумий ер майдонининг 1,84% ни ташкил қилади.

Захира ерлар. Захира ерларга барча ерлар (шу жумладан, сув ости ерлари)- эгаллик қилишга, фойдаланишга ва ижарага берилмаган, ҳуқуқий ва жисмоний шахсларга мулк сифатида сотилмаган ҳамда бошқа ер тоифаларида ҳисобга олинмаган ерлар киради. 2003 йил 1 январ ҳолатига кўра захира ерлар майдони 10201,5 минг гектар ёки умумий майдонининг 23,0% га тенг.

Ер фондини ер тоифалари бўйича таркиби ҳамда улар майдонини 1990-2003 йиллар давомида ўзгариши тўғрисидаги маълумот 31-жадвалда илова этилади.

Юқоридаги жадвалда келтирилган маълумотлардан кўриниб турибдики, 2003 йилга келиб, 1990 йилга нисбатан қишлоқ хўжалик корхона, ташкилот ва муассасалари фойдаланишда бўлган ерлар майдони 10553,8 минг гектар га камайди. Бу ўзгариш республика ҳудудида яйлов ерларининг ўрмон ер тоифаларига ўтиши муносабати ҳамда бошқа тоифадаги ерлар майдони ошиши ҳисобига рўй берган. Умуман олганда, ер фонди умумий майдонининг 11774,7 минг гектарга камайиши фақат узоқ муддатга фойдаланишга олинган яйлов ерларни чегарадош давлатларга қайтариб берилгани сабабли келиб чиққан.

Ўзбекистон Республикаси ер фондининг тоифалари бўйича таркиби

Ер тоифалари	1990 й. 01.11. холатига (минг га)	%	2003 й. 01.01. холатига (минг га)	%	Фарқи (минг га)
1. қишлоқ хўжалигига мўлжалланган ерлар	33167,8	72,76	22614	50,92	-10553,8
2. Аҳоли пунктлари ерлари (шаҳар ва шаҳар туридаги ерлар).	197,2	0,43	235,5	0,53	к38,3
3. Саноат, транспорт, алоқа, мудофаа ва бошқа мақсадларга мўлжалланган ерлар	1821,2	4,00	1885,9	4024	к64,7
4,5 Табиатни муҳофаза қилиш, соғломлаштириш, рекреация мақсадларига мўлжалланган ерлар	13,9	0,03	72,5	0,16	к58,6
6. Ўрмон фонди ерлари	2507,5	5,50	8578,3	19,31	к6070,8
7. Сув фонди ерлари	618,8	1,36	822,6	1,85	к203,8
8. Захира ерлар	7258,6	15,92	10201,5	23,0	к2942,9
Жами.	45585,0	100	44410,3	100	-1174,7

Республика ер фондини хўжалик мақсадидаги вазифаларига қараб бўлиниши у ёки бу мақсадда фойдаланишга берилган ерлар бажарадиган функциялари фарқига боғлиқдир.

Масалан, Ер қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқаришнинг бош воси-таси ҳисобланиб, хўжалик юритиш шаклларида таркибий ўзгариш-ларни амалга ошириш учун ҳудудий асос бўлиб хизмат қилади.

Ерга эгаллик қилиш ва ерлардан самарали фойдаланишнинг янги шакллари ривожланмоқда-булар фермер хўжаликлари, хусусийлаштирилган чорвачилик фермалари, ҳар хил кооператив турлари, ижара ва бошқа қишлоқ хўжалик корхоналаридир.

қишлоқ хўжалигига мўлжалланган ерларнинг хўжалик фойдаланиш турлари бўйича тақсимланиши 32-жадвалда илова этилади.

қишлоқ хўжалигига мўлжалланган ерларнинг хўжалик фойдаланиш турлари бўйича тақсимланиши

қишлоқ хўжалик корхона ва ташкилотларининг турлари	Майдон	
	Минг га ҳисобида	%
1. қишлоқ хўжалиги кооперативи (ширкати) хўжаликлар	22132	97,8
2. Бошқа қишлоқ хўжалиги корхона ва ташкилотлари	252,9	1,14
3. қишлоқ-хўжалик илмий-тадқиқот муассасалари	97,9	0,48
4. Ёрдамчи қишлоқ хўжаликлари	124,5	0,55
5. Хусусийлаштирилган чорвачилик фермалари	6,7	0,02
Жами:	22614,0	100,0
Шу жумладан фермер хўжаликларига ижарага берилгани	1659,3	7,33

Ер фондининг асосий ер турлари бўйича 2003 йил 1 январ холатига 1990 йилга нисбатан тақсимланиши ва динамикаси 33-жадвалда илова

этилади.

**Ер фондининг асосий ер турлари бўйича
тақсимланиши ва динамикаси (минг га ҳисобида)**

Ер турлари	1990й. 01.11 ҳолатига майдон	2000й. 01.01 ҳолатига майдон	2001й. 01.01 ҳолатига майдон	2002й. 01.01 ҳолатига майдон	2003й. 01.01 ҳолатига майдон	2003й.01.01 1990й. 01.01 фарқи к.-
1. қишлоқ хўжалик ер турлари жами	28080,4	26753,6	26734,5	26694,1	25841,1	-2239,3
Шу жумладан сугориладигани	3825,0	3743,9	3733,3	3730,7	3722,8	-102,2
-Экин ерлар	4176,5	4056,6	4058,4	4056,2	4052,7	-123,8
Шу жумладан сугориладиган	3407,3	3313,6	3308,3	3309,4	3307,4	-99,9
- Қўп йиллик дарахтзорлар,	366,8	352,9	346,9	342,6	336,4	-30,4
Шу жумладан сугориладигани	354,5	339,7	332,3	328,1	323,1	-31,4
- Бўз ерлар	62,1	80,7	82,8	85,6	85,0	к22,9
Шу жумладан сугориладигани	25,9	46,5	48,4	48,9	48,4	к22,5
- Пичанзор ва яйловлар	23475,0	22263,4	22246,4	22209,7	21367,0	-2108
Шу жумладан сугориладигани	37,3	44,1	44,3	44,3	43,9	к6,6
2. Томорка ерлар	437,9	642,9	649,2	657,5	667,3	к229,4
Шу жумладан сугориладигани	355,6	481,9	486,8	494,2	500,9	к145,3
3. Ўрмонзорлар ва бутазорлар	1410,0	1511,9	1489,5	1490,8	2375,4	к965,4
Шу жумладан сугориладигани	31,3	44,6	46,0	46,7	47,2	к15,9
4.Жамоа боғдорчилик-узумчилик ўртоқчилиги	13,4	8,5	8,3	8,1	8,1	-5,3
Шу жумладан сугориладигани	9,9	7,2	7,2	7,2	7,1	-28
5. Мелиоратив қурилиш ҳолатидаги ерлар	103,7	79,3	82,8	80,3	79,5	-24,2
6. Бошқа ерлар	15539,6	15414,1	15446,0	15479,5	15438,9	-100,7
Жами	45585,0	44410,3	44410,3	44410,3	44410,3	-1174,7
Шу жумладан сугориладигани	4221,8	4277,6	4273,3	4278,8	4278,0	-56,2

Жадвалда келтирилган қийматлардан кўринишича 13 йил давомида республика ер фонди таркибида ўзгаришлар нисбатан кам бўлиб шу даврда қишлоқ хўжалигига мўлжалланган ер турлари майдони жами 2039,3 минг гектарга камайган. Сугориладиган ерларнинг майдони 4278,0 минг гектар ёки республика жами ерларининг 9,6% ни ташкил қилади.

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ТУПРОҚЛАРИ, УЛАРНИНГ
ҲОЛАТИ ВА СИФАТ БАҲОСИ**

Республика қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришида фойдаланиладиган ер майдони 28 млн. гектардан ошиқроқ. Биринчи қарашда ер майдони кўпга ўхшаб кўринсада, аслида қишлоқ хўжалигида интенсив фойдаланиладиган ерлар, асосан, сугорила-диган майдонлар бўлиб-4,28 млн. гектарга тенг. Бу ерлар ҳақиқаттан ҳам республикамизнинг «олтин

фонди»ни ташкил этади ва уларда ялпи кишлок хўжалик маҳсулотларининг 95 фоизидан ошиқроғи етиштирилади.

Ўрта Осиё, жумладан Ўзбекистон қадим замонлардан бери дунёда суғорма деҳқончиликнинг марказларидан бири бўлган. Узоқ йиллар давомида бу тупроқлар ўз унумдорлигини йўқот-маган, аксинча деҳқон фаолияти натижасида ҳосилдорлик ошиб борган. Лекин биз яшаётган асрнинг ўрталарига келиб, айниқса кейинги 30-40 йил давомида, ерларни бир томонлама эксплуатация қилиш – қандай бўлмасин фақат асосий экиндан юқори ҳосил олиш учун уриниш бир қатор нохуш ҳолларга олиб келди. Энг аввало, уларнинг мелиоратив ҳолати ёмонлашди. Кейинги йигирма йил давомида шўрланган ерлар миқдори 850 минг гектарга кўпайди ва умумий майдони 2 млн. гектардан ошди, бу суғориладиган ерларнинг ярми демакдир. Тузлар тўпланиши ва ерларнинг шўрланиши чўл минтақаси ва оч тусли бўз тупроқлар поясида, яъни қорақалпоғистон Республикаси, Хоразм, Бухоро, Сирдарё вилоятларида, қашқадарё, Сурхондарё, Навоий, Самарқанд, Фарғона вилоятларининг бир қисмида кучайиб кетган. Бундан ташқари гипсли тупроқларнинг ўзлаштирилиши ерларнинг чўкишига ва тезда кишлок хўжалик оборотидан чиқиб кетишига сабаб бўлмоқда.

Тупроқларнинг иккиламчи шўрланишини келтириб чиқара-диган сабаб - минерализациялашган грунт сувларининг ер юзасига яқинлигидир. Суғориш сувларининг катта меъёردа ишлатилиши грунт сувлари сатҳининг кўтарилишига сабаб бўлди. Бугунги кунда грунт сувлари кам минерализациялашган (1-3 г/л) майдон 1,5 млн.гектарни, ўртача минерализациялашган (3-5 г/л) - 0,7 млн.гектарни ва кучли минерализациялашган (5 г/л) - 0,5 млн. гектарни ташкил этади.

Тупроқларнинг унумдорлигига шамол ва сув эрозиялари катта таъсир кўрсатади. Бугунги кунда 2 млн. гектардан ошиқроқ ер дефляцияга, жумладан 0,7 млн. гектар ер кучли дефляцияга учраган, 0,5 млн. гектар ерда ирригация эрозияси юз бериш хавфи бор. Бундай ерлар тоғ олдида жойлашган

Ўзбекистон Республикаси суғориладиган кишлок хўжалик ерларининг шўрланганлиги бўйича

М А Ъ Л У М О Т

Вилоятлар номи	Шўри ювилган	Шўрланиш даражаси				Жами
		Кучсиз	Ўртача	Кучли	Ж.кучли	
қорақалпоғист он Рес.	0	110382	151702	142901		404985
Анджон	0	52241	20647	4910		77798
Бухоро	0	98565	45150	31279		174994
Жиззах	145	101018	76053	38885		216102
қашқадарё	2994	213931	63347	31504		311776
Наманган	1458	49726	18051	13053		82288

Навой	1114	48735	19598	6661		76108
Самарқанд	1528	102767	19897	4608		128800
Сурхондарё	8669	99742	47646	22542		178599
Сирдарё	9833	115740	70094	48848		244515
Тошкент		67580	13107	5335		86022
Фарғона	590	108044	67401	42988		219023
Хоразм	31	106843	50611	23158	199	180842
Республика бўйича	26362	1275314	663304	416672	199	2381852

Вилоятлар, айниқса, Фарғона водийси адирларида кўплаб учрайди. Эрозия натижасида гектаридан 0,5-0,8 тонна гумус, 100-120 кг азот, 75-100 кг фосфор ювиб олиб кетилиши мумкин.

Республика тупроқларининг асосий қисми ҳар хил пестицидлар, захарли кимёвий моддаларнинг қолдиқлари билан ҳар хил даражада ифлосланган. Улар етиштирилаётган кишлок хўжалик маҳсулотларининг сифатини ёмонлаштириши билан бир қаторда фойдали тупроқ микроорганизмларининг фаолиятига ҳам салбий таъсир кўрсатади.

Ўзбекистон тупроқларида макроструктура кам, лекин улар кучли микроструктурага эга. Лекин, резина гилдиракли тракторларда бир неча бор ишлов бериш натижасида тупроқларнинг микроструктураси ҳам парчаланиб кетади, зичлиги, айниқса, ҳайдов ости қатламининг кескин зичлашуви кузатилмоқда. Бу ҳол ўз навбатида тупроқ унумдорлигининг асосий кўрсаткичлари-дан бири, сув ва ҳаво режимларининг бузилишига олиб келади.

Суғориладиган тупроқларда гумус моддасининг камайиб кетиши кузатилмоқда. Озуқа элементларининг асосий қисми ўсимлик биомассаси билан тупроқдан олиб чиқилиб кетмоқда ва тупроққа қайтиб тушадиган ёки сунъий ўғит сифатида бериладиган миқдори сезиларли даражада кам, демак деҳқончиликнинг асосий қонуниятларидан бири - ерга «қайтариш» қонуни бузилган. Натижада суғориладиган ерлар камбағаллашиб кетган, уларнинг физикавий - кимёвий хусусиятлари ёмонлашган. Шунинг таъкидаш лозимки, бунга алмашлаб экишга эътиборсизлик, пахта якка хокимлиги ҳам катта сабабчи бўлади.

Юқоридагилардан кўриниб турибдики, кишлок хўжалигида фойдаланилаётган ерларимизнинг мелиоратив - экологик ҳолати ёмон, демак унумдорлик даражаси юқори эмас. Лекин ҳамма жойда ҳам шундай дейиш хато. Илму-фаннинг асосли тавсияларига, минглаб йиллик деҳқончилик тажрибаларига таяниб ишлаётган деҳқон, фермер, ширкат хўжаликларида тупроқ унумдорлиги камаймасдан, балки ошганлиги кузатилмоқда. Демак, тупроқларнинг ишлаб чиқариш потенциали юқори, масала уни қандай қилиб самарали унумдорликка айлантиришда. Бунга қандай эришиш мумкин?

**Ўзбекистон Республикаси суғориладиган қишлоқ хўжалиги
ерларининг сувли емирилиши (эрозияси) ҳақида
М А Ъ Л У М О Т**

Вилоятлар номи	Сувли емирилиши (шамол эрозияси)					Жами
	Кучсиз	Ўртача	Кучли	Кам ювилм.	Шўр.ювилм аган.	
қорақалпоғистон Рес.	9349	69	0			9418
Анджон	5884	4987	3314			14185
Бухоро						
Жиззах	38464	6123	5			44592
қашқадарё	141019	15946	2783			159748
Наманган	27130	20964	6430			54524
Навой	1076	1905	26	7	152	3166
Самарқанд	76079	40305	5315			121699
Сурхондарё	17773	12597	6984			37354
Сирдарё	688					688
Тошкент	68081	52357	18154			138592
Фарғона	14685	1456	344			16485
Хоразм						
Республика бўйича	390879	156640	43355	7	152	591033

Тупроқнинг унумдорлигини кўп жиҳатдан белгиловчи органик модда-гумуснинг миқдорини ошириш лозим. Шунини таъкидлаш керакки, тупроқ унумдорлигида гумуснинг умумий захираси эмас, балки янги фаол органик қисми катта аҳамиятга эга. қадимдан суғориладиган тупроқда гумус захраси кўп бўлсада, у фаол эмас. Масалан, Тупроқшунослик ва агрокимё институти олимлари 11 йил давомида ҳар хил тупроқ типларида вилт касаллиги тарқалиши бўйича ўтказилган тажрибалари бу касалликнинг кўпинча қадимдан суғориладиган ерлар - бўз ва ўтлоқи - воҳа тупроқларга тўғри келишини аниқладилар. Янги суғорилган ерларда вилт касаллиги сезиларли даражада кам, янги ўзлаштирилган ерларда эса бу касаллик умуман кузатилмади. Бу ҳол янги ўзлаштирилган ерларда кўриқ даврида пайдо бўлган фаол органик моддалар мавжудлиги деб қаралиши мумкин. Демак, тупроқ унумдорлигини ошириш учун, тупроққа доимий тушиб турадиган янги органик моддалар зарур.

Амалиётда тупроқлар унумдорлигини ҳар томонлама ошириб бориш масаласини ечмоқлик фақат уларнинг табиий ресурсларини ишга солмоқликка асосланган бўлмасдан, балки уларнинг сарф бўлиб кетган қисмини қайтариш ва тўлдириш, шу билан бирга агроэкосистемаларнинг қўшимча энергия резервларига ва фотосинтезнинг юқори маҳсулдорлиги шартларини қондирмоқликка (биринчи навбатда карбонат ангидрид газига бўлган талабни қондирмоқликка) асосланган бўлиши керак.

Агроэкосистемаларда энергетик балансни, моддалар балансини

мусбат кўрсаткичга кўтариш учун ёки мўътадиллаштириш учун тупроқда, бизнингча органик модда йиғилишини кўпайтириш зарур. Бунинг учун: тупроқ-ўсимлик-биомасулот тизими формуласи тупроқ-ўсимлик - чорва моллари - биомасулот тизими шаклига ўтказилиши керак.

Ҳозирги вақтда бундай тизим айрим кичик деҳқон ва фермер хўжаликларида мавжуд, лекин бу тизимни мамлакатимизнинг ҳамма худудида етарли даражада қўллаш лозим. Бу тизим амалиётда кенг қўлланилганда:

- а) *агроекотизим таркибида озуқа дон экинлари ҳиссаси ортади;*
- б) *чорвачилик ривожлантирилиб, ундан олинадиган сут, гўшт ва бошқа маҳсулотлар кўпаяди, шу билан бирга бу соҳада ҳам мустақилликка эришилади;*
- в) *тупроқ унумдорлигини оширишнинг реал манбаи - органик ўғит етарли бўлади;*
- г) *қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши чиқиндисиз, атроф-муҳитни ифлослантirmайдиган экологик тоза технологияга эга бўлади.*

Ўзбекистон Республикаси суғориладиган қишлоқ хўжалик ерларининг механик таркиби бўйича МА Ъ Л У М О Т

Вилоятлар номи	Механик таркиби						
	Соз	Оғир	Ўртача	Енгил	қумлок	қумли	Жами
қорақалпоғистон Рес.	1889	102658	143339	126755	27363	5786	407790
Андижон		63770	93733	30709	4299	7447	199958
Бухоро		22586	73477	64901	11122	11931	184017
Жиззах		27842	146346	75893	24597	0	274678
қашқадарё	9412	102654	179775	118443	35133	132	445549
Наманган	2379	56260	105825	47734	16683	254	229135
Навоий		14274	48601	27971	3717	222	94785
Самарқанд	231	60639	178341	65249	1679	0	306139
Сурхондарё	4346	75653	101134	59582	27646	873	269234
Сирдарё	316	25977	138202	90853	7514	0	262862
Тошкент	2102	138960	165749	19658	2568	0	329037
Фарғона	1364	33722	95975	98738	59472	212	289483
Хоразм	301	33070	76593	55171	11464	13861	190460
Республика бўйича	22340	758065	1547090	881657	233257	40718	3483127

Ҳозирги шароитда деҳқончиликни минерал ўғитларсиз тасаввур қилиб бўлмайди - улар юқори ҳосил олишнинг муҳим омили. Энг яхши тупроқлардан бири бўлган бўз-воҳа тупроқларининг табиий унумдорлиги ғўзадан гектарига 12-15 центнер ҳосил олишни таъминлайди ҳолос.

Кимёлаштириш янги ривожланган пайтда, маъдан ўғитларнинг фойдалилиги яққол кўзга ташланди. 1970 йиллардан бошлаб уларнинг меъёри ошгани билан самараси камая бошлади. Салбий ҳоллар кўзга ташланди: тупроқларда макро ва микроэлементлар нисбати бузилди, азотнинг ювилиши, грунт сувларига ўтиши ва атроф-муҳитнинг ифлосланиши, вилт каби касалликларнинг кучайиши, фойдали микроорганизмларнинг камайиши ва ҳоказо. Кам унумдорликка эга бўлган тупроқларда ўғитларнинг ўзлаштирилиши ҳам жуда паст. Шунинг учун тупроқ унумдорлигини оширишда минерал ва органик ўғитларни биргаликда ишлатиш катта аҳамият касб этади.

Лекин бугунги кунда минерал ўғитларнинг таннархи ошиши, етишмаслиги уларнинг ўрнини боса оладиган маъданларни қидириб топишни ва қўллашни тақозо этади. Ўзбекистонда табиий маъданлар (бентонит, глауканит, бентонитсимон лойлар, фосфоритлар, дарё, кўл ва сув омборлари ётқизиклари ва ҳоказолар) захираси мавжуд. Агар минерал ўғитлар билан асосан айрим элементлар (азот, фосфор, калий) тупроққа тушса, юқоридаги табиий маъданлар таркибида турли - туман микроэлементлар ҳам мавжуд. Сўзсиз, улар тупроқларнинг таркиби, хосса хусусиятларини ҳисобга олиб қўлланилганда тупроқ унумдорлигига ижобий таъсир кўрсатади. Олимлар олиб борилган тажрибалари шуни кўрсатадики, махсус технология бўйича тайёрланган компостларнинг тупроқ унумдорлигига таъсири сезиларли бўлади. Бунда органик ўғитлар, шунингдек саноат чиқиндилари табиий маъданлар билан ҳар хил нисбатда маълум намликда аралаштириб, тайёрланган. Табиий маъданлардан фойдаланиш ҳақида алоҳида маълумотнома тайёрланганлигини ҳисобга олиб, бу ерда батафсил сўз юритмаймиз.

Тупроқ унумдорлигини оширишнинг асосий йўлларида бири ишлов беришни тартибга тушириш, уни минималлаштиришдир. Юқорида таъкидланганидек, бизнинг тупроқларимиз структураси кам. Доимий ишлов бунга янада камайтиради. Тупроқларнинг зичланиши ошиб боради. Олинган маълумотлар шуни кўрсатадики, тупроқ зичлиги $1,4 \text{ г/см}^3$ гача бўлгандагина ўсимлик яхши ривожланади.

ЕР МОНИТОРИНГИ

Ер мониторинги ер тўғрисидаги ўзгаришларни ўз вақтида аниқлаш, ерларга баҳо бериш, салбий жараёнларнинг олдини олиш ва оқибатларини тугатиш учун ер фондининг ҳолатини кузатиб туриш тизимидан иборат.

Давлат ер кадастрини юритишни, ердан фойдаланишни, ер тузишни, ер фондидан белгиланган мақсадда ва оқилона фойдаланиш устидан давлат назоратини амалга оширишни, ерларни муҳофаза қилишни ахборот билан таъминлаш ер мониторинги асосда амалга оширилади. (Ўзбекистон Республикаси «Ер кодекси»нинг 14-моддаси).

Ўзбекистон Республикасида ер мониторинги. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2000 йил 23 декабр 496-сонли «Ўзбекистон Республикасида ер мониторинги тўғрисидаги Низомини тасдиқлаш ҳақида»ги қарорига мувофиқ Ўзбекистон Республикаси Ер ресурслари давлат қўмитаси томонидан манфаатдор вазирликлар ва давлат қўмиталари ҳамда идоралар иштирокида ерларнинг ҳолатини, тезкор ва мунтазам кузатиш ишларини амалга оширувчи, тадқиқотлар, текширишлар ўтказувчи ёки хариталовчи барча корхона ва ташкилотлар учун мажбурий ҳисобланган ягон услуб ишлаб чиқилди ва тасдиқланди.

Ушбу қарор ва услубда қўйилган талаб ҳамда вазифаларни амалга оширишда ер мониторингига ягона умумдавлат нуқтаи назардан ёндошишни таъминлаш, ер фондининг ўзгариш динамикаси тўғрисидаги маълумотлар базасини яратиш, уни юритиш услуб ва воситаларини такомиллаштириш, ўрганиш ҳамда ўзаро узвий боғлиқ ҳолда олиб боришни ташкил қилиш мақсадида манфаатдор вазирликлар, давлат қўмиталари ва идоралар фаолиятини мувофиқлаштирувчи идоралараро Кенгаш ташкил қилинди.

Кенгаш қарорига кўра, Ўзбекистон Республикасида ер мониторингини юритишнинг ягона Дастурини ишлаб чиқиш ва амалга оширишни таъминлаш учун ўз навбатида ҳар бир манфаатдор вазирлик ва идоралар томонидан ерлардан фойдаланиш мақсадини ҳисобга олган ҳолда, ўз тизими бўйича ер мониторингини юритиш Дастурини ишлаб чиқиш ва уни умумлаштириш учун Ер ресурслари давлат қўмитасига тақдим қилиш вазифаси юклатилган.

Ер ресурслари давлат қўмитасининг тармоқ ва ташкилотлари томонидан 2001-2002 йиллар давомида қишлоқ хўжалиги мақса-дидаги ерларда тупроқ мониторинги бўйича маълум ишлар амалга оширилди. Тупроқ мониторинги эса амалдаги услуб талабига асосан уч даврга бўлиниб ажарилди, яъни:

- *тайёргарлик даври*
- *дала ишлари даври*
- *камерал (лаборатория) ишлари даври.*

қорақалпоғистон Республикаси ва Жиззах, Сирдарё ҳамда Хоразм вилоятларида қишлоқ хўжалигига мақсадларига мўлжалланган ерларда тупроқ мониторингининг тайёргарлик даври якунига етказилди.

Тайёргарлик даври мажмуаси қуйидагилардан иборат. Олдинги йиллардаги тадқиқот материаллари-тупроқлар инвентаризацияси, тупроқ - мелиоратив, тупроқ эрозиясининг картографик, аналитик, график ҳужжатлари ва бошқа тадқиқотлар натижалари, ҳамда тушинтириш матнлари, ҳисоботлар, баёнлар, туп-роқ материалларини умумлаштириш, таҳлил қилиш ва шу асосда доминант тупроқлар (типик, энг кенг тарқалган) турларини танлаш ишлари амалга оширилди.

Доминант тупроқларда таянч участкаларини танлашда қорақалпоғистон Республикаси ва Жиззах, Сирдарё, Хоразм вилоятларининг 1: 10000 ва 1: 25000 масштаблардаги тупроқ хариталари ва уларнинг экспликацияларидан фойдаланилди.

Таянч участкалари табиий ва қишлоқ хўжалиги ландшафтига типик бўлган тупроқ турини ифодалаш керак, уни танлаш ушбу ҳудуднинг тупроқ-иқлим ва геоморфологик районлаштирилишини ҳисобга олиб умумлаштирилганда қорақалпоғистон Республикасининг суғориладиган зонасида 9 та, Жиззах вилоятида 9 та, Сирдарё вилоятида 7 та ҳамда Хоразм вилоятида 7 та-тупроқ доминант турларини белгилаш имконини берди. Бу тупроқ доминант турлари таянч участкаларининг дастлабки жойлашиш ўринларини ва уларда эса экологик стационар ва ярим стационар экологик майдончаларнинг жойлашиш ўринлари аниқланди.

қорақалпоғистон Респубилкасида суғориладиган зонадан ташқари 4 та алоҳида йирик минтақа, бир-биридан литологик-геоорфологик тузилиши, ҳамда тупроқ қопламаси билан фарқ қиладиган минтақалар ажратилади. Булар Устюрт, Амударё дельтасининг қуриб бораётган қисми, Оролнинг қуриб бораётган туби ва қизилқум Ақчадарё шимолий дельтасидир. Бу минтақалардаги яйлов сифатида фойдаланаётган ерларда (қисман қуриб қолган) ҳар хил режимдаги тупроқлардаги ҳозирги жараёнлар динамикасига қараб, мониторинг кузатишлари олиб бориш мақсадга мувофиқдир.

Ҳар бир минтақада мавжуд тупроқлар материалларини умумлаштириш билан тупроқ иқлимий районлаштирилишини ва геоморфологик тузилишини ҳисобга олиб доминант тупроқ турларини ифодалайдиган учтадан таянч участкалар олиш белгиланади. Белгиланган доминант тупроқ турларидаги таянч участкалар ўрни хариталарга туширилади.

Бундан ташқари, Наманган, Фарғона ва Навоий вилоятларида қишлоқ хўжалиги мақсадларига мўлжалланган ерларда тупроқ мониторингини олиб бориш учун доминант тупроқлар турлари бўйича таянч участкаларини белгилаш ишлари давом этмоқда.

2003 йилдан бошлаб, Сирдарё вилоятида дала-тадқиқот ишларини амалга ошириш кўзда тутилган. Ер мониторинги бўйича навбатдаги ишлар амалдаги Дастур асосида кенг миқёсда олиб борилади.

Тупроқ мелиоратив мониторинг ва унинг вазифалари

Тупроқ мелиоратив ҳолатини яхшилаш, оқилона фойдаланиш ва уни муҳофаза қилиш ишлари тупроқ ҳолатлари, унинг инсон фаолияти таъсирида ўзгаришлари тўғрисидаги барча маълумотларни тақозо этади.

Ер қобиғи, гидросфера, атмосфера ва қуруқликда ҳаёт кечирувчи организмлар ўртасида моддалар алмашувида содир бўлади-ган жадал жараёнларда биосферанинг алоқа воситаси бўлган туп-роқнинг роли

ниҳоятда катта, у атроф муҳитни кенг доирада кузатишнинг айрилмас қисми бўлган тупроқ ҳолатларини алоҳи-да кузатиш зарурлигини белгилайди.

Мониторинг деганда ер ҳолатини баҳолаш ва башорат қи-лиш, тупроқдан оқилона фойдаланиш ва муҳофаза қилиш мақса-дида бўлаётган ўзгаришларнинг узок муддатли кузатишлари тушинилади.

Тупроқ қопламлари, шу жумладан тупроқ-мелиоратив ҳолатини кузатиш хизматларини ташкил этиш зарурияти йилдан-йилга муҳим ва ўткир муаммо бўлиб қолмоқда, чунки инсоннинг тупроққа кўрсатаётган таъсири суръатлари доимо ошиб бормоқда.

Ҳозирги даврда ерларнинг мелиоратив ҳолатини кузатишнинг муҳим вазифалари қуйидагилардан иборат:

-Худудлардаги шўрланган тупроқларни аниқлаш ва баҳолаш, назорат қилиш, тупроқларнинг туз режимлари ўзгаришини назорат қилиш.

- Иккиламчи шўрланишга учраган тупроқларни башорат қилиш ва баҳолаш, назорат қилиш.

- Сув, шамол ва ирригацион эрозияга учраган ерларни ўз вақтида аниқлаш ва ҳисобга олиш.

- Эрозия ривожланиши натижасида тупроқнинг ўртача йиллик йўқолишини баҳолаш.

- Гипсли тупроқларни аниқлаш ва баҳолаш, улардан фойдаланишни кузатиш.

- Тошлоқ тупроқларни аниқлаш, баҳолаш, мелиорациялашни кузатиш.

- қумли ва қумлоқ тупроқларни аниқлаш, ҳолатини баҳолаш ва назорат қилиш.

- Тупроқ дегумификацияси ва гумус ҳолатини тиклаш, сақлаш ва ошириш жараёнларини баҳолаш ва назорат қилиш.

- Ўсимликларнинг асосий озика элементлари баланси танқис регионларни аниқлаш ва бу элементларнинг миқдорини назорат қилиш.

- Тупроқда кислотали ва ишқорий муҳитнинг ўзгаришини назорат қилиш.

- Ўта зичланган тупроқларни аниқлаш ва баҳолаш, назорат қилиш.

- Тупроқлар ҳайдалма остидаги зич қатлам ҳамда тупроқ қатқалоғи пайдо бўлишини башорат қилиш, аниқлаш ва назорат қилиш.

- Тупроқнинг оғир металллар билан ифлосланишини назорат қилиш.

- Тупроқнинг саноат корхоналари таъсири зонасида, транспорт магистралларида оғир металллар ва радионуклеидлардан локал ифлосланишини, шунингдек агрохимикатлар, пестицидлардан ва аҳоли зич жойлашган худудларда саноат чиқиндиларидан фойдаланишни назорат қилиш.

- Тупроқлар рекультивацияси ва уларнинг мелиоратив ҳолатини кузатиш.

- Тупроқдаги намлик, ҳарорат, структура ҳолати, сув-физикавий ва физик-механик хоссаларини даврий ва узоқ муддатли назорат қилиш.

- Гидроморф ва ярим гидроморф шароитларда грунт сувларининг чуқурлигини, минерализациясини ва ифлосланишини даврий ва узоқ муддатли назорат қилиш.

- Ерларни гидроқурилиш жиҳатдан лойиҳалашда, мелиора-циялашда, деҳқончиликнинг янги тизимларини жорий қилишда, ўғитлар, ўсимликларни кимёвий ҳимоя қилиш воситалари ва турли биотехнологиялар қўлланилганда тупроқда содир бўлиши мумкин бўлган ўзгаришларни аниқлаш ва назорат қилиш.

- Ҳайдаладиган яроқли унумдор тупроқларни, айниқса мелиоратив макбул, қулай ерларни саноат ва куммунал мақсадлари учун ажратишда уларнинг майдони ва тўғрилигини инспекторлик назорат қилиш.

- Ерлардан фойдаланишнинг тўғрилигини, илмий асосланган-лигини, шунингдек мелиорацияга муҳтож (шўрланган, эрозияга учраган, тошлоқ, ўта зичлашган, гумуси камайиб кетган, ифлосланган, ўта намланган, қуриб кетган ва бошқалар) туп роқларда агротехник ва агромилиоратив тадбирларнинг аниқлиги ва тўғрилигини инспекторлик назорат қилиш.

Юқорида сана кўрсатилганлар кўпроқ умумий тарзда ва у қадар тўла бўлмаган вазифалар рўйхати бўлиб, улар Республиканинг тупроқ-географик, тупроқ-иклимий ва иқтисодий районлаштириш, тупроқ кузатиш объекти, шу жумладан ерларнинг мелиоратив ҳолатини кузатишдан келиб чиқиб табақалаштирилиши мумкин.

Тупроқ мелиорацияси-қатъий илмий ёндошишга асосланган доимий иш ҳисобланиб, бу Ўзбекистоннинг қишлоқ хўжалиги-даги иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш дастурининг ва ерлардан оқилона фойдаланиш ва муҳофаза қилишнинг ҳуқуқий асосини яратишнинг муҳим қисми бўлиб, улар Ўзбекистон Республикасининг "Ер кодекси" ҳамда "Давлат ер кадастри", "Деҳқон хўжалиги тўғрисида", "Фермер хўжаликлари тўғрисида"ги ва бошқа қонунлар ва меъёрий ҳужжатларда ўз аксини топган.

Шу боис ҳозирги даврда тупроқшуносларнинг асосий вазифаларига-тупроқ қопламлари ва тупроқ-мелиоратив ҳолатларини чуқур ва ҳар томонлама батафсил ўрганиш асосида республика тупроқларини тўла текшириш ўтказиш, биосфера ва иқтисодий ривожланиш табиий ресурслари тизимларининг бир динамик тизимчаси сифатида уларнинг ҳолати ва потенциал имкониятларига баҳо бериш, шулар асосида барча ҳолатларни ҳисобга олган ҳолда ерларни муҳофаза қилиш, мелиоратив ҳолатини яхшилаш ва унумдорлигини оширишга қаратилган экологик ва

иктисодий асосланган технологияларни ишлаб чиқиш киради.

Дехқончиликда агроэкологик мониторинг

Амалда халқ хўжалигининг барча тармоқларида, шу жумладан қишлоқ хўжалигида ҳам содир бўлаётган жадал илмий-техникавий тараққиёт асримизга хос хусусиятлардан биридир. Аммо баъзи жойларда табиий экосистемаларга қйламай-нетмай, баъзида эса билимсизларча аралашувнинг салбий оқибатлари шу даражада намоён бўлдики, деярли барча жаҳон жамоатчилиги деҳқончиликни экологизациялаш зарурлигини тобора кўпроқ эътироф этмоқда. Маърифатли жамият экология қонунларини соғлом иқтисодиёт билан бирга тушуниб етиши асосидagina табиатдан фойдаланишнинг мақбул тизimini яратиши, деҳқончиликни экологизациялаштириши мумкин. Турли касбларга мансуб олимлар - агрономлар, агрометеорологлар, тупроқшунослар, агроэкологлар, ер тузувчилар, агрокимёгарлар, ўсимликшунослар, биотехнолог-ларнинг илмий ютуқларини тезроқ интеграциялаш зарур, бу эса деҳқончиликнинг экологик асосларини вужудга келтиришни яқинлаштириш имконини яратган бўлур эди. Мазкур йўналишдаги ишлар ерларга агроэкологик баҳо бериш тизими, қишлоқ хўжалик экинларини агроэкологик баҳолаш тўғрисидаги ахборотнинг мавжудлигини, деҳқончилик тизимлари, ерларнинг агроэкологик типлари лойиҳаланишини, техникавий воситаларга нисбатан агроэкологик талабларни, инсон техноген фаолиятининг агроценозларга таъсирини ва шу каби соҳаларни ўрганиб баҳолашни тақозо этади. Мана шуларнинг ҳаммаси атроф муҳит умумий мониторингининг ажралмас қисми сифатида агроэкологик мониторингни махсус ташкил этиш зарурлигини эътироф этади ва белгилаб беради. Агроэкологик мониторинг олдида турган умумий вазифалар миқдори етарли даражада каттадир. Ҳозирги босқичда деҳқончиликдаги агроэкологик мониторингнинг энг муҳим вазифалари қуйидагилардан иборат:

- агроландшафтларнинг ўзгаришларини кузатиб бориш;
- худуддаги тупроқларнинг сув баланси, сизот сувлар режими устидан назорат ўрнатиш;
- чўлга айланиш, зах босиш, ботқоққа айланиш, ерларнинг захини кочириш, шўр босиш каби жараёнларни кузатиб бориш;
- қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришида фойдаланиладиган тупроқ унумдорлигининг асосий элементларини назорат қилиш;
- қишлоқ хўжалик ўсимликлари - экинзорлар, ўтлоқлар, яйловлар, кўп йиллик экинларнинг ҳолати ва ўзгариш эҳтимолига тўлақонли баҳо бериш;
- тупроқнинг, юза ва сизот сувларнинг, ҳаво ҳавзасининг зарарланишини назорат қилиш ва унинг миқдорини аниқлаш;
- саноат чиқиндиларининг салбий таъсирига дуч келган ерлар

ҳолатини, уни оғир металллар, уй-рўзгор чиқиндилари билан зарарланиши ҳамда қишлоқ хўжалигида фойдаланиладиган ўғитлар ва кимёвий воситалар омборхоналари, гўнғхоналарнинг бевосита ён-атрофга таъсири устидан назорат ўрнатиш;

- қишлоқ хўжалик маҳсулотларининг микотоксинлар билан запарланишини кузатиш ва назорат қилиш;

- қишлоқ хўжалик экинларининг энг мақбул тарзда жойлаштирилиши устидан назорат ўрнатиш;

- алмашлаб экишнинг илмий асосда шакллантирилишини назорат қилиш;

- тупроққа ишлов беришни экологизациялаш устидан назорат ўрнатиш;

- Ўғитлардан фойдаланиш, уларни сақлаш ва ташишнинг экологик жиҳатларини назорат қилиш;

- Ўсимликларни ҳимоя қилиш тадбирларини мувофиқлаш-тириш устидан назорат ўрнатиш;

- экологик соф деҳқончилик маҳсулоти олиншини назорат қилиш;

- деҳқончиликда техника воситаларига нисбатан агроэкологик талабларни кузатиш;

- деҳқончиликнинг янги технологиялари ҳамда янги тизимлари жорий этилишини назорат қилиш ва кузатиш;

- сув ва шамол эрозияси, ирригация, шўр босиш каби зарарланишлар оқибатида тупроқнинг ўртача йиллик нобудгарчилигига баҳо бериш;

- агроландшафтлар мелиорацияси устидан назорат ўрнатиш;

- қишлоқ хўжалигидан бошқа мақсадларда фойдаланиш учун агроландшафтлардан ҳайдашга яроқли экологик қулай ерлар ажратилишининг миқдорлари ва тўғрилиги устидан инспекторлик назорати ўрнатиш.

қайд қилинганлар деҳқончиликда агроэкологик мониторинг олдида турган вазибаларнинг энг умумий ва эҳтимол, тўлиқ бўлмаган рўйхати бўлиб, улар минтақавий шарт-шароитларга тадбиқан қишлоқ хўжалик экинлари ва ерларга бериладиган агроэкологик баҳони ҳисобга олган ҳолда дифференциаллаштирилиши лозим ҳамда улар қатъиян илмий ёндошувга асослангандир.

Ер муносабатларни бошқаришнинг меъёрий-ҳуқуқий асослари. Ўзбекистон Республикасида ер муносабатларини бошқаришнинг меъёрий – ҳуқуқий негизи Ўзбекистон Республикасида расмийлаштирилган қонунчилик ҳуқуқи асосида, Ўзбекистон Республикасининг «Ер кодекси», «Давлат ер кадастри тўғрисида»ги, «қишлоқ хўжалиги кооперативи (ширкат хўжалиги) тўғрисида»ги, «Фермер хўжалиги тўғрисида»ги, «Деҳқон хўжалиги тўғрисида»ги қонунлари ва бошқа ҳуқуқий бошқарув

ҳужжатларига биноан ташкил этилади.

Ҳозирги кунда, республикада ер қонунчилиги талабларини амалга ошириш Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси-нинг «Вазирликлар, давлат қўмиталари ва идораларининг меъёрий ҳужжатларини қабул қилиш тартибини такомиллаштириш тўғрисида»ги 2000 йил 19 май 197 – сонли қарори ва бошқа меъёрий – ҳуқуқий расмий актлар асосида ер муносабатлари тартибга солиш ва ер ресурсларидан самарали фойдаланишга йўналтирилган ҳужжатлар тайёрланмоқда ва ишлаб чиқаришга жорий қилинмоқда.

Ўзбекистон Республикасида қабул қилинган қонунларни амалга ошириш ва уларни ишлаб чиқаришда юритилишини таъминлаш мақсадида давлат томонидан қуйидаги қонун ости меъёрий – ҳуқуқий расмий ҳужжат қабул қилинди:

- Ўзбекистон Республикаси ҳудудларини кадастр бўйича бўлиш ҳамда ер участкалари, бинолар ва иншоотларнинг кадастр рақамларини шакллантириш тартиби тўғрисида Низом.

Ўзбекистон Республикаси Вазирликлари, муассаса ва идоралари билан келишилган қуйидаги ҳужжатлар Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасига тасдиқлаш учун тақдим этилди:

- ер участкасини сақлаш тартиби тўғрисида Низом;
- қишлоқ хўжалигига мўлжалланган ерлардан самарали ва тежамкорлик билан фойдаланишда иқтисодий жиҳатдан рағбат-лантириш тартиби тўғрисида Низом;

Ўзбекистон Республикаси Ер ресурслари давлат қўмитаси томонидан ишлаб чиқилган ва ички иш юритиш борасида қўйидаги меъёрий – услубий ҳужжатлар ишлаб чиқилди:

- Ўзбекистон Республикаси, вилоят ва туманлар учун Давлат ер кадастри юритиш мақсадида тупроқ хариталарини тузиш бўйича Йўриқнома;

- Вилоят ва туманларда Давлат ер кадастри юритиш мақсадида ер баҳолаш хариталарини тузиш бўйича Йўриқнома;

- Ер участкалари ва улар билан чамбарчас боғлиқ бўлган бошқа кўчмас мулк объектларига кадастр рақамлари беришни расмийлаштириш ва ҳисоб – китоб қилиш тартиби тўғрисида Йўриқнома;

- Ҳудуд ички ер тузиш ишларини ташкил қилишда алмашлаб экишни юритиш тўғрисида қўлланма;

- Ўзбекистон Республикаси суғориладиган тупроқларини бонитировка қилиш бўйича Услубий қўлланма;

- Суғориладиган тупроқлар мелиоратив ҳолатини яхшилаш, эрозия жараёнларининг олдини олишга ва чигитни пуштага экишга оид тавсиялар.

Ўзбекистон Республикаси Ер ресурслари давлат қўмитаси томонидан Вазирликлар, муассаса ва идоралар билан келишилган ҳужжат: «қишлоқ хўжалигига мўлжалланган ерларнинг унумдорлигини таъминлаш тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси қону-нини Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси муҳокамасига киритиш учун тақдим қилинди.

Ҳозирги вақтда, Ўзбекистон Республикаси Ер ресурслари давлат қўмитаси ер муносабатларини тартибга солишни амалга ошириш билан боғлиқ бўлган қонунчилик талабларини ижросини таъминлаш бўйича, меъёрий – ҳуқуқий ҳужжатлар тайёрлаш ва ишлаб чиқиш ишларини бажаришда диққат – эътиборини янада кучайтирмоқда.

Кузатишлар шуни кўрсатмоқдаки, аввалги йилларга нисбатан ердан фойдаланиш анча яхшиланганлигига қарамай вилоятларда суғорилаётган ерлардан мақсадсиз фойдаланиш, режалаштирилмаган экинларни экиш каби ҳолатлар ҳамон учраб турибди. Мониторинг натижасида бир қанча камчиликлар аниқланди ҳамда аниқланган камчиликлар юзасидан вилоят, туман хўжалик раҳбарларига 38 та тақдимномалар киритилди. Ер ресурслари Давлат қўмитаси ва унинг тизимлари томонидан киритилган тақдим-номага асосан белгиланган тартибда чоралар кўрилган. Жумладан, 20 нафар мансабдор шахсларга ҳайфсан берилган, 10 нафар мансабдор шахс вазифасидан озод қилинган. 54 нафар мансабдор шахслар огоҳлантирилган. Ердан самарасиз фойдаланган 6 та фермер хўжаликларининг ижара шартномаларини бекор қилиш тўғрисида хўжалик судларида даъво аризаси киритилган.

Ер ресурслари давлат қўмитаси Ердан фойдаланишни назорат қилиш бўйича ишларини янада такомиллаштириб қўйилган вазифаларни ўз вақтида бажарилишини таъминлаш учун барча чораларни кўради.

Фермер ва деҳқон хўжаликларига ер ажратиш Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1998 йил 15 июлдаги «Ўзбекистон Республикасининг «Фермер хўжалиги тўғрисида»ги, «Деҳқон хўжалиги тўғрисида»ги қонунларини амалга ошириш муддатлари ва чоралари тўғрисида»ги 300-сонли, 2002 йил 5 январдаги «қишлоқ хўжалиги корхоналарини фермер хўжалик-ларига айлантириш чора – тадбирлари тўғрисида»ги 8 – сонли қарорларини бажариш борасида «Ўздаверлойиха» илмий лойиҳалаш институти мутахассислари томонидан 89 та ширкат хўжа-ликларининг ер майдонларини фермер хўжаликларига қайта тақсимлаш ишлари бажарилган. Ширкат хўжаликларининг ер фондларини қайта тақсимлаш лойиҳа ишлари тегишли хокимликларда тасдиқлаганидан кейин, фермер ва деҳқон хўжалик-ларини юритиш учун ер тузиши ва ажратиш ҳужжатларини тайёрлаш ишлари бажарилди. 2002 йил натижалари бўйича 5452 та фермер ва 2383 та деҳқон хўжаликларига ер

тузиш хужжатлари расмийлаштирилган.

ЯГОНА ЕР СОЛИҒИ.

Ягона ер солиғи ердан фойдаланиш самарадорлигини ошириш, қишлоқ хўжалик товар ишлаб чиқарувчилари меҳнатининг пировард натижаларидан иқтисодий манфаатдорлигини кучайтириш ва солиққа тортиш механизмини соддалаштириш учун 1999 йилнинг 1-январидан бошлаб жорий қилинган.

Ягона ер солиғи қуйидаги барча амалдаги умумдавлат (алқадор маҳсулотлари учун акциз солиғидан ташқари) ва маҳаллий солиқлар ҳамда йиғимлар ўрнига киритилган:

Даромад (фойда солиғи, қўшилган қиймат солиғи, акциз солиғи, экология солиғи, сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солиқ, ер остидан фойдаланганлик учун солиқ, мулк солиғи, ер солиғи, инфратузилмаган ривожлантириш солиғи, бошқа маҳаллий солиқлар ва йиғимлар.

Ягона ер солиғининг тўловчиси ҳисобланган қишлоқ хўжалик товар ишлаб чиқарувчилар учун божхона божи, давлат божи, лицензия йиғимлари, бюджетдан ташқари фондларга ажратмалар, ҳамда алкагол маҳсулотлар учун акциз солиғи тулашнинг амалдаги тартиби сақланиб қолади.

қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришини юритишга эгалик қилиш ва фойдаланиш учун берилган ёки ижарага олинган ер майдонлари солиқ объекти бўлиб ҳисобланади.

қишлоқ хўжалик кооперативлари (ширкатлар), фермер хўжаликлари ва агрофирмалар ягона ер солиғининг тўловчилардир.

Агар фермер хўжалиги қишлоқ хўжалик маҳсулотларини ишлаб чиқариш ва қайта ишлаш билан бир қаторда шу фаолият турлари билан шуғулланса, улар алоҳида ҳисоб юритишлари ва бошқа фаолият турлари буйича қонунчиликда белгиланган солиқларни тўлашлари лозим.

Ўрмон, балиқ ва овчилик хўжаликлари, илмий-текшириш ташкилотлари ва илмий муассасаларнинг тажриба, экспериментал ва ўқув-тажриба хўжаликлари, ҳуқуқий шахс мақомига эга бўлган ёрдамчи қишлоқ хўжалиги ҳамда деҳқон хўжаликлари ягона ер солиғи тўламайди.

Ягона ер солиғи Ўзбекистон Республикасининг Президенти 1998 йилнинг 10 октябрида қабул қилган "қишлоқ хўжалик товар ишлаб чиқарувчилари учун ягона ер солиғини жорий этиш туғрисида" ги Фармонга ҳамда Вазирлар Маҳкамасининг 1998 йил 26 декабридаги 539-сонли қарорига асосан жорий қилинган. Ягона ишлаб чиқарувчиларнинг шу солиқ буйича давлат бюджет билан ҳисоблаштириш механизми Ўзбекистон Республикасининг Адлия Вазирлиги 2002 йилнинг 5 мартида 1102-тартиб рақами билан рўйхатга олинган "қишлоқ хўжалик товар

ишлаб чиқарувчилари томонидан ягона ер солиғини ҳисоблаш ва тўлаш тартиби тўғрисидаги йўриқнома" да белгиланган. Ягона ер солиғи солиққа тортиладиган ер майдони, база ставкалари ва тузатиш коэффициентларига асосан солиқ тўловчилар томонидан мустақил равишда ҳисобланади.

Жамоат бинолари ва хонадонлари, сув ҳавзалари, каналлар, коллектор ва йўллар билан банд бўлган ерлар ҳамда қишлоқ хўжалигида фойдаланилмайдиган бошқа ерлар буйича тегишли туман ва шаҳарларнинг суғориладиган ерларнинг биринчи синфи учун белгиланган ставкалар база ставкаси қабул қилинган.

Ягона ер солиғини ҳисоблаш ва тўлаш тартиби.

Ягона ер солиғи солиқни тўловчилар томонидан ер майдони, солиқнинг базис ставкаси ва тузатиш коэффициентларига асосан ҳисоблаб чиқарилади.

Ягона ер солиғининг суммаси ҳар бир ер тури бўйича қуйидаги формула асосан аниқланади.

$$H_k S_{3y} \times C_{6x} K_m,$$

бу ерда: H- ягона ер солиғининг суммаси, сўм ҳисобида; S_{3y}- ер майдони, гектар ҳисобида; C₆- 1 га учун солиқнинг база ставкаси; K_m -тузатиш коэффициенти.

Солиққа тортиш мақсадида ерлар суғориладиган ерлар, лалмикор ерлар, ўтлоқ ва яйловлар, жамоат бинолари ва хонадонлар билан банд бўлган ерлар, сув ҳавзалари, каналлар, коллектор ва йўллар билан банд бўлган ерлар ҳамда қишлоқ хўжалигида фойдаланилмайдиган бошқа ерларга бўлинади. Ҳар бир ер гуруҳи бўйича тегишли база ставкалари ва тузатиш коэффициентлари қўлланилади.

Суғориладиган ерлар бўйича балли "0" дан 10 гача бўлган биринчи синфга кирадиган ерларнинг 1 гектари учун абсолют суммада белгиланган солиқ ставкаси база ставкасига қабул қилинган. База ставкалари туман ва шаҳарлар бўйича белгиланган. Ер майдонларининг қаерда жойлашганлигига, сифати (балл-бонитети) ва сув билан таъминланганлигига қараб база ставкалари тегишли тузатиш коэффициентларига асосан ўзгартирилади.

Лалмикор ерлар ҳамда ўтлоқ ва яйловлар учун қорақолпо-ғистон Республикаси ва вилоятлар бўйича белгиланган база ставкалари қўлланилади.

Балл бонитети- бу тупроқ сифати ва табиий унумдорлигининг баҳоси бўлиб, ер участкасининг жойлашган жойи, сув билан таъминланганлиги, бориладиган йўлларнинг мавжудлиги ва қулайлиги ва ҳақозоларга ҳам боғлиқ

**кишлоқ хўжалик ерлари учун ягона ер солиғининг базавий
ставкалари 2004 йилга (1 га-сўм)**

Минтақалар	Сугориладиган ерлар (1 синф)	Лалмикор ерлар (текислик минтақаси)	Ўтлоқ ва яйловлар ("чўл минтақаси")
қорақолпоғистон Республикаси	891,2	-	25,3
Андижон вилояти	1352,4	162,5	34,1
Бухоро вилояти	1172,3	-	34,1
Жиззах вилояти	1020,8	153,6	31,6
Навобй вилояти	950,4	153,6	34,1
Наманган вилояти	1694,0	-	34,1
Самарқанд вилояти	1417,7	153,6	31,6
Сирдарё вилояти	815,2	153,6	31,6
Сурхондарё вилояти	15,20,6	204,6	22,8
Тошкент вилояти	1422,6	162,5	31,6
Фарғона вилояти	1256,6	-	31,6
Хоразм вилояти	1083,5	-	25,3
қашқадарё вилояти	987,8	169,7	40,6
Тошкент шаҳри	3495,6		

Ягона ер солиғининг тузатиш коэффициентлари

Кўрсаткичлар	Коэффициентлар
Сугориладиган ерлар	
Бонитет бали	(база ставка)
0-10	
11-20	1,50
21-30	2,25
31-40	3,29
41-50	4,67
51-60	6,54
61-70	9,00
71-80	11,68
81-90	14,55
91-100	17,5
Баҳоланмаган ерлар	4,67
Лалмикор ерлар	
Текислик минтақаси	(база ставка)
Адир минтақаси	1,19
Тоғ олди ва тоғ минтақаси	1,67
Ўтлоқлар ва яйловлар	
"Чўл" минтақаси	(базавий ставка)
"Адир" минтақаси	1,51
"Тоғ" минтақаси	2,05
Жамоат бинолари ва хонадонлари билан банд бўлган ерлар	
Сугориладиган ерлар (1 синф)-база ставка	20,44
Сув ҳавзалари, каналлар, коллекторлар ва йўллар билан банд бўлган ерлар	
Сугориладиган ерлар (1 синф)- база ставка	1,04
кишлоқ хўжалигида фойдаланмайдиган бошқаерлар	
Сугориладиган ерлар (1 синф)-база ставка	0,004

кишлоқ хўжалиги учун белгиланган ерларнинг майдони ер тузиш

хизмати томонидан олиб бориладиган ерларни ҳисобга олиш ва ерлар инвентаризациясининг маълумотлари билан қишлоқ хўжалик экинлари ва ер майдонларини ўлчаш маълумотлари қамда махсус лойиҳалаш ва қидирув ташкилотлари олиб борган текшириш маълумотлари билан тасдиқланиши керак.

Ҳисобланган ягона ер солиғи суммасининг миқдори қишлоқ хўжалик товар ишлаб чиқарувчилари молия-хўжалик фаолиятига боғлиқ булмасдан, ер аро участкаси жойлашган туман бюджетига ўтказилади.

қишлоқ хўжалик товар ишлаб чиқарувчиларига йил давомида ажратилган ер участкалари учун солиқ ер участкаси ажратилган ойдан кейинги ойдан бошлаб тўланади.

Ер участкаси олиб қўйилганида (камайтирилганида) сотиб олинганида, сотиладиган солиқ ундириш ер участкасини олиб қўйиш (камайтириш) сотиб олиш амалга оширилган ойдан бошлаб тухтатилади (қисқартирилади).

Ягона ер солиғи тўловчиларига имтиёз белгиланганида, улар ушбу ҳуқуқ вужудга келган ойдан бошлаб солиқ тўламайди.

Имтиёз ҳуқуқи тўхтатилган ҳолларда ушбу ҳуқуқ тўхтатилган ойдан кейинги ойдан бошлаб солиқ тўланиши керак.

Балиқ етиштирувчи хўжаликлар ҳам ягона солиқлари тўлашлари мумкин.

Балиқ етиштирувчи хўжалик- бу сунъий сув ҳавзалари-ҳовузлари балиқ кунпайтириш, ўстириш ва овлаш билан шуғулланадиган корхона. Улар томонидан солиқ қўйидаги ерлар учун тўланади.

- **сунъий балиқ етиштирадиган ҳовузлар билан банд ерлар:** бунда суғориладиган ерлар учун белгиланган тузатиш коэффициентлари қўлланилади, агар сифати, аниқланмаган бўлса, баҳо-ланмаган ерлар учун белгиланган коэффициентлар қўлланилади:

- **дамбалар ва авраглар билан банд ерлар:** бунда қишлоқ хўжа-лигида фойдаланилмайдиган ерлар учун белгиланган тузатиш коэффициентлари қўлланилади:

- **каналлар, коллекторлар, йўлларда бошқа сув хўжалигига мўлжалланган ерлар:** бу ҳолда сув ҳавзалари, каналлар, коллекторлар ва йўллар учун белгиланган тузатиш коэффициенти қўлланилади.

Ягона ер солиғи тўлашга фақат база ставкаси тасдиқланган қишлоқ хўжалик ерларига эга бўлган қишлоқ хўжалик товар ишлаб чиқарувчиларини (балиқ хўжаликлар ҳам ўтишлари мумкин).

Ҳуқумат қарори билан қишлоқ хўжалик корхонаси мақоми берилган корхоналар мавжуд. (масалан, Машина Трактор Парки (МТП)). Бундай корхоналар ягона ер солиғи тўлашга ўтмаган қишлоқ хўжалик корхоналари сифатида барча солиқлар ва мажбурий тўловларни

тўлайдилар. Аммо бундай корхоналар ягона ер солиғи тўлашга ўтишлари мумкин эмас.

Ягона ер солиғи бўйича имтиёзлар.

Солиққа тортилмайдиган ер участкаларига қуйидагилар қиради:

- қишлоқ аҳолиси яшайдиган жойлардаги умумфойдаланишдаги ерлар;
- ихота дарахтзорлари эгаллаган ерлар;
- спорт иншоотлари, стадионлар, спорт майдончалари, бассейнлар, спортнинг техник турлари объектлари ва бошқа физкультура соғломлаштириш мажмуалари, оналар ва болаларнинг дам олиш ва соғломлаштириш жойлари, санатория ва курорт муассасалари ва дам олиш уйлари, ўқув-машқ базалари;
- янги ўзлаштирилаётган ва мелиоратив ҳолатини яхшилаш жараёнида бўлган лойиҳада кўрсатилган муддатга, лекин иш бошлангандагина бошлаб 5 йилдан ошмаган ерлар;
- таълим, маданият ва соғлиқни сақлаш объектлари билан банд ерлар;
- тут қўчатлари ўтказилган ер майдонлари 3 йил муддатга, қатор ораларига қишлоқ хўжалик экинлари экилишидан қатъий назар;
- Ўзбекистон Республикаси солиқ қончилигига мувофиқ солиққа тортилмайдиган бошқа ерлар;

Ягона ер солиғи тўлашдан қуйидагилар озод қилинади:

- янгидан ташкил этилган қишлоқ хўжалик товар ишлаб чиқарувчилари, жумладан фермер хўжаликлари, давлат рўйхатидан ўтказилган пайтдан бошлаб 2 йил муддатга;
- даромад (фойда) ва ер солиғи тўлашдан озод этилган бошқа қишлоқ хўжалик товар ишлаб чиқарувчилари.

қишлоқ хўжалик товар ишлаб чиқарувчилар солиқни ҳисоблаш варақасини солиқ инспекциясига жорий йилнинг 1-февралигача тақдим қилишлари керак. Солиқ йилда уч марта, яъни йиллик солиқнинг 20% идан кам бўлмаган қисми 1 июлгача, 30% дан кам бўлмаган қисми 1 сентябргача ва қолган қисми 1 декабргача тўланиши лозим.

Мисол: "Сардорбек" фермер хўжалиги Тошкент вилояти Оққўрғон туманидаги суғориладиган ер зонасида жойлашган. Ер майдони 40 га бўлиб, балл-бонитети 61-70 баллга тенг, тузатиш коэффициенти-9,00, 1 га учун база ставкаси 1425,60 сўм.

Ягона ер солиғи суммаси қ 40Ў1425,60 Ў9,00қ513216 сўм.

Шундан 1 июлгача 20% - 102643 сўм

1 сентябргача 30% - 153965 сўм

1 декабргача 50% - 156608 сўм

Йил давомида қишлоқ хўжалик ерларининг таркиби ва майдони ўзгарганида, ҳисобот йилининг 1 декабригача давлат солиқ инспекциясига ягона ер солиғининг янги ҳисоб-китоби топширилиб, солиқнинг қолган қисми шу ҳисоб-китобга мувофиқ тўланади.

Ягона ер солиғининг ҳисобланган суммаси давр харажатларига олиб борилади. Бюджет билан олиб бориладиган ҳисоб-китоб 6410- "Бюджетга тўловлар бўйича қарздорлик (турлари бўйича)" ҳисоб счётининг "Ягона ер

солиғи" аналитик счётида олиб борилади. Ҳисобланган солиқнинг суммаси шу счётнинг кредитидан 9439-"Бошқа операциялар харажатлар" счётининг дебетига олиб борилади.

Ягона ер солиғининг тўловчилари Ўзбекистон Республикасининг амалдаги қонунларига мувофиқ солиқнинг тўғри ҳисобланиши ва ўз вақтида тўланиши учун жавобгардирлар.

СОЛИҚНИ ҲИСОБЛАБ ЧИҚАРИШ ВА ТЎЛАШ ТАРТИБИ

Ягона ер солиғини тўловчилар мустақил равишда, ер мулклари, базавий ставкалар ва тузатиш коэффициентларидан келиб чиқиб ҳисоблаб чиқарадилар.

қишлоқ хўжалиги ерлари учун ягона ер солиғининг базавий ставкалари сифатида қабул қилинган:

суғориладиган ерлар бўйича- 1 класс ерлари (бонитет балли 10 гача);

лалмикор ерлар бўйича- текислик зонаси ерлари;

пичанзорлар ва ўтлоқлар бўйича- "Чўл" минтақаси ерлари.

Ерларнинг қаерда жойлашгани ва сифати (балл-бонитетга) боғлиқ равишда базавий ставкалар тегишли тузатиш коэффициентларига кўпайтирилади.

Масалан: Оқ-олтин тумани бўйича 1 гектар 1-класс ерларнинг базавий ставкаси 1381,5 сўмни ташкил этади.

1 га 2-класс ерларнинг (балл бонитети 11 баллдан-20 баллгача) солиқ ставкаси 1381,5 сўм 0,50 (тузатиш коэффициенти) га кўпайтирган ҳолда 2072,3 сўмлигини аниқлаймиз.

1 га 3-класс ерларнинг (21-30 балл) солиқ ставкаси 1381,5 сўм 0,25к3108,4 сўм,

1 га 4-класс ерларнинг (31-40 балл) солиқ ставкаси 1381,5 сўм х3,29к4545,1 сўм,

1 га 5-класс ерларнинг (41-50 балл) солиқ ставкаси 1381,5 сўм 0,4,67к6451,6 сум,

1 га 6-класс ерларнинг (51-60 балл) солиқ ставкаси 1381,5 сўм 0,6,54к9035,0 сум,

1 га 7-класс ерларнинг (61-70 балл) солиқ ставкаси 1381,5 сўм 0,9,00к12433,5 сум,

1 га 8-класс ерларнинг (71-80 балл) солиқ ставкаси 1381,5 сўм 0 11,68 к 16135,9 сум,

Бундан кўриниб турибдики, ернинг унумдорлиги, яъни балл бонитети қанчалик юқори бўлса, солиқ ставкаси ҳам шунга яраша ошиб боради.

Ернинг ҳар бир турига (суғориладиган ерлар, лалмикор ерлар, пичанзорлар, ўтлоқлар ва ҳоказо) тегишли базавий ставкалар ва тузатиш коэффициентлари қўлланади, улар тўловчиларга Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ва Давлат солиқ қўмитаси томонидан белгиланган

тартибда етказилади.

Суғориладиган қишлоқ хўжалиги ерлари бўйича базавий ставкалар учун тегишли туман ва шаҳар бўйича тасдиқланган ставкалар қабул қилинади.

Лалмикор ерлар, шунингдек пичанзор ва ўтлоқлар бўйича базавий ставкалар учун қорақалпоғистон Республикаси ва вилоятлар бўйича тасдиқланган ставкалар қабул қилинади.

Жамоат бинолари, сув хавзалари, каналлар, коллекторлар ва йўллар, шунингдек қишлоқ хўжалигида фойдаланилмайдиган бошқа ерлар банд этган ерлар бўйича базавий ставкалар учун тегишли туманлар ва шаҳарларнинг суғориладиган ерлари учун тасдиқланган ставкалар қабул қилинади.

Ягона ер солиғининг ҳисоблаб чиқарилган суммаси ер участкаси жойлашган ердаги маҳаллий бюджетга тўланади.

Йил давомида қишлоқ хўжалиги товар ишлаб чиқарувчи-ларига ажратилган ер участкалари учун солиқ ер участкаси ажратилган ойдан кейинги ойдан бошлаб тўланади.

Ер участкаси олиб қўйилган (камайтирилган), сотиб олинган, сотилган тақдирда солиқ олиш ер участкаси олиб қўйилган (камайтирилган), сотиб олинган, сотилган ойдан бошлаб тўхтатилади (қисқартирилади).

қишлоқ хўжалиги товар ишлаб чиқарувчиларига ер солиғи бўйича имтиёзлар белгиланганда улар солиқни ушбу ҳуқуқ пайдо бўлган ойдан бошлаб тўлашни тўхтатадилар. Ер солиғи бўйича имтиёзларга ҳуқуқлар бекор қилинган тақдирда улар ер солиғини ушбу ҳуқуқ бекор қилинган ойдан кейинги ойдан бошлаб тўлашни бошлайдилар.

қишлоқ хўжалиги товар ишлаб чиқарувчилари ягона ер солиғи суммасини мазкур Йўриқнома иловасига биноан шакл бўйича ҳисоблаб чиқарадилар ва давлат солиқ органларига ҳисоб-китобни жорий йилнинг 1 февралигача тақдим этадилар. Фермер хўжаликлари ҳисоблаб чиқарилган ягона ер солиғи умумий суммасининг 97,5% ини махсус транзит ҳисобварағига, 2,5 % ини Деҳқон ва фермер хўжаликларини қўллаб-қувватлаш жамғарма-сига тўлайдилар. Ягона ер солиғи бўйича ҳисоб-китобларда махсус транзит ҳисоб варағига тўланадиган ягона ер солиғи сўммаси ҳамда Деҳқон ва фермер хўжаликларини қўллаб-қувватлаш жамғармасига тўланадиган ягона ер солиғи суммаси алоҳида устун билан акс эттирилади.

Бухгалтерия ҳисобида қишлоқ хўжалиги товар ишлаб чиқарувчилари ягона ер солиғи бўйича бюджет билан ҳисоб-китобни бюджетга тўловлар бўйича қарзларни ҳисобга олиш ҳисоб варағида юритадилар.

Ҳисоблаб ёзилган солиқ сўммаси қуйидагича акс эттирилади: давр

ҳаражатларини ҳисобга олиш ҳисобварағи дебети; бюджетга тўловлар бўйича қарзларни ҳисобга олиш ҳисоб варағи кредити.

Бюджетга ўтказилган солиқ суммалари қуйидагича акс эттирилади: бюджетга тўловлар бўйича қарзларни ҳисобга олиш ҳисоб варағи дебети; пул маблағларини ҳисобга олиш ҳисоб варағи кредити.

Ягона ер солиғини тўловчилар давлат солиғи хизмати органларининг қарорлари ва улар мансабдор шахсларининг ҳаракатлари устидан давлат солиқ хизматининг юқори органлари ёки судга шикоят қилиш ҳуқуқига эгалар.

Ягона ер солиғини тўловчилар Ўзбекистон Республикасининг қонун ҳужжатларига мувофиқ жавоб берадилар.

Давлат солиқ хизмати органлари Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатларига мувофиқ солиқнинг тўғри ҳисоблаб чиқарилиши ва ўз вақтида тўланиши устидан назоратни амалга оширадилар.

Яна бундан ташқари ўтган йилнинг декабрь ойида ўтказилган иккинчи чақириқ Олий Мажлиснинг ўн учинчи сессияси белгилаб берган ҳамда Вазирлар Маҳкамасининг 2003 йил 25 декабрдаги 567-сонли қарори билан киритилган солиқ солишдаги айрим ўзгаришларни айтиб ўтиш жоиз деб ҳисоблайман.

2004 йил 1 январдан бошлаб жисмоний шахслар даромадларидан олинадиган солиқ ставкасининг иккинчи гуруҳ бўйича (энг кам иш ҳақининг 5 дан 10 бараваригача миқдорда) 22% дан 21% га ва учинчи гуруҳ бўйича (энг кам иш ҳақининг 10 бараваридан юқори миқдорда) 32% дан 30% га камайтирилди. Бу йилдан бошлаб фуқароларнинг энг кам иш ҳақининг 5 бараваригача бўлган даромадларидан 13%, 5 бараваридан 10 бараваригача бўлган даромаддан 21%, 10 бараваридан юқори бўлган қисмидан эса 30% миқдорда даромад солиғи ундирилади. Бу эса солиқ юқини енгиллаштиради ва жисмоний шахсларнинг реал даромадларини кўпайтиради.

Жорий йилда бунгача амал қилган (бюджетдан ташқари пенсия жамғармаси, меҳнатга бандлик бўлими ҳамда ижтимоий суғурта тўловларига) ялпи ставкада (37,2%) ижтимоий суғуртага мажбурий бадаллар тўланиши ўрнига меҳнатга ҳақ тўлаш фондидан 33% миқдорда ягона ижтимоий солиқ тўлови жорий этилди. Бу эса меҳнатга ҳақ тўлаш фондининг, бинобарин, ходимларга тўланадиган ҳақларнинг ҳам кўпайишини рағбатлантиради. Масалан, ўтган йилдаги тартиб бўйича корхона ўзининг ишчисига 1000 сўм иш ҳақи ҳисоблаган бўлса, 35%-350 сўм пенсия жамғармасига, 1,5%-15 сўм бандлик бўлимига, 0,7%-7 сўм ижтимоий суғурта тўловига, жаъми бўлиб ижтимоий суғуртага (37,2%) 372 сўм тўланар эди. Бу йилдан бошлаб ягона ижтимоий солиқ тўловининг жорий этилиши натижасида 372 сўмнинг ўрнига 330 сўм тўланади, яъни ўтган йилга нисбатан ҳар 1000 сўм ҳисобланган иш ҳақига нисбатан

пенсия фондига 42 сўм кам тўланади. Демак, шу пайтгача амал қилиб келган 3 та тўлов ўрнига фақатгина 1 та тўлов тўланади, яъни тўловлар сони ҳам камайди, ҳам бундан ташқари тўлов ставкаси 37,2% дан 33% га анча пасайди. Бу ҳам солиқ юкини енгиллаштириш борасида қўйилган қадамлардан биридир.

Энди яна бевосита, қишлоқ хўжалиги товар маҳсулоти етказиб берувчилардан ундириладиган ягона ер солиғига қайтсак, бу йилда ўтган йилга қараганда инфляция даражасидан келиб чиқиб ягона ер солиғининг базавий ставкалари ўртача 1,5 бараварга кўпайди. Масалан, Боёвут туманида жойлашган қишлоқ хўжалиги-гида фойдаланиладиган 10 гектар ер майдонининг балл бонитети 51 баллни ташкил қилган бўлса, тузатувчи коэффициент 6,54 қўлланилади.

Ўтган йил базавий ставка 970,7 сўми ташкил қилган, шу ставкада 2003 йил учун 63483,8 сўм ягона ер солиғини тўлаган бўлса, жорий йил учун базавий ставка 1456,1 сўм белгиланганлиги сабабли 2004 йилга 95228,94 сўм ягона ер солиғини тўлайди.

ЕРЛАРНИНГ СИФАТИНИ АНИКЛАШ БЎЙИЧА АМАЛИЙ МАСАЛАЛАР

Ер кадастрининг таркибий қисми бўлган тупроқ бонитировкаси бўйича тузатиш коэффициентларини ишлаб чиқишда чиринди ва озика элементларининг заҳирасини ҳисоблаш катта аҳамиятга эга.

Ялли чиринди, фосфор ва калийнинг заҳираси қуйидаги формула бўйича ҳисобланади

$$H_k \frac{a \cdot 10\,000 \text{ В} \cdot P}{100};$$

бу ерда Н- гумуснинг заҳираси т/га; а- генетик қатламнинг қалинлиги метрда; В- ушбу қатламнинг ҳажм оғирлиги; Р- гумуснинг фоиздаги миқдори.

1-масала. қуйидаги маълумотлар асосида суғориладиган типик бўз тупроқлар учун (0- 50 см ва 0- 100 см қалинликдаги) гумус заҳирасини ҳисобланг.

қатламлар, см	Чиринди миқдори, %	Ҳажм оғирлиги, г/см ³	
0- 30	1,14	1,27	
30- 55	0,83	1,37	
55- 79	0,51	1,34	
79- 127	0,42	1,32	

$$\text{Ечиш: } 0-50 \text{ см учун: } N_{1к} \frac{0,30 \times 10000 \times 1,14 \times 1,27}{100} = 43,4 \text{ т/га}$$

$$N_{1к} \frac{0,20 \times 10000 \times 0,83 \times 1,37}{100} = 22,7 \text{ т/га}$$

Нк 43,4к22,7 к 66,1 т/га

2- масала. Берилган маълумотлар асосида оч тусли бўз тупроқлар минтақасида жойлашган суғориладиган ўтлоқи тупроқлар учун чириндининг захирасини 0- 50 см ва 0- 100 см қатламлар учун ҳисобланг.

қатлам лар	Чиринди микдори, %	Ҳажм, оғирлиги, г/см ³	қатлам лар см	Чиринди микдори %	Ҳажм оғирлиги г/см ³
0- 37	1,40	1,32	0- 33	0,73	1,37
37- 56	0,59	1,41	33- 45	0,43	1,51
56- 80	0,47	1,34	55- 65	0,35	1,38
80- 110	0,31	1,36	90- 125	0,22	1,37
0- 36	1,31	1,37	0- 30	1,33	1,33
36- 54	0,49	1,45	30- 47	1,01	1,40
54- 80	0,42	1,38	47- 56	0,31	1,37
80- 103	0,24	1,39	56- 93	0,28	1,35
			93- 120	0,24	1,38
			120- 140	0,23	1,36

Харакатчан шаклдаги озика моддаларининг захираси қуйидаги-ча ҳисобланади.

$$N \text{ қ а } \cdot 10 \cdot \text{В} \cdot \text{М}$$

Н- азот, фосфор ёки калийнинг захираси кгҒга;

а-генетик қатламнинг қалинлиги, сантиметрда;

В- ушбу қатламнинг ҳажм оғирлиги, гҒсм³;

М- азот, фосфор ёки калийнинг микдори мгҒкг.

3- масала. Берилган маълумотлар асосида жигарранг тупроқлар учун харакатчан фосфор ва калий захирасини ҳисобланг (0- 50 см учун)

қатламлар, см	Харакатчан фосфор мгҒкг	Харакатчан калий мгҒкг	Ҳажм оғирлиги мҒсм ³
0- 3	52	380	1,28
3- 10	38	350	1,29
10- 28	19	220	1,36
28- 62	15	210	1,32

62- 112	8	180	1,33
---------	---	-----	------

Ечиш: Ҳаракатчан фосфор учун:

N_1 қ $0,03 \cdot 10 \cdot 1,28 \cdot 52$ қ $19,97$ кг/га

N_2 қ $0,07 \cdot 10 \cdot 1,29 \cdot 38$ қ $34,314$

$N_{3к}$ $0,18 \cdot 18 \cdot 1,36 \cdot 19$ қ $46,5$ кг/га

N_4 қ $0,12 \cdot 1,0 \cdot 1,32 \cdot 15$ қ $23,8$ кг/га

N_k $19,97$ қ $34,3$ қ $46,5$ қ $23,8$ қ $124,57$ қ/ га

4- масала. қуйидаги маълумотлардан фойдаланиб, янгидан суғориладиган оч тусли бўз тупроқлар учун ҳаракатчан фосфор ва калийнинг 0- 50 см қатлам учун захирасини ҳисобланг.

қатламлар, см	Ҳаракатчан фосфор мг/кг	Ҳаракатчан калий мг/кг	Ҳажм оғирлиги м/см ³
0- 25	24,1	250	1,40
25- 45	14,4	240	1,41
45- 65	10,1	220,6	1,44
80- 120	8,2	220,3	1,47

5- масала. Берилган маълумотлар асосида суғориладиган бўз- ўтлоқи тупроқлар учун фосфор ва калийнинг захирасини (0- 50 см учун) ҳисобланг.

қатламлар, см	Ҳаракатчан фосфор мг/кг	Ҳаракатчан калий мг/кг	Ҳажм оғирлиги м/см ³
0- 28	29,9	280	1,26
28- 50	21,5	260	1,41
50- 70	16,8	252	1,38
0- 35	25,0	190,0	1,28
35- 45	10,2	100,0	1,42
45- 60	23,1	60,0	1,37
0- 30	12,4	100,0	1,29
30- 48	8,0	60,0	1,41
48- 75	9,0	50,0	1,39

Кoeffициентлар танлаш энг нозик, муҳим иш ҳисобланади. Бу ишда энг авалло экилган кишлоқ хўжалик ўсимлиги ҳосили билан тупроқни аниқ хусусиятини танлаш керак. Токи бу хусусият билан ҳосил ўртасида ўзаро яхши корреляция бўлсин.

Қўп йиллик тажрибалар ва корреляцион ҳисоб- китоблар натижаларига қўра суғориладиган минтақада тупроқни бонитировкалаш мақсадида ўтказилган ишларда унинг, яъни тупроқни қуйидаги хоссалари танланмоғи мақсадга мувофиқ деб топилган.

1. Бўз тупроқлар минтақасида, яъни тоғолди ва адирларда тарқалган тупроқларда эрозияланганлик даражаси, яъни ювилганлик даражаси ва ювилма учун белгиланган коэффицентлар танланади.

Оч тусли бўз тупроқларда буларга яна шўрланганликни ифодалайдиган коэффициентлар қўшилади.

2. Бўз тупроқлар минтақасидаги ўтлоқи тупроқлар учун эса гумус миқдори, гумус қатлами қалинлиги, тошли қатламни жойлашган ўрнини эътиборга олувчи коэффициентлар танланади.

Агар тошли қатлами 70 см дан юзада жойлашган бўлса, фақат шу кўрсаткич учун ишланган коэффициентлардан фойдаланилади.

Агар майда заррачали қатлам қалинлиги 70 см дан ошса, у ҳолда гумус қатлами қалинлиги эътиборга олинади.

3. Чўл минтақасининг автоморф тупроқларини бонитировкалашда гумус миқдори ва гумус қатлами қалинлиги эътиборга олинади.

4. Чўл минтақасининг гидроморф тупроқларини баҳолашда гумус миқдори, шўрланганлик даражаси, глейли қатлам ўрни ва гумус қатлами қалинликлари учун коэффициентлар қабул қилинади.

Келтирилган коэффициентлар ва уларни танлаш энг зарурий шарт бўлиб, бизнинг регионларни характерлайдиган гуруҳлар ҳисобланади.

Шулар билан бир қаторда аниқ тупроқ- иқлимий шароитида ҳар бир тупроқ минтақасида, провинциясида, округида тупроқнинг хосса ва хусусиятларига қараб қўшимча тариқасида скелетлик, гипслик, зичлик даражалари ва бошқалар ҳам эътиборга олинади.

Тупроқ бонитировкасини асосий тамойили қўйилган бонитет баллари шу тупроқни асосий агрономик хоссаларини камраб олиб, ҳосилни 80 % дан кўп миқдорини ифодалай олиши эътиборга олинади.

Бевосита ҳосилни чамалаш учун бир баллни ҳосилга мувофиқ қийматини, яъни бир балл неча ц-га ни ифодалашини аниқлаб шу кўрсаткичга мос келадиган рақамга, яъни жойнинг балл бонитетига кўлайтирилади. Бир баллнинг ҳосилга тўғри келадиган қийматини аниқлаш учун Республика бўйича олинган ўртача максимал ҳосил миқдорини энг унумдор, яъни 100 балли тупроқ кўрсаткичига бўлинади. Бу иш жадвалда келтирилгани каби амалга оширилади.

Ҳосилни режалаштириш

Экин тури	Республика бўйича ўртача максимал ҳосил, ц-га	Бир баллга тўғри келадиган ҳосил миқдори, ц-га
Ўза	40	0,40
Бўғдой	60	0,60
Сули	75	0,75
2-3 йилги беда (пичан)	200	2,00
Дон учун маккажўхори	80	0,80

Бевосита ҳосил миқдорини режалаштириш эса қуйидагича бажарилади.

Мисол учун 75 балли тупроқлар учун ғўза ҳосилини ҳисоблаш қуйидаги тартибда амалга оширилади.

$$75 \cdot 0.40 \cdot 30 \text{ ц/ га}$$

Буғдой ҳосилдорлигини бундай тупроқларда $75 \cdot 0.60 \cdot 45 \text{ ц/ га}$ ни ташкил қилади. Шу тариқа бошқа қишлоқ хўжалиги экинлари учун ҳам ҳисобланади.

б- масала. Ушбу тупроқлар номи ва механик таркибига кўра асосий шкаладан тегишли балларини топинг.

а) суғориладиган оч тусли бўз тупроқлар, энгил қумоқли.

Ечиш: Бунинг учун -жадвалдан тегишли балл топилади, яъни 95 баллга эга.

б) Суғориладиган тақирли, оғир қумоқли тупроқлар.

в) Бўз тупроқлар минтақасидаги суғориладиган ўтлоқи, энгил қумоқли суғориладиган ўтлоқи, энгил қумоқли тупроқлар.

7-масала. қуйидаги берилган тупроқ айирмасининг тавсифидан тупроқ бонитет баллини ҳисобланг.

Суғориладиган оч тусли бўз тупроқлар минтақасидаги бўз-ўтлоқи тупроқлар, энгил қумоқли, ўртача шўрланган, глейли қатлам 90 см чуқурликда учрайди.

Ечиш: асосий шкаладан 90 балл билан баҳоланиб, у шўрланиш даражасига 0,60 ва глейли қатлам 0,80 коэффициентларига коррективровка қилинади. $90 \cdot 0,60 \cdot 0,80 \cdot 43,2$

8-масала. Ушбу тупроқ харитаси экспликацияси маълумотлардан тупроқларидан тупроқ бонитет балини ҳисобланг.

а) Суғориладиган сур тусли қўнғир тупроқлар, оғир қумоқли, ўртача шўрланган, шамол эрозиясига кучсиз учраган.

б) суғориладиган бўз тупроқлар, ўрта қумоқли, кучли емирилишга учраган тупроқлар.

в) суғориладиган оч тусли бўз тупроқлар минтақасидаги ўтлоқи-ботқоқ тупроқлар, оғир қумоқли, кучсиз шўрланган, глейли қатлам 72 см да учрайди.

Тупроқ айирмаларининг бонитет балларини ҳисоблангандан сўнг, фермер хўжалиги, фермерлар уюшмасининг тупроқларининг ўртача бонитет балли ҳисобланади.

Ҳисоблаш қуйидаги формула билан ҳисобланад:

$$\text{Бўртача } K = \frac{(b_1 \cdot S_1) + (b_2 \cdot S_2) + (b_3 \cdot S_3) + \dots + (b_n \cdot S_n)}{S_1 + S_2 + S_3 + \dots + S_n}$$

Бу ерда Бўртача-хўжаликнинг ўртача бонитет балли $b_1, b_1, b_1, \dots, b_n$ - тупроқ айирмаларининг бонитет балли $S_1, S_1, S_1, \dots, S_n$ -тупроқ айирмаларининг майдони, га.

9-масала. Фермер хўжалигининг умумий майдони 85 га, шундан 22 гектари 60 балли, 63 гектари эса 54 балли майдонда жойлашган. Фермер хўжалиги учун ўртача бонитет баллини ҳисобланг.

Ечиш: Бўртача қ $(60 \cdot 22) \div (54 \cdot 63) = 1320 \div 3402 = 0,388$
 $0,388 \cdot 85 = 33$

10-масала. қуйидаги хўжаликлар учун ўртача бонитет баллини ҳисобланг.

а) қуйидаги «Ўзбекистон» ширкатлар уюшмаси тупроқларининг ўртача бонитет балларини ҳисобланг.

Тупроқ айирмасини нг №	Майдони	Бонитет балли	Тупроқ айирмасини нг №	Майдони	Бонитет балли
1	19	67	10	28	51
2	175	43	11	73	46
3	51	43	12	84	50
4	25	43	13	29	48
5	112	40	14	103	45
6	22	54	15	77	48
7	17	56	16	36	43
8	48	42	17	21	38

б) «Имкон» фермер хўжалиги ерлари «Ишонч» ширкатлар уюшмаси 3-тупроқ айирмасида 25 га, 5-тупроқ айирмасида эса 6 га майдонни эгаллаган. «Роззоқ ота» фермер хўжалиги 2-тупроқ айирмасида 31 га, 7-тупроқ айирмасида 16 га майдонни ташкил этади. қуйидаги маълумотлар асосида ҳар иккала хўжалик учун алоҳида ва ширкатлар уюшмаси учун ўртача бонитет баллини ҳисобланг.

Тупроқ айирмасини нг №	Майдони	Бонитет балли	Тупроқ айирмасини нг №	Майдони	Бонитет балли
1	28	71	9	57	43
2	38	62	10	65	45
3	75	54	11	85	45
4	107	54	12	44	31
5	81	46	13	28	38
6	79	48	14	25	36
7	126	52	15	16	34
8	77	54			

Хўжалик тупроқ харитаси экспликациясида кўрсатилган тупроқ айирмаларининг бонитет балли асосида унумдорлик синфларига ажратилади.

11- масала. қуйидаги тупроқ айирмалари олган бонитет балларини унумдорлик синфларига гуруҳланг.

Тупроқ айирмасини нг №	Майдони	Бонитет балли	Тупроқ айирмасини нг №	Майдони	Бонитет балли
1	74,7	54	6	55,7	65

2	73,2	54	7	239,2	37
3	280,6	76	8	190,8	32
4	290,6	57	9	79,3	41
5	172,9	52	10	36,6	50
Жами:			1509,0		

Ечиш: Унумдорлик синфларига кирувчи тупроқ айирмалари кўрсатилади ва уларнинг майдони жамланади. 11- масала учун:

Унумдорлик синфлари	Номланиши	Баллар	Киритилган тупроқ айирмалари	Майдони га
I	Энг яхши	91- 100	-	-
II	Жуда яхши	81- 90	-	-
III	Яхши	71- 80	3	280,6
IV	Ўртачадан юкори	61- 70	6,11	71,1
V	Ўртача	51- 60	1,2,4,5	611,4
VI	Ўртачадан паст	41- 50	9,10	115,9
VII	Ёмон	31- 40	7,8	430
VIII	Жуда ёмон	21- 30	-	-
IX	Ёмон	11-20	-	-
X	Яроқсиз	1- 10	-	-

Жами: 1509,0

Фойдаланилган адабиётлар

1. Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. Т., «Ўзбекистон» 1997.
2. Атлас. Ўзбекистон Республикасининг Ер ресурслари Т., 2001.
3. Дўстмуродов Р. «Фермер хўжаликларида солиқ» Т., 2004.
4. Мақсудов Ж., Нагаев Г., Ақромов И. Қўзиёв Р., Аҳмедов А. Тупроқ хариталари ва ерларни баҳолаш ҳужжатларидан фойдаланиш. Т., 2000.
5. Намозов Х. Ҳайдаладиган ерларнинг иқтисодий баҳоси. Т., 2003.
6. Намозов Х.к.-Ер ресурсларидан фойдаланишда ер кадастрининг роли ва тупроқ унумдорлигини ошириш йўллари. ТошДАУ. Т., 2001.
7. Намозов Х.к, Шадраимова К., Турдиметов Ш. Тупроқ бонитировкаси «Ўзбекистон миллий энциклопедияси». Т., 2004.
8. Ниғматов.А. Ер ҳуқуқи. «Тошкент Ислом Университети» 2001.
9. Норқулов У. Шералиев Х. "Қишлоқ хўжалиги мелиорацияси". "Ўзбекистон миллий энциклопедияси". Т., 2003.
10. Туропов И., Намозов Х.қ-Ер кадастри. Т., 2003.
11. Узоқов П., Бобоҳўжаев И. – «Тупроқшунослик». «Меҳнат». Т. 1995.
12. Умаров М.У.«Почвў Узбекистана». «Фан». Т. 1975.
13. Шадраимова К.И., Намозов Х.қ. Лалмикор тупроқлар бонитировкаси, уларни иқтисодий ва қиймат баҳоси. Т., 2003.
14. Ўзбекистон Республикаси «Ер кодекси», «Давлат ер кадастри» тўғрисидаги қонунлари. Т., 1998.
15. Ўзбекистон Республикаси “Давлат ер кадастри” тўғрисидаги қонун. Т., 1998.
16. Ўзбекистон Республикаси ер ресурслари ҳолати тўғрисида миллий ҳисобот.Т.2003.
17. Қаюмов Ф., Абдиганиев А., Мақсудов Ж., Ақромов И., Турсунов А. Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалигига мўлжалланган сифатий, иқтисодий ва қиймат баҳосини аниқлашнинг мувоққат услуги. Т., 2002.
18. Қурбонов Э. "Республикадаги суғориладиган ерларнинг ҳолати ва улардан самарали фойдаланиш. Суғориладиган бўз тупроқлар унумдорлигини ошириш ва унинг экологик муаммолари".Илмий тўплам. Самарқанд. 2002.
19. Қурбонов Э., Бобожонов А.Р, Раҳмонов Р.К. Ер кадастри асослари. Т., 1999.
20. Қурбонов Э., Қўзиёв Р., Бўриёв Х., Ғафурова Л. Ўзбекистон Республикаси Ер ресурслари ва улардан самарали фойдаланишнинг илмий, ҳуқуқий, меъёрий ва амалий асослари. Т., 2001.

21. Қўзиёв Р.Қ. "Ўзбекистон Республикаси суғориладиган ерларининг ҳозирги ҳолати. Суғориладиган бўз тупроқлар унумдорлигини ошириш ва унинг экологик муаммолари". Илмий тўплам. Самарқанд. 2002.
22. Қўзиёв Р.Қ., Абдуллаев С.А., Абдуллаев А., Сатторов Ж.С. ва бошқалар. Суғориладиган ерлардан самарали фойдаланиш бўйича амалий тақлифлар. Т., 2002.
23. Ғафурова Л.А., Шадраимова К., Намозов Х.Қ. Тупроқ бонитировкаси. Т., 2000.
24. Ғафурова Л., Махсудов Х., Намозов Х. Ўзбекистон тупроқ-лари ва улардан самарали фойдаланиш. Т., 2003.
25. Ғафурова Л.А., Туропов И., Намозов Х.Қ. Ер кадастри «Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси Давлат нашриёти». Т-2006 й
26. 1998-2000 йиллардаги даврда қишлоқ хўжалиги иқтисодий ислохатларни чуқурлаштирилиши дастури.

МУНДАРИЖА

Кириш.....	3
1. Ўзбекистон ер ресурслари. ерлардан оқилона фойдаланишни ташкил қилишда ер кадастрининг аҳамияти.....	5
2. Ер турларининг атамалари ва туркумлари.....	6
3. Ер миқдорининг ҳисобини олиб бориш.....	8
4. Тупроқ хариталаридан фойдаланиш.....	9
5. Шўрланган ерларнинг миқдори ва сифатини ҳисобга олиш.....	10
6. Суғориладиган ерларни руйхатга олиш тартиби.....	14
7. Лалмикор ва яйлов ерларни руйхатга олиш тартиби.....	17
8. Суғориладиган ерларни унумдорлиги бўйича баҳолаш (бонитировка қилиш тартиби).....	18
9. Ер кадастри китобини юритиш бўйича кўрсатма.....	22
10. Ўзбекистон Республикаси ер фонди.....	28
11. Ер фондининг тоифалари бўйича тавсифи.....	28
12. Ўзбекистон Республикаси тупроқлари, уларнинг ҳолати ва сифат баҳоси.....	31
13. Ер мониторинги.....	34
14. Ягона ер солиғи.....	38
15. Ерларнинг сифатини аниқлаш бўйича амалий масалалар.....	43
16. Фойдаланилган адабиётлар руйхати.....	48

Туропов И., Номозов Х., Содикова Г.

ЕР КАДАСТРИ

(Ўқув қўлланма)

Мухаррир: биология фанлари номзоди доцент, ***Н.Б.Раупова***

Нашр учун масъул ***М.Рузиметов***

Босишга рухсат берилди 12.06.07. Бичими (60x84) 1/16. Шартли босма табағи 5,8. Нашриёт босма табағи 5,8. Адади 200 нусха. Баҳоси келишилган нарҳда.

Ўзбекистон Республикаси Давлат матбуот қўмитасининг 21-0941 сонли гувоҳномаси асосида ТошДАУ нашр тахририяти бўлимининг **РИЗОГРАФ** аппаратида чоп этилди.